

Монгол Улсын
Үндэсний статистикийн газар

Монгол Улсын Хүн
ам, орон сууцны 2000
оны улсын тооллого

ТАЙЛАН

І Боть

Монгол Улсын Хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллого явуулсан тухай ТАЙЛАН

I Боть

Монгол Улсын
Үндэсний
статистикийн газар

НҮБ-ын
Хүн амын
сан

НҮБ-ын
Статистикийн
ХЭЛТЭС

Монгол хэлээр хянасан: Р. Ойдовданзан, МУ-ын гавъяат эдийн засагч

Санал хүсэлт байвал доорхи хаягаар холбоо барина уу.

Үндэсний статистикийн газар
Улаанбаатар 11, Бага тойруу 44,
Засгийн газрын III байр,

E-mail:SSO@magicnet.mn
Факс: 976-1-324518

Энэхүү илтгэл нь англи хэлээр хэвлэгдсэн болно.

**Үндэсний статистикийн газар
Улаанбаатар, Монгол Улс**

2000 оны 12-р сар

АГУУЛГА

	<i>Хуудасны дугаар</i>
Хүснэгт, зургийн жагсаалт	iii
Товчилсон үгсийн жагсаалт	v
Талархал	vii
Өмнөх үг	ix
<i>Бүлэг 1.</i> МОНГОЛ УЛСЫН ХҮН АМЫН ТООЛЛОГЫН ТҮҮХЭЭС	1
<i>Бүлэг 2.</i> ХҮН АМ, ОРОН СУУЦНЫ 2000 ОНЫ УЛСЫН ТООЛЛОГЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ, УДИРДЛАГА, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ	3
<i>Бүлэг 3.</i> ТООЛЛОГОД ХЭРЭГЛЭСЭН ОЙЛГОЛТ, ТОДОРХОЙЛОЛТ БОЛОН ТООЛЛОГЫН ХУУДАСНЫ БОЛОВСРУУЛАЛТ	13
<i>Бүлэг 4.</i> СУРГАЛТ	25
<i>Бүлэг 5.</i> ГАЗРЫН ЗУРАГ, ӨРХ, ХҮН АМЫН БҮРТГЭЛ	35
<i>Бүлэг 6.</i> УХУУЛГА, СУРТАЛЧИЛГАА	39
<i>Бүлэг 7.</i> АСУУЛГЫН СОРИЛТ, ТУРШИЛТЫН ТООЛЛОГО, ТООЛОХ ҮЕ, ТООЛЛОГЫН ЧАНАРЫН ШАЛГАЛТ	45
<i>Бүлэг 8.</i> МЭДЭЭЛЭЛ БОЛОВСРУУЛАЛТ	51
<i>Бүлэг 9.</i> ТООЛЛОГЫН ЗАРДАЛ	59
<i>Бүлэг 10.</i> ТООЛЛОГЫН ҮНЭЛГЭЭ	65
<i>Хавсралт 1.</i> 2000 ОНЫ ТООЛЛОГОД БЭЛТГЭХ, ТҮҮНИЙГ ЗОХИОН БАЙГУУЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	77
<i>Хавсралт 2.</i> СТАТИСТИКИЙН ТУХАЙ МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛИАС	79
<i>Хавсралт 3.</i> ТООЛЛОГЫН ХУУДАС	81
<i>Хавсралт 4.</i> 2000 ОНЫ ТООЛЛОГОД АЖИЛЛАГСАДЫН ТОО	85

Хүснэгт, зургийн жагсаалт

	Хуудасны дугаар
Зураг 1. Монгол Улсын хүн амын тоо, тооллогоор	2
Зураг 2. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогын зохион байгуулалтын бүтэц	8
Хүснэгт 1. Монгол Улсын хүн амын өсөлт, хувиар	2
Хүснэгт 2. Тооллогод хэрэглэсэн ойлголт, тодорхойлолт	18
Хүснэгт 3. 1989, 2000 оны тооллогын хуудсанд орсон хүн амын талаархи сэдэв болон асуултын ялгаа	20
Хүснэгт 4. Сургалтын хэлбэр, оролцсон хүний тоо	27
Хүснэгт 5. Хүн ам, орон сууцны тооллогын мэдээлэл боловсруулалтын техник, программ болон боловсон хүчний хангамж	52
Хүснэгт 6. 1998 оны ХАНҮЭМС-наас тооцсон төрөлт ба хүн амын тооллогоор гарсанэмэгтэйчүүдийн насны бүтэц	67
Хүснэгт 7. Урвуу магадлалын аргаар тооцсон төрөлтийн тоо	68
Хүснэгт 8. 1989, 2000 оны тооллого хоорондох хүн амын тооцоо	68
Хүснэгт 9. Иргэний бүртгэлийн мэдээг үндэслэн тооцсон төрөлтийн ерөнхий коэффициент	69
Хүснэгт 10. Тооллогын асуулгын хуудас, хяналтын тооллогын хязгаарлагдсан түүвэрлэлт дэхь хамралт	71
Хүснэгт 11. Хамралтын зарчмыг хэрэглэхэд гарсан алдааны эх үүсвэр	72
Хүснэгт 12. Жинхэнэ болон хяналтын тооллогын хуудасны асуултын хариултыг шалгасан байдал	74
Хүснэгт 13. Нас, хүйсний асуултын нөхөлтийн үнэн зөв байдал, 1979, 1989, 2000 оны тооллогоор	75

Товчилсон үгсийн жагсаалт

ҮСГ	Үндэсний статистикийн газар
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
НҮБ-ын ХАС	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүн амын
НҮБ-ын СХ	сан Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын
ХАТСТ	Статистикийн хэлтэс
МБПХГ	Хүн амын тооллого, судалгааны товчоо Мэдээлэл боловсруулалт, программ
ХАНҮЭМС	хангамжийн газар
ТЕК	Хүн амын нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн
GPS	судалгаа Төрөлтийн ерөнхий коэффициент
IMPS	Global Positioning System (Байрлал тодорхойлох нэгдсэн систем) Integrated Microcomputer Processing System (Мэдээлэл боловсруулах нэгдсэн систем)

Талархал

Монгол Улсын хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогыг удирдан явуулсан тухай энэхүү тайланг бичиж хэвлүүлэхэд санхүү, техникийн туслалцаа үзүүлсэн Австрали Улсын Засгийн газар, НҮБ-ын Хүн амын сан, түүний Монгол Улсад суугаа суурин төлөөлөгч хатагтай Линда Демерст Үндэсний статистикийн газар гүн талархлаа илэрхийлж байна.

Тайланг бичихэд үнэтэй санал зөвлөмж өгсөн НҮБ-ын Хүн амын сан, НҮБ-ын Статистикийн хэлтэс, Австрали Улсын Статистикийн газрын зөвлөхүүд, тайлангийн эх загварыг боловсруулахад чин сэтгэлээсээ тусалсан тооллогын зөвлөх ноён Лоренс Луис нарт баярласнаа илэрхийлье.

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогыг амжилттай явуулахад идэвх зүтгэл гаргасан статистикийн төв, орон нутгийн байгууллагын ажиллагсад, тооллогын бүх шатны комисс, түр товчоодын гишүүд, тоологч, шалгагч, оператор зэрэг тооллогын бүх ажилтан, тооллогод идэвхтэй оролцсон нийт иргэдэд чин сэтгэлийн талархлаа дэвшүүлье.

Ч. ДАВААСҮРЭН

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДЭСНИЙ СТАТИСТИКИЙН ГАЗРЫН ДАРГА,
ХҮН АМ, ОРОН СУУЦНЫ 2000 ОНЫ ТООЛЛОГЫГ УДИРДАН ЗОХИОН
БАЙГУУЛАХ УЛСЫН КОМИССЫН ОРЛОГЧ ДАРГА**

× çèòýì æài öû í Äääääñçðýí
- ÑÃ-û í ääðää

Áàòñçèéí Áàò °í õ
- ÑÃ-û í äýä ääðää

Õçí àì û í òí î ëëí ã , ñóääèëääàí û òí â÷î î

Ýõí èé ýáí ýý, çççí ò àèääñ: Ö. Öýâýýí í ýì , Ä.Äýðýë, A.M. Maðkâaðäò ,
Ö.Áääðäò, Ä.Äýðýèò óýà

Ääðääãèéí ýáí ýý, çççí ò àèääñ: Á. Áàéääèì àà, Ä. Àì àðääè, Ö. Áí èí òì àà,
Ä. Àðèóí àà, Ø. Í àðáí öýöýã, È. Ì °í òò óýà, È. Çóèöýöýã

Äðû í ýáí ýý: Ñ. Äàí çí ðèã, ×. Áàòò àð-óèóóí

Өмнөх үг

Энэхүү тайланд Монгол Улсын хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогыг хэрхэн зохион байгуулж явуулсан талаар маш дэлгэрэнгүй мэдээллийг оруулав. 2000 оны улсын тооллогыг хүн ам, орон сууцны тооллого явуулах тухай Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага (НҮБ)-ын зарчим, зөвлөмжийг баримтлан анх удаа явуулснаараа өмнөх тооллогуудаас нэлээд ялгаатай юм. Иймд өмнөх тооллогуудыг явуулахад хэрэглэгдэж байсан уламжлалт олон арга зүйг өөрчлөх шаардлагатай тулгарч байв.

Тайлангийн гол зорилго бол 2000 оны улсын тооллогыг удирдан зохион байгуулж явуулахад хуримтлуулсан туршлагыг нэгтгэн дүгнэж, дараагийн тооллогыг зохион байгуулахад анхаарах зүйлс, сайжруулах чиглэлийг баримтжуулж, дараа дараагийн үеийн мэргэжилтнүүд болон тооллогын талаар сонирхож буй эрдэмтэн багш, судлаач нарт үнэ цэнэтэй материал болон үлдэх юм.

НҮБ-ын Хүн амын сан (ХАС), Австрали Улсын Засгийн газраас үзүүлсэн санхүүгийн болон мэргэжилтнүүдийн дэмжлэгтэйгээр уг тайланг бичиж хэвлүүлэв. 2000 оны улсын тооллогыг олон улсын жишгээр явуулахад үнэтэй хувь нэмэр оруулсан НҮБ-ын ХАС, Статистикийн хэлтэс (СХ), Австрали Улсын Засгийн газар, бусад олон байгууллагуудын санал зөвлөмж болон тэдгээрийн мэргэжилтнүүдийн туслалцааг Үндэсний статистикийн газар (ҮСГ) өндрөөр үнэлж байна.

Энэхүү тайлан хоёр ботиос бүрдэж байгаа. Эхний ботид уг тооллогыг зохион байгуулж явуулахад хуримтлуулсан туршлага, тохиолдсон бэрхшээл, цаашид анхаарах асуудлын талаар дэлгэрэнгүй тайлбарласан бүлгүүд орсон бөгөөд түүнд зарим чухал материалыг хавсаргав. Энэ ботид бичигдсэн баримтуудыг ҮСГ-ын мэргэжилтнүүдээс гадна тооллогыг сонирхож буй олон хүмүүс ашиглах боломжтой. Хоёр дахь ботид тооллогод ашиглагдсан төрөл бүрийн маягт, хүснэгт, заавар, гарын авлага зэрэг бусад албан ёсны баримтуудыг оруулсан юм. Хоёр дахь ботийг ҮСГ-ын хэрэгцээнд зориулан зөвхөн монгол хэлээр цөөн хувийг хэвлэв.

Тайланг ҮСГ-ын Хүн амын тооллого, судалгааны товчоо (ХАТСТ)-ны болон Мэдээлэл боловсруулалт, программ хангамжийн газар (МБПХГ)-ын ажилтнууд гадаадын мэргэжилтнүүдийн оролцоотойгоор бэлтгэв. Уг тайлангийн анхны хувилбарыг монгол хэлээр бэлтгэсэн бөгөөд англи хэл рүү орчуулж зохих засварыг хийж дахин монгол хэлэнд хөрвүүлсэн. Тайланг бичихэд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан ҮСГ-ын ХАТСТ-ны дарга Б. Батмөнх, уг товчооны мэргэжилтэн А. Амарбал, Д. Ариунаа, Ч. Баатарчулуун, Ц. Бадрах, Б. Байгалмаа, А. Гэрэл, П. Мөнхцэцэг, Л. Мөнхтуяа, Ш. Наранцэцэг, Ц. Цэвээнням, Л. Зулцэцэг болон МБПХГ-ын мэргэжилтэн О. Батжаргал, Т. Эрдэмбаяр, Э. Эрдэнэсан, Г. Оюунбаяр, Э. Сундуй болон Б. Цэрэнханд нарт гүн талархал илэрхийлье.

Ч. ДАВААСҮРЭН

ҮНДЭСНИЙ СТАТИСТИКИЙН ГАЗРЫН ДАРГА

Бүлэг 1. МОНГОЛ УЛСЫН ХҮН АМЫН ТООЛЛОГЫН ТҮҮХЭЭС

Хүн амын тооллогын түүх харьцангуй богино боловч хүний нийгэм үүссэн цагаас хойш хүн амаа бүртгэн тоолж байсан байна. Үнэхээр, цэрэг дайчилгаа болон албан татвар хураах зорилгоор хүн амаа тоолдог байсан тухай олон орны түүхийн эх сурвалжид тэмдэглэн үлдээсэн байдаг.

Хүн амын тооллого нь 200 гаруй жилийн тэртээгээс тодорхой давтамжтайгаар явагдаж, үр дүн нь албан ёсоор тэмдэглэгдэж ирлээ. Гэхдээ, Монгол улсад хүн амын тооллого ХХ зууныг хүртэл тогтмол явагдаж байгаагүй бөгөөд ХХ зууны анхны тооллого 1918 онд явагдсан байна. Дараа нь 1935, 1944, 1956, 1963, 1969, 1979, 1989, 2000 онуудад ээлжит тооллогуудыг явуулсан юм.

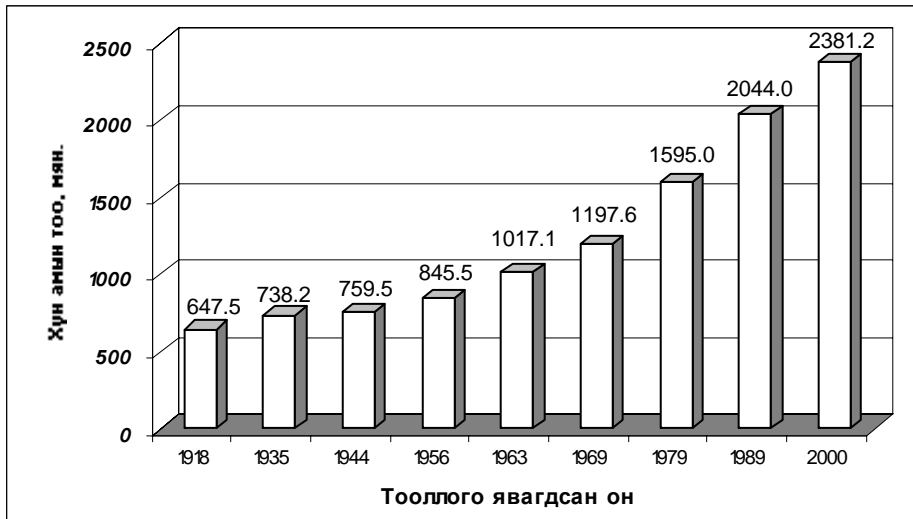
Богд хаант Монгол Улсын хүн ам 1918 онд 647.5 мянга байжээ.

Хүн амын 1956 оны тооллогыг бие даасан мэргэжлийн байгууллага явуулсан бөгөөд тэр үедээ аргачлал, хөтөлбөрийн хувьд нэлээд боловсронгуй болсон гэж тооцогддог. Шинэ шинэ дэвшилтүүдийг 1963 оны тооллогоор нэвтрүүлсэн, жишээлбэл тооллогын үйл ажиллагааг хурдасгах болон тооллогын аргачлалыг улам сайжруулах зорилгоор анх удаа цахим тооцоолуур машиныг ашигласан байна. Уг тооллогын хөтөлбөрийг Эдийн засгийн харилцан туслалцах зөвлөл (ЭЗХТЗ)-ийн гишүүн орнуудын аргачлалын дагуу боловсруулсан юм. 1963 оны тооллогоор нийт 1017.1 мянган хүн тоолуулсан.

1969, 1979, 1989 оны тооллогыг ЭЗХТЗ-өөс гаргасан аргачлалын дагуу явуулсан. Мөн түүнчлэн НҮБ-ын зөвлөмжийн дагуу эдгээр тооллогыг 10 жилд нэг удаа явуулснаас гадна орон сууцны талаархи асуултуудыг оруулсан байна. Хүн ам, орон сууцны 1979 оны тооллогоос эхлэн тооллоготой хамтруулан хүн амын зарим бүлгийн дотор тодорхой сэдвээр өргөн хүрээтэй асуулгаар түүвэр судалгаа явуулж байв. Тухайлбал 1979 оны тооллоготой хамт аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлд ажиллагч “Ажилчин”, “Малчин”-ы судалгааг, 1989 онд ажил эрхлээгүй хүн амын судалгаа, нөхөн үржихүйн асуудлаар эмэгтэйчүүдийн дунд түүвэр судалгааг явуулсан байна.

Монгол Улсын хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого нь өмнөх тооллогуудаас ихээхэн онцлогтой болж өнгөрсөн. Энэхүү тооллого нь Монгол Улс төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн харилцаанаас зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж байгаа үед хийгдсэн анхны тооллого болсны хувьд нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн өөрчлөх шаардлагыг тусгах хэрэгтэй байв. 2000 оны тооллого нь НҮБ-ын удирдамж, зөвлөмжүүдийг голчлон удирдлага болгосон тул олон улсын стандартад нийцсэн, Монгол улсад явагдсан анхны орчин үеийн тооллого болсон гэж үзэж болно.

Зураг 1. Монгол Улсын хүн амын тоо, тооллогоор

Хүснэгт 1. Монгол Улсын хүн амын өсөлт, хувиар

Тооллого явагдсан он	1918	1935	1944	1956	1963	1969	1979	1989
1918	100.0							
1935	114.0	100.0						
1944	117.3	102.9	100.0					
1956	130.6	114.5	111.3	100.0				
1963	157.1	137.8	133.9	120.3	100.0			
1969	185.0	162.2	157.7	141.6	117.7	100.0		
1979	246.3	216.1	210.0	188.6	156.8	133.2	100.0	
1989	315.7	276.9	269.1	241.8	201.0	128.2	128.2	100.0
2000	367.8	322.6	313.5	281.6	234.1	149.3	149.3	116.5

Бүлэг 2. ХҮН АМ, ОРОН СУУЦНЫ 2000 ОНЫ УЛСЫН ТООЛЛОГЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ, УДИРДЛАГА, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

Хүн ам, орон сууцны тооллого нь Үндэсний статистикийн газрын зохион байгуулж явуулдаг статистикийн хамгийн том хэмжээний үйл ажиллагаа мөн билээ. Статистикийн тухай Монгол Улсын хуулийн дагуу 10 жил тутам хүн амын тооллогыг зохион байгуулж явуулах ёстой. Хэдий тийм боловч тооллогын өөрийн үйл ажиллагааны цар хүрээ, ур чадвартай мэргэжилтнүүдийн хүрэлцээ, тооллогын бэлтгэл ажлыг сайн зохион байгуулах, тооллогын төлөвлөгөөг боловсруулах, удирдлагын багийг бүрдүүлж сайн зохион байгуулалт бий болгох зэрэг шаардлагыг бүрэн гүйцэд хангахаас хамааран хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого 11 жилийн дараа болж өнгөрлөө.

Тооллогын төлөвлөлт

Тооллогыг амжилттай явуулах нэг чухал урьдчилсан нөхцөл бол хүн амын тооллогыг оновчтой төлөвлөх асуудал байдаг. Тооллогын төлөвлөлтөд ажлын нарийн хуваарь, сайн бодож боловсруулж үндэслэлтэй тооцсон хугацаа, зардал болон гарах үр дүн, бэлтгэл ажил, зохион байгуулалт, сургалт, тоолох ажиллагаа, мэдээлэл боловсруулалт, дүн шинжилгээ, тооллогын үнэлгээ болон тооллогын үр дүнг хэрэглэгчид хүргэх зэрэг бүхий л үе шатны ажил хамрагдах учраас энэхүү төлөвлөгөө нь тооллогын үйл ажиллагаанд их чухал үүргийг гүйцэтгэнэ. Тооллогын бүх үйл ажиллагааг тооллогын өмнөх, тоолох үе, тооллогын дараахь гэсэн үндсэн 3 хэсэг болгон хувааж, төлөвлөгөөг мөн энэ 3 үе шатаар боловсруулсан.

Тооллогын өмнөх үе шат нь тооллогын бэлтгэл ажлын үе бөгөөд дараахь гол ажлаас бүрдэнэ:

- тооллого явуулах эрх зүйн үндсийг бий болгох,
- зардлыг тооцож төсөв зохиох,
- тооллогын ач холбогдлыг сурталчилж, хөрөнгийн эх үүсвэрийг олох,
- тооллогын ажлын төлөвлөгөөг боловсруулах,
- тооллогыг эрхлэн явуулах нэгжийг байгуулах,
- тооллогын газрын зураглалыг бэлтгэх,
- өрх болон орон сууцны урьдчилсан жагсаалт гаргах,
- асуулгын үзүүлэлтийг сонгох, тооллогын хуудсыг бэлтгэх,
- туршилтын тооллого явуулах,
- тоолох ажиллагааг төлөвлөх,
- үр дүнгийн хүснэгтүүдийг зохиох,
- мэдээлэл боловсруулах системийг боловсруулж, турших,
- тооллогын ажиллагсдыг сонгон авч сургах,
- тооллогын мэдээлэл, сурталчилгааны ажлын төлөвлөгөөг бий болгох.

Тоолох үеийн гол ажил нь бүх хүн амаас тооллогын асуулт асууж, тооллогын хуудсыг нөхөх замаар мэдээлэл цуглуулах үйл ажиллагаа мөн.

Тооллогын дараахь үе шатны ажилд тооллогын үр дүнд үнэлгээ өгөх, мэдээллийг боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх, тооллогын үр дүнг нийтлэх,

хэрэглэгчдэд тархах болон ашиглахад нь дэмжлэг үзүүлэх зэрэг үйл ажиллагаа хамрагдана.

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогын анхны төлөвлөгөөг 1997 онд боловсруулж, Үндэсний статистикийн газрын дарга 1998 оны эхээр батласан. Энэ төлөвлөгөөг үндэслэн 1998 оны сүүлчээр ажлын нарийвчилсан график төлөвлөгөөг боловсруулан тооллогын бэлтгэл ажлыг эхлүүлэх зорилгоор тооллогын комисс, түр товчоодод тараав (Хавсралт 1).

ҮСГ-ын ХАТСТ жилийн нарийвчилсан дэлгэрэнгүй төлөвлөгөөг боловсруулж, мөрдөн ажилласан. Энэхүү төлөвлөгөөнд ХАТСТ-ны ажилтнуудын улирлын болон жилийн ажлыг нарийн тусгаж өгсөн байна. 1999 онд жилийн төлөвлөгөөг улам нарийвчлан ажилтан бүрийн сарын ажлын төлөвлөгөөг боловсруулж, биелэлтийг нь сард 3-аас доошгүй удаа хэлэлцэж төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд нарийн хяналт тавьж ажиллалаа.

Тооллогыг явуулах хууль, эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн нь

Монгол Улсын хүн ам, орон сууцны хамгийн сүүлийн тооллого 1989 онд явагдсан учир ээлжит тооллогыг Статистикийн тухай Монгол Улсын хуулийн (Хавсралт 2) дагуу 1999 онд явуулах саналыг Засгийн газрын хуралдаанд 1996 оны 11-р сард оруулсан боловч тооллогын бэлтгэл ажлыг хангах хугацаа хүрэлцээтэй биш, хөрөнгө санхүүгийн хүндрэлтэй байгаа гэж үзээд тооллого явуулах хугацааг хойшлуулсан.

Хүн амын тооллого явуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх нь тооллогыг явуулах үндсэн бөгөөд шийдвэрлэх нөхцөл болж өгдөг. Хүн амын тооллого явуулах тухай холбогдох хууль тогтоомжгүйгээр тооллого явуулах ямар ч боломжгүй юм. Ихэнх орнуудад хүн амын тооллогын тухай бие даасан хууль үйлчилж байна. Энэ хуулиар хүн амын тооллого явуулах эрхийг тодорхой байгууллагад олгож, түүний хүлээх үүрэг хариуцлага, тооллогын хүрээ, хамралт болон үнэн зөв мэдээлэл өгөх, хувь хүмүүсийн нууцыг хадгалах, нууцыг задруулсан тохиолдолд зохих торгууль, шийтгэл оногдуулах зэрэг гол гол нөхцлүүдийг хуульчлан тогтоосон байдаг.

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогыг явуулах бие даасан хуулийн төслийг 1998 оноос боловсруулж, батлуулахаар бэлтгэж байсан боловч ээлжит тооллогыг явуулахад эрх зүйн үндэс хангалттай гэж үзээд Монгол Улсын Их Хуралд өргөн бариагүй билээ. Тэгээд ч 2000 оны ээлжит тооллого хууль эрх зүйн хувьд саадгүй явагдсан. Тэгэхдээ энэ байдлыг дараагийн тооллогуудад эрхэмлэх шаардлагагүй юм. 2000 оны тооллого нь санхүүгийн ашиг хонжоо горилоогүй олон хүмүүсийн идэвх оролцоо, урам зоригийн үр дүнд амжилттай болж өнгөрсөн. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогод оролцох яам, агентлагуудын хүлээх үүрэг хариуцлагыг Засгийн газрын 1998 оны 28 дугаар тогтоолоор зааж өгсөн бөгөөд иргэдийн идэвх оролцоо өндөр байсан тул уг тооллого амжилттай явагдлаа. Цаашид бусад олон орны жишгээр хүн амын тооллого явуулах бие даасан хууль боловсруулах шаардлага тулгарч байна.

Монгол Улсын хувьд одоогоор хүн амын тооллогын тухай бие даасан хууль байхгүй боловч Статистикийн тухай Монгол Улсын хуульд (Хавсралт 2) Үндэсний статистикийн газар нь улсын хэмжээний хүн ам, орон сууцны

тооллогыг 10 жил тутам удирдан явуулна гэсэн заалт байгаа. Энэ хуульд тооллого явуулах хугацааны товыг Засгийн газар тогтооно, зааснаас өөр хугацаанд тооллого явуулах зайлшгүй шаардлага гарвал Засгийн газар Улсын Их хуралтай энэ талаар зөвшилцөн хугацааг нь тухай бүр тогтооно гэж заасан. Дор дурдсан хууль, Засгийн газрын тогтоол, шийдвэрийг хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого явуулах эрх зүйн үндэс болгосон юм. Үүнд:

- Статистикийн тухай Монгол Улсын хуулийн 7 дугаар зүйлийн 1, 3 дугаар заалт, 22, 23 дугаар зүйлийн 1, 2 дугаар заалт,
- Захиргааны хариуцлагын тухай Монгол Улсын хуулийн 43 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг,
- Хүн ам, орон сууцны улсын тооллого явуулах хугацааг зөвшөөрөх тухай Монгол Улсын Их хурлын 1998 оны 1 дүгээр сарын 8-ны өдрийн 06 дугаар тогтоол,
- Хүн ам, орон сууцны улсын тооллого явуулах тухай Монгол Улсын Засгийн газрын 1998 оны 2 дугаар сарын 25-ны өдрийн 28 дугаар тогтоол,
- Комисс байгуулах тухай Монгол Улсын Их Хурлын 1999 оны 6 дугаар сарын 3-ны өдрийн 39 дугаар тогтоол,
- Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогын хуудсыг батлах тухай ҮСГ-ын даргын 1999 оны 7 дугаар сарын 21-ны өдрийн 125 тоот тушаал,
- Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого явуулах журам, тооллогын хуудасны асуултыг нөхөх зааврыг батлах тухай ҮСГ-ын даргын 1999 оны 10 дугаар сарын 28-ны өдрийн 171 тоот тушаал.

Эрх зүйн эдгээр баримт нь Монгол Улсад хүн ам, орон сууцны ээлжит тооллого явуулах, тооллогын үйл ажиллагааг өрнүүлэх, түүнд оролцох бүх байгууллага, албан тушаалтнуудын үйл ажиллагааг зохицуулахад албан ёсны чухал шийдвэр юм. Засгийн газрын 1998 оны 28 дугаар тогтоол нь тооллого явуулах хугацааны товыг тогтоож, тооллогын үйл ажиллагааны талаар тодорхой үүрэг хариуцлагыг ҮСГ, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга, яам, агентлагуудын хооронд хуваарилсан заалтуудыг агуулсан байв.

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогын удирдлага, зохион байгуулалт

Статистикийн тухай Монгол Улсын хуулийн дагуу хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогыг улсын хэмжээнд явуулах байгууллага нь Үндэсний статистикийн газар юм. Монгол Улсын статистикийн байгууллага нь 2000 оны тооллогыг оролцуулаад нийт 8 тооллогыг хариуцан явуулсан байна. 1989 оны тооллогоос хойш бүтэц зохион байгуулалтын өөрчлөлт ихээхэн хийгдэж, 2000 оны тооллогын зохион байгуулалтад нөлөөлсөн. Хүн ам, орон сууцны 1989 оны тооллогыг явуулсан Төлөвлөгөө-эдийн засгийн улсын хорооны Хүн амын тооллогын тасаг нь 1990 оны 3-р сард татан буугдаж, Улсын статистикийн газарт Хүн ам, хөдөлмөрийн хэлтэс болон байгуулагдав. Энэ хэлтсээс 1992 оны 3-р сард Хүн амын лабораторийг бие даалган байгуулсан. Тус лабораторийг 1997 онд Нийгмийн статистикийн хэлтэстэй нэгтгэсэн юм.

Засгийн газрын 1998 оны 28 дугаар тогтоолыг үндэслэн, 1998 оны 3 сард ҮСГ-ын даргын тушаалаар Хүн ам, нийгмийн статистикийн хэлтсийг татан буулгаж Хүн амын тооллого судалгааны газар (ХАТСГ), Нийгмийн статистикийн хэлтсийг байгуулав. ХАТСГ нийтдээ 8 хүнтэйгээр байгуулагдаж, 2000 оны улсын тооллогын бэлтгэл ажлыг удирдан зохион байгуулах үүрэгтэйгээр ажлаа эхэлсэн болно. ХАТСГ-ыг 1999 оны 2 сард Хүн амын тооллого судалгааны товчоо нэртэйгээр нийт 15 хүний бүрэлдэхүүнтэйгээр дахин өөрчлөн зохион байгуулж, даргаар нь ҮСГ-ын дэд дарга Б. Батмөнх, орлогч даргаар нь А. Гэрэлтуяаг томилон ажиллууллаа. Уг товчооны 4 ажилтан НҮБ-ын ХАС-гаас хэрэгжүүлж байгаа төслүүдээс цалинжиж байв. ХАТСТ тооллогын бэлтгэл ажлыг хангах, тооллогын хуудас, түүнийг нөхөх зааврыг боловсруулах, тооллогын бүх шатны комисс болон түр товчоодын ажлын удирдамжийг бэлтгэхээс эхлээд тооллогыг үндсэн газар дээр зохион байгуулж явуулах зэрэг бүх шатны ажлыг гүйцэтгэв.

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогын бэлтгэл ажил ҮСГ дээр 1996 оны эхээр эхэлсэн. ҮСГ нь ээлжит тооллогыг явуулахад шаардагдах санхүү болон техникийн дэмжлэг туслалцаа авах талаар олон улсын нэлээд хэдэн байгууллагуудад хандах ажлыг санаачилсан. Үүний үр дүнд олон улсын хандивлагч байгууллагуудад хандсан төслийн баримт бичгийг боловсруулсан. Энэ үеэр Статистикийн тухай Монгол Улсын хуульд заасны дагуу тооллого явуулах талаар Улсын Их Хурлаас шийдвэр гарсан.

НҮБ-ын ХАС-гаас 1997 оны 9-р сараас эхлэн ҮСГ-т хэрэгжүүлж байгаа “ҮСГ-ын мэдээлэл боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх, тархаах чадавхийг сайжруулах” MON/97/P10 төсөл нь үндэсний бодлого, төлөвлөлт, үйл ажиллагааны хөтөлбөр боловсруулах зэрэгт ашиглах хүн ам зүйн болон түүнтэй холбоотой нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийг цуглуулах, боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх, үр дүнг тархаах ҮСГ-ын чадавхийг дээшлүүлэх зорилготой юм. Тооллогын бэлтгэл ажил, тухайлбал ҮСГ-ын болон тооллогын ажилтнуудыг сургах, тооллогын мэдээллийг боловсруулахад шаардлагатай компьютер, бусад тоног төхөөрөмж худалдан авах, олон улсын мэргэжилтэн, зөвлөхүүдийг урьж ажиллуулах, туршилтын тооллого явуулах, тооллогын сурталчилгаа зэрэг ажлын нэлээд хэсгийг уг төслийн хөрөнгөөр санхүүжүүлэв. MON/97/P10 төслийн шугамаар ҮСГ-т ирж ажилласан төслийн зөвлөхүүд энэ удаагийн тооллогыг олон улсын нийтлэг зарчим, аргачлалын дагуу зохион байгуулж явуулахад үнэтэй санал зөвлөгөө өгсөн юм. Мөн 1997 оноос ҮСГ-т хэрэгжиж байгаа “Монгол улсын хүн амын болон нөхөн үржихүйн мэдээллийн баазыг сайжруулах” MON/97/P04 төслийн хөрөнгөөр худалдан авсан тооцоолох машин техник нь тооллогын материалыг боловсруулах техник хангамжийг бэхжүүлсэн болно.

Хүн ам, орон сууцны тооллогыг амжилттай явуулах нэг чухал үндэс нь төр засгийн зүгээс тодорхой дэмжлэг туслалцааг авах явдал юм. НҮБ-ын СХ, НҮБ-ын ХАС-гийн мэргэжилтнүүдийн зөвлөмжийн дагуу хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогыг удирдан зохион байгуулах улсын комиссыг байгуулах асуудлыг боловсруулж, Улсын Их Хурлын 1999 оны 6 дугаар сарын 3-ны өдрийн 39 дүгээр тогтоолоор батлуулав. Уг комиссын даргаар Монгол Улсын Ерөнхий Сайд Р. Амаржаргал, орлогч даргаар ҮСГ-ын дарга Ч. Даваасүрэн, нарийн бичгийн даргаар ҮСГ-ын дэд дарга, ХАТСТ-ны дарга Б. Батмөнхийг тус тус томилсон. Тооллогын улсын комиссын гишүүдэд Батлан хамгаалахын сайд, Гадаад харилцааны сайд, Дэд бүтцийн хөгжлийн сайд, Сангийн сайд,

Хууль зүйн сайд, Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын сайд нар томилогджээ. Хугацаат цэргийн албан хаагчид, хоригдол, гадаадын иргэд, харъяалалгүй хүмүүс, гадаадад оршин суугаа Монгол Улсын иргэдийг тоолох ажлыг Батлан Хамгаалах яам, Хууль зүйн яам, Гадаад харилцааны яам шууд хариуцаж байсан тул холбогдох сайд нарыг уг комиссын бүрэлдэхүүнд оруулсан билээ. Үүний зэрэгцээ тооллогод шаардагдах хөрөнгийг гаргахад Сангийн яам, тээвэр болон холбооны үйлчилгээгээр хангах, зорчигчдын хөдөлгөөнд хяналт тавихад Дэд бүтцийн хөгжлийн яам, тэдгээрийн харьяа агентлагууд чухал үүрэгтэй байсан тул холбогдох сайдуудыг мөн тооллогын улсын комиссын гишүүдээр томилсон. Хүн ам зүйн бодлогыг тодорхойлогч, хүн амын тооллогын үр дүнг голлон хэрэглэгч төрийн байгууллагуудыг төлөөлүүлж Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын сайдыг уг комиссын бүрэлдэхүүнд оруулсан юм.

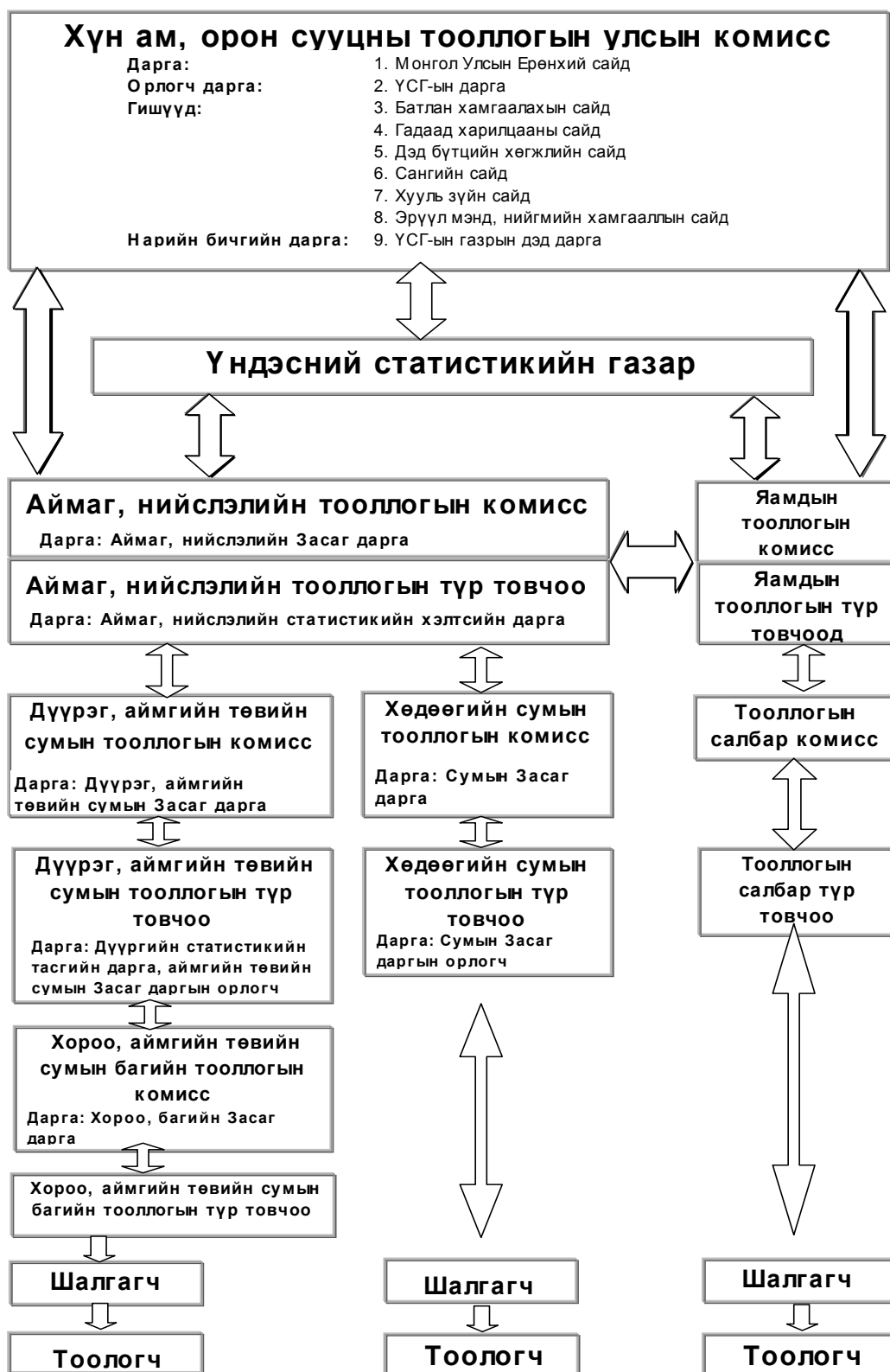
Хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогын улсын комисс хэд хэдэн удаа хуралдаж, тооллогын бэлтгэл ажлын талаар ҮСГ-ын даргын мэдээллийг сонсон, тохиолдож байгаа бэрхшээл болон хүндрэлтэй асуудлыг шийдвэрлэж, холбогдох яам газарт үүрэг даалгавар өгч байв. 2000 оны 1-р сарын 3-нд тооллогын улсын комиссоос орон даяар радио хурал хийлгэв. Энэ хурлын үеэр Монгол Улсын Ерөнхий сайд аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нараас тооллогын бэлтгэл ажлын талаар асууж, тулгарч байгаа асуудлыг шийдвэрлэх талаар Засаг дарга нар болон тооллогын улсын комиссын гишүүдэд тодорхой үүрэг даалгаврыг өгсөн юм.

Энэхүү радио хуралд тооллогын улсын комиссын гишүүн сайд нараас гадна Монгол банкны тэргүүн дэд дарга болон хэвлэл мэдээллийн ажилтнууд, аймаг, нийслэлийн тооллогын комиссын гишүүд, тамгын газрын гол албан тушаалтнууд идэвхтэй оролцов. Энэ хурлын ажиллагааны тухай нэвтрүүлэгийг үндэсний телевизээр орон даяар явуулсан нь хүн амд тооллогын ач холбогдлыг сурталчилахад чухал нөлөө үзүүлсэн билээ.

Тооллогын улсын комиссыг байгуулахын зэрэгцээ тооллогын бүтэц зохион байгуулалтыг орон даяар бий болгох шаардлага гарсан юм.

Тооллогын бүтэц зохион байгуулалтыг 2 хэсэгтэйгээр, тухайлбал Тооллогын улсын комиссын шууд удирдлагын дор бүх шатны тооллогын комиссыг, Үндэсний статистикийн газрын удирдлагын дор өдөр тутмын ажлыг эрхлэх тооллогын түр товчоог шат шатанд нь тус тус байгуулсан болно (Зураг 1).

Зураг 2. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогын зохион байгуулалтын бүтэц

Тооллогын бүх шатны комисс нь хариуцсан засаг захиргааны нэгж болон яам, газрын хэмжээнд тооллогын нийт ажлыг удирдан зохион байгуулж,

шаардагдах хөрөнгө, хүн хүч, унаа шатахуунаар хангах, тооллогыг чанарын өндөр түвшинд бүрэн хамралттай явуулах үндсэн үүрэгтэйгээр ажиллав.

Тооллогын улсын комисс болон ҮСГ-аас гаргасан удирдамж зааврын дагуу бүх аймаг, нийслэлд тооллогын комисс болон түр товчоодыг байгуулж, хийх гол ажлын график төлөвлөгөөг батлан хүргүүлэв. Аймаг, нийслэлийн тооллогын комиссыг энэ шатны Засаг дарга толгойлж, статистикийн хэлтсийн дарга нь уг комиссын орлогч даргаар томилогдсон байв. Бүх шатны тооллогын комиссын дэргэд өдөр тутмын ажлыг эрхлэх тооллогын түр товчоодыг байгуулж ажиллуулсан юм. Тооллогын түр товчоог статистикийн хэлтсийн даргаар ахлуулж, гол төлөв статистикийн хэлтсийн болон тамгын газрын гүйцэтгэх ажилтнуудын бүрэлдэхүүнтэйгээр байгуулжээ. Тооллогын түр товчоод нь тооллогын комиссын удирдлагын дор тооллогын бэлтгэл ажлыг хангах, сургалт зохион байгуулах, тооллогын явцын мэдээг гаргах, хяналтын тооллого явуулах, тооллогын материал, урьдчилсан дүнг шалгаж хүлээн авах, түүнийг засаг захиргааны хэмжээнд нэгтгэн дүгнэж, ҮСГ-т хүлээлгэн өгөх зэрэг үндсэн үүргийг гүйцэтгэв.

Сумдад мөн ижил төстэй зохион байгуулалт хийгдсэн юм. Тооллогын комиссыг сумын Засаг даргаар ахлуулан байгуулсан. Дээд түвшний нэгэн адил сумдын тооллогын комисс нь тухайн нутаг дэвсгэрийнхээ хэмжээнд тооллогын ажлыг удирдан зохион явууллаа. Сумдад мөн сумдын засаг даргын орлогч нараар ахлуулсан тооллогын түр товчоодыг байгуулсан болно. Тооллого болон судалгаа явуулах зохих туршлага мэдлэгтэй албан тушаалтнуудыг тооллогын түр товчоодын гишүүдээр сонгон ажиллуулжээ. Сумын тооллогын түр товчоодын ажил үүрэг нь аймгийн түр товчоодын ажил үүрэгтэй төстэй байв. Эдгээр товчоо нь тухайн хариуцсан засаг захиргааныхаа нэгжийн хүрээнд тооллогын үндсэн газар дээрх ажлыг зохион байгуулж явуулсан.

Нийслэлд мөн тооллогын комиссыг байгуулж аймгийн нэгэн адил нийслэлийн Засаг даргаар ахлуулсан. Нийслэлийн тооллогын түр товчоог мөн адил байгуулж тухайн үед тооллогын комиссын гишүүнээр ажиллаж байсан статистикийн хэлтсийн даргаар ахлуулав. Нийслэлийн засаг захиргааны хоёр доод түвшин болох дүүргүүд болон хороодод бие даасан тооллогын комисс, түр товчоог байгуулсан нь хөдөө орон нутгаас ялгаатай байв.

Аймгийн төвийг нийслэлийн нэгэн адил үзэж, аймгийн төвийн сум болон багуудад бие даасан тооллогын комисс, түр товчоог байгуулан ажиллуулав. Аймгийн төвийн багийн тооллогын комиссыг тухайн багийн Засаг дарга, түр товчоог багийн Засаг даргын орлогч нараар ахлуулж, статистикийн зохих мэдлэг туршлагатай ажилтнуудыг тооллогын комиссын гишүүдээр томилсон.

Тооллогын комисс, түр товчоод нь тоологч, шалгагч нарыг сонгон авах, тэдэнд сургалт явуулах, тэдгээрийн ажилд хяналт тавих зэрэг чухал ажлыг гүйцэтгэсэн. Үүнээс гадна тооллогын бэлтгэл ажилд идэвхтэй оролцож, тооллогын зураглалын дагуу тоолох айл өрхийн байршлыг хуваарилж, өрхийн бүртгэлийг шинэчилж гаргасан болно.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

Монгол Улсын Засгийн газрын 28 дугаар тогтоол зарим талаар учир дутагдалтай байсан гэж үзэж байна. Жишээлбэл: тооллогын ямар зардлыг орон нутгийн төсвөөс гаргах, ямар зардлыг ҮСГ-ын төсөвт тусгаж санхүүжүүлэхийг зааглаагүй, мөн зарим агентлагуудын хариуцах ажил үүргийг тодорхой зааж өгөөгүй, тухайлбал Төмөр замын хэрэг эрхлэх газар, Монголын иргэний агаарын тээврийн удирдах газрын гүйцэтгэх үүрэг хариуцлагыг тодорхой тусгаагүй зэргийг дурдаж болно. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогыг явуулахад эрх зүйн үндэс (Статистикийн тухай Монгол Улсын Хууль г.м.) хангалттай байсан ч хүн ам, орон сууцны тооллогын тухай бие даасан хуулийг цаашид боловсруулж батлуулах шаардлагатай гэсэн саналтай байна. Энэхүү хуулиар тооллогод холбогдох яам, агентлагуудын хариуцах ажил, хүлээх үүргийг нарийн зааж өгөх хэрэгтэй. Ялангуяа 2000 оны тооллогын үеэр гарч байсан дараахь хэд хэдэн тулгамдсан асуудлыг хуульчлан тогтоож өгөх нь зүйтэй:

- тооллого бол бүх нийтийн чанартай, үндэсний хэмжээний ажил болохыг тодорхойлж өгөх,
- тооллогын ажилд оролцох яам, агентлаг, байгууллагууд болон иргэдийн үүрэг хариуцлагыг нарийн тогтоож, тооллогын зардал болон хүний нөөцийг хаанаас, хэрхэн гаргах талаар тодорхой заалт оруулах,
- иргэн бүр тооллогод заавал оролцож, асуултанд үнэн зөв хариулт өгөх үүрэгтэй гэдгийг тогтоох,
- тооллогын ажилтнууд хуулийн дагуу ажил үүргээ биелүүлэхдээ айл өрх, орон байранд нэвтрэх эрхийг олгох,
- тооллогын материалын нууцыг хадгалах талаар тооллогын мэдээллийг цуглуулах, боловсруулах ажлыг хариуцаж байгаа ажилтны хүлээх үүргийг баталгаажуулах,
- тооллогын материалыг хадгалах архив, тооллогын файл болон баримтуудтай ажиллах талаар ҮСГ-ын хүлээх үүрэг, хариуцлагыг тогтоох.

Тооллогын хугацааны товыг тодорхойлох асуудлыг анхаарах шаардлагатай байна. 2000 оны 1-р сарын 4-ний шөнийг тооллогын “хөдлөхгүй” шөнө болгон тогтоосон. (Шөнийн 12 цаг нь тооллогын тов юм.) Уг ойлголтыг ашиглахад тооллогын эхний өдрүүдэд хүндрэл гараагүй боловч зарим тоологч нар тооллогын сүүлийн өдрүүдэд хөдөлгөөнд орсон хүмүүсийн жинхэнэ суурьшлыг тодорхойлоход бэрхшээлтэй тулгарч байв. Цаашид тооллогын шөнийг тогтоохдоо “шилжих шөнө” гэдэг ойлголтыг ашиглавал тоологч нар зөвхөн өмнөх шөнө хаана байсныг нь асууж, суурьшлыг тодорхойлох болно. Ялангуяа тооллого олон өдрийн турш үргэлжлэн явагдвал энэ ойлголт илүү тохиромжтой. “Шилжих шөнө” гэсэн энэ ойлголт нь тооллого явуулах хугацааны туршид хоногийг шөнө дундаар зааглаж, тооллого явуулах өдөр болгон сонгоно гэсэн үг юм.

2000 оны улсын тооллогыг явуулах хугацааг уламжлалт ёсоор 1-р сарын эхээр гэж тогтоосон. Энэ үед Монгол Улсад хүн амын шилжих хөдөлгөөн хамгийн бага байдаг учир тооллого явуулахад хамгийн тохиромжтой үе гэж үзсээр ирсэн билээ. Гэтэл энэ хугацаанд тооллого явуулахад хүндрэл бэрхшээл их гарч байлаа. 1-р сард хүйтний эрч нэмэгдэж -40° -өөс -50° С-д хүрч байв. Цаг агаар хүйтэрч, цас их орсон тул хөдөө орон нутагт айлуудаар явахад тээврийн зардал илүү их гарсан. 2000 оны тооллогын үеэр Баянхонгор,

Дундговь гэх мэт нэлээд аймагт зудтай байсан тул зам харгуй цасанд дарагдаж, зарим айлд хүрч очих боломжгүй болсон байлаа. Мөн олон малчин айл өрх өөр аймгийн нутаг дэвсгэрт нүүсэн нь тооллогод ихээхэн хүндрэл учруулж байсан юм.

Тооллого нь шинэ оны эхэнд явагдсан тул тооллогын зардлыг санхүүжүүлэхэд ч бас хүндрэлтэй байлаа. Хоёр оны зааг үе учир Сангийн яамнаас санхүүжилт хийхэд боломжгүй шахам байв.

Дээрх хүндрэл бэрхшээлүүдийг харгалзан үзээд хүн амын тооллогыг Монгол орны нөхцөлд явуулах хугацааг эргэж харах нь зүйтэй. 1-р сартай харьцуулахад 11-р сар цаг агаарын хувьд дулаахан бөгөөд хөдөө орон нутагт айлууд өвөлжөөндөө үндсэндээ буусан байдаг тул тооллогыг явуулахад хамгийн тохиромжтой үе бол 11-р сарын эхэн үе гэж үзэж байна. Нөгөө талаар 11-р сарын эхээр оюутан, сурагчдын хөдөлгөөн тогтворжсон байхаас гадна төсвийн санхүүжилт хийхэд тохиромжтой үе юм.

Бүлэг 3. ТООЛЛОГОД ХЭРЭГЛЭСЭН ОЙЛГОЛТ, ТОДОРХОЙЛОЛТ БОЛОН ТООЛЛОГЫН ХУУДАСНЫ БОЛОВСРУУЛАЛТ

Тооллогын хуудасны боловсруулалт нь тооллогыг амжилттай явуулах үндэс болдог. Тооллогын хуудас болон тооллогод хэрэглэсэн ойлголт, тодорхойлолт хамтдаа тооллогын хамралт өөрөөр хэлбэл, хэнийг тооллогод хамруулах, тооллогын хүрээг, мөн хэрэглэгчид тооллогоос юу авах вэ гэдгийг тогтоож өгнө. Иймд тооллогын хуудсанд орсон ойлголт, тодорхойлолт, сэдэв болон тэдгээрт агуулагдах асуудлуудыг боловсруулахад асар их хэмжээний анхаарал тавихыг шаарддаг. Тооллогыг явуулахад эдгээр асуудалд ийнхүү анхаарал тавьж ажиллах нь чухал байдаг бөгөөд, ялангуяа 2000 оны тооллогын мэдээллийг цуглуулахад олон улсын нийтлэг жишгийг дагаж, олон төрлийн аргыг шинээр хэрэглэсэн тул бүрч илүү анхаарал тавих шаардлагатай байв.

ҮСГ-ын өмнө нэг талаас хэрэглэгчдийн олон төрлийн хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзах, нөгөө талаас аргачлалын болон санхүүгийн бэрхшээлийг зөв зохистой гэтлэн давах асуудал тулгарч байв. Тооллогын хуудсанд асуулт шинээр нэмэх нь амархан мэт санагдаж болох юм. Гэтэл нэмэлт хуудас боловсруулахад гарах зардал, тооллогын асуултууд хэрэгцээ, шаардлага хангасан үр дүн өгч чадах эсэхийг турших, тоологч нарт нэмэлт сургалт явуулах, нэлээд хугацаа шаардсан ярилцлага авахад хариулт өгч байгаа хүмүүсийн хандах байдал, мэдээлэл боловсруулах нэмэлт ажилд гарах зардал зэрэг нь зайлшгүй бодож үзэх шаардлагатай асуудлууд байв.

Энэ бүлэгт тооллогод хэрэглэсэн ойлголт, тодорхойлолт, сэдвүүд болон асуултуудын боловсруулалтын талаар дурдах болно. Ердийн орон сууц, үндэсний уламжлалт орон сууц болох гэрийн нөхцөл, өрхийн талаархи асуултуудыг асууж орон сууцны тооллогыг хамт явуулсан. Орон сууцны талаархи асуултын дийлэнхийг олон улсын зөвлөмжийн дагуу боловсруулж, харин гэртэй холбоотой асуултуудад монголын уламжлалт онцлогийг тусгасан юм.

Тооллогын хамралт ба байнгын оршин суугч

Хүн амын тооллогоор хүн амыг тоолдог хоёр аргын аль нэгийг хэрэглэдэг. Эхнийх нь тухайн оронд байнга суудаг хүний тоог гаргадаг бөгөөд үүнийг ихэнхи тохиолдолд де-юре (суурин хүн амын тоог гаргах) арга гэж нэрлэдэг. Нөгөө нь байнгын оршин суугч мөн эсэх ялгаагүй тухайн оронд тооллого явагдах үед байгаа хүний тоог гаргадаг бөгөөд үүнийг де-факто (бэлэн хүн амын тоог гаргах) арга гэж нэрлэдэг. Монгол Улсын нэгэн адил цөөн тооны улс орон нэг тооллогоор байнгын болон бэлэн хүн амын аль алиныг зэрэг гаргахыг зорьдог. Үүний тулд онолын дагуу өрх тус бүрийн хувьд тооллого явагдах үед тухайн газарт байнга оршин сууж байгаа хүн, байнга оршин суугч атлаа тооллого явагдах үед түр эзгүй байгаа хүн болон тооллого явагдах үед түр суугаа хүнийг тодорхойлох шаардлагатай. Эдгээрийн эхний хоёр нь хамтдаа суурин хүн ам, харин эхний болон гурав дахь нь хамтдаа бэлэн хүн ам болно. Бодит байдал дээр янз бүрийн хүндрэлтэй асуудал гарч ирдэг бөгөөд энэ нь хамралтад зориудын өөрчлөлт хийхэд хүргэдэг.

Энэ хоёр ойлголтыг хоёуланг нь хэрэглэх нь аль дуртайгаа сонгож тооллогын үр дүнг гаргах боломж олгож байгаагаараа ач холбогдолтой нь эргэлзээгүй юм. Гэхдээ аль ч аргыг хэрэглэсэн ч хүн амын тоог гаргахдаа анхааралтай хандах хэрэгтэй. Жишээлбэл, хүн амын тоог гаргахдаа эдгээр гурван бүлгийг гурвууланг нь нэмж авбал байнга оршин суудаг газартаа тооллого явагдах үед байхгүй мөртлөө Монголд хаа нэг газар байгаа хүнийг тооллогод давхар оруулах болно. Мөн түүнчлэн тооллогын үед гадаадад байгаа түр эзгүй хүмүүс болон Монгол Улсад түр суугаа гадаадын хүмүүсийг тооллогод хамруулж НҮБ-аас зөвлөсөн тооллогын хамралтын хүрээг өргөжүүлж болно.

Эдгээр өргөн хүрээтэй ойлголттой холбогдож байнгын оршин суугчийн тодорхойлолт нь тооллогод хэн хамрагдсан, хүн нэг бүр суурьшлийн аль түвшинд хамрагдсанаар илэрхийлэгдэнэ. Мөн түүнчлэн байнгын оршин суугчийн тодорхойлолт бол шилжих хөдөлгөөн болон хотжилтын ойлголттой холбоотой. 2000 оны тооллогод хэрэглэсэн байнгын оршин суугчийн үндсэн тодорхойлолтоор тухайн хүн тоологдож байгаа өрхдөө (сум эсвэл дүүрэгтээ) зургаа, түүнээс дээш сарын хугацаанд амьдарсан байх ёстой. Гэхдээ тухайн хүн тооллогын үед оршин сууж байгаа өрхдөө (сум эсвэл дүүрэгтээ) өнгөрсөн зургаан сарын дотор шилжин ирсэн боловч цаашид эндээ зургаа, түүнээс дээш сараар амьдрах бол түүнийг байнгын оршин суугч гэж үзсэн. Үүний эсрэгээр тухайн хүн өөрийнхөө өрхөөс (сум, дүүргээс) шилжин яваад зургаан сар хүрээгүй ч гэсэн цаашид ядаж зургаан сар тэндээ амьдрах бол байнгын оршин суугч гэж үзэхгүй бөгөөд түүнийг тухайн өрхөд (сум, дүүрэгт) тоолохгүй юм. Эдгээр ойлголтыг үнэн зөв хэрэглэснээр, хамралтын зарчим тодорхой ойлгомжтой болж, үүний дагуу суурин болон бэлэн хүн амыг хоёуланг нь тодорхой, үнэн зөв тооцож болно.

Эдгээр ойлголтыг бодит амьдралд хэрэглэхэд олон хүндрэлтэй асуудал тулгарч байсан бөгөөд эдгээр нь суурин болон бэлэн хүн амын ойлголтыг өөрчлөхөд хүргэсэн. Энд түр хугацаагаар ирсэн гадаадын иргэдийг тоолоогүй, гадаадад байнга амьдарч байгаа зарим монголчуудыг тооллогод оруулж тоолох, мөн түүнчлэн түр суугаа (гэр бүлээрээ) гэж буруу ангилалд зарим хүмүүсийг байнгын оршин суугч болгон дахин ангилсан зэрэг зориудын зохицуулалтыг хийсэн. Эдгээр болон бусад асуудлыг тооллогын үнэлгээний тухай бүлэгт илүү нарийн тайлбарласан.

Тооллогын хамралтыг тодорхойлоход хэрэглэгдэх өөр нэг чухал ойлголт бол тооллогын хугацааны тов юм. Тооллогыг 2000 оны 1-р сарын 5-11-ний хооронд 7 хоногийн хугацаанд явуулсан хэдий ч тооллогын үр дүнг тайлбарлахдаа тооллого хатуу тогтоосон нэг хугацаанд хамааралтай гэдгийг анхаарах нь чухал. Сургалт явуулахдаа тухайн тоологч тооллогын хугацааны аль өдөр, цагт тухайн өрхөд ярилцлага авснаас үл хамааран 1-р сарын 4-ний шөнө тухайн өрхөд байнга болон түр суугаа хүмүүсийн тухай асуух ёстой гэдгийг бүх тоологчдод зааварласан. Учир нь 1-р сарын 4-ний шөнийг тооллогын хугацааны тов буюу тооллогын шөнө гэж тогтоосон. Ерөнхийдөө энэ ойлголт ярилцлага өгч байгаа хүн болон тоологч нарт ямар нэгэн хүндрэл учруулаагүй. Харин цөөн тохиолдолд тооллогын шөнө тухайн хүн хаана байснаас шалтгаалж хүндрэл учирч байсан. Жишээлбэл, тухайн хүн тооллогын шөнө замд явж байсан бол цагийг нь илүү нарийн гаргаж суурьшлыг тодорхойлж байсан. Тооллогын шөнийн цагийг тооллогын тов гэж нэрлэдэг. Тооллогын үр дүнг энэхүү ойлголтын дагуу тооллогын тов дахь хүн амаар гаргаж, мэдээлнэ.

Тооллогын асуулгын хүрээ

Хүн амын 2000 оны тооллого 1989 оныхоос хэд хэдэн үндсэн зарчмаар ялгаатай байсан гэдгийг бид өмнө нь тайлбарласан. Энэ тооллого зах зээлийн эдийн засагт шилжиж байгаа үеийн анхны тооллого байсан тул эдийн засаг, нийгмийн талаарх шинэ төрлийн мэдээллийг хэрэглэгчдийн зүгээс шаардаж байв. НҮБ-ын Статистикийн Комиссын баталсан хүн ам, орон сууцны тооллогын тухай зөвлөмж, зарчмыг тооллогын хуудас боловсруулахад чухал гарын авлага болгон ашигласан.

Тооллогын хуудсыг батлахаас өмнө сайн хэлэлцэж тохиролцох, газар дээр нь турших шаардлагатай байв. 2000 оны тооллогын хуудсыг боловсронгуй болгох, ингэхдээ өмнөх тооллогуудынхтай харьцуулахуйц байлгах гэсэн хоорондоо зөрчилтэй зарим асуудлыг нэгтгэн шийдвэрлэсэн болно. Хүн амын тооллогод хамруулах сэдвүүдийн талаар урьд өмнө ярилцаж байсны дагуу олон улсын зарчим болон НҮБ-ын зөвлөхүүдийн санал, зөвлөмжийг баримтлан дараахь сэдвийг тооллогод хамруулахаар тохирсон болно.

1 Нийгэм, хүн ам зүйн үзүүлэлтүүд

Нэр
Өрхийн тэргүүлэгчтэй ямар хамааралтай болох
Төрсөн, он, сар
Нас
Хүйс
Гэрлэлтийн байдал
Харъяалал
Яс үндэс

2 Газар зүй, шилжих хөдөлгөөний үзүүлэлтүүд

Суурьшлын байдал
Байнга суудаг газраа оршин сууж байгаа хугацаа
Төрсөн газар
Таван жилийн өмнө оршин сууж байсан газар

3 Боловсролын үзүүлэлтүүд

Боловсролын түвшин
Бичиг үсгийн мэдлэг
Сургуульд суралцаж байгаа эсэх

4 Эдийн засгийн үзүүлэлтүүд

Ажил эрхэлдэг эсэх (сүүлийн 7 хоногийн байдлаар)
Эрхэлдэг ажил
Аж ахуйн нэгж, байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл
Ажил эрхлэлтийн байдал
Ажилгүйдэл түүний шалтгаан.

Сэдвүүдийг тогтсоны дараа асуух асуултууд болон тооллогын хуудсыг боловсруулахын тулд их зүйл хийх шаардлагатай байв. Тооллогын хуудсыг АЗ-ын нэг цаас дээр багтааж хийвэл тооллогын зардлыг нэлээд хэмжээгээр хэмнэх боломжтой байсан тул тооллогыг төлөвлөн хийж байсан мэргэжилтнүүдийн хувьд тооллогын хуудасны хэлбэр маяг хамгийн чухал байв. Хүн ам, орон сууцны тооллогын хуудасны эхний хувилбарыг 1998 оны 10-12-р сард явагдсан Хүн амын нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн судалгаа (ХАНҮЭМС)-гаар 1500 орчим өрхөд албан бус байдлаар сорилт хийсэн. Энэ сорилтоор асуултууд ерөнхийдөө боломжийн болсон хэдий ч цаашид сайн нарийвчлан судалж үзэх шаардлагатай хүндрэлтэй асуудал нэлээд байгааг харуулсан юм. Үүнээс гадна зарим асуулт, ялангуяа эдийн засгийн үйл ажиллагаатай холбоотой асуултуудыг зах зээлийн эдийн засгийн үеийн хэрэглэгчдийн хэрэгцээг хангахын тулд дахин эргэж харах шаардлагатай гэдэг нь харагдсан.

Орон нутаг дахь анхны албан ёсны туршилтын тооллогыг 1999 оны 1-р сард Дорнод аймгийн төвийн Хэрлэн сумын 2, 9-р баг, Сэргэлэн суманд явуулсан. Дорнодын туршилтаар тооллогын хуудсанд орох нэлээд олон асуултыг туршсан хэдий ч бүгдээрээ тооллогын жинхэнэ хуудсанд ороогүй болно. Дорнодын туршилтын тооллогын хуудсанд байсан шашин шүтлэг, анх гэрлэсэн нас, нэг жилийн өмнөх нас баралт, төрөлттэй холбоотой хэд хэдэн асуултыг туршсан боловч жинхэнэ тооллогод оруулаагүй. Эдгээр асуултыг хассан үндсэн шалтгаан нь тооллогын хуудасны хэлбэр маягт баригдах, тооллогод хамрагдах сэдвүүд тодорхой болсон зэрэгт оршино. Үүнээс гадна дээрх асуултын заримыг 1998 онд явуулсан ХАНҮЭМС-гаар (тооллоготой адил засаг захиргааны нэгжээр гаргаж чадахгүй ч гэсэн) илүү нарийн асууж, магадгүй илүү үнэн зөв үр дүн гаргасан тул тооллогод хамруулахгүй байх бас нэг шалтгаан болсон.

Энэ туршилт дээр үндэслэн тооллогын хуудас ерөнхий хэлбэр маягаа олж эхэлсэн юм. Хүн амын талаархи асуултыг цөөлж, дээр бичигдсэн 19 асуултыг оруулахаар шийдвэрлэв. Ингэснээр хүн ам болон орон сууцны асуултуудыг нэг маягад багтааж хийх боломжтой болсон. Тооллогын стандарт хуудсанд өрх, нүүр хуудасны асуулт болон зургаан хүний асуултыг оруулаад, түүнийг АЗ-ын хэмжээний нэг цаасан дээр багтааж хэвлэх боломжтой болсон билээ.

Төв, суурин газар дахь туршилтын тооллого нь Нийслэлийн Чингэлтэй дүүрэгт 1999 оны 5-р сард явагдсан. Энэ нь тооллогод оруулахаар сонгосон 19 асуултыг сайжруулах боломж олгосон байна. Тус туршилтын тооллогоор илрүүлсэн алдаа дутагдал болон эдгээрийг эргэн хянасны үндсэн дээр нэлээд өөрчлөлт орсон. Эдгээр өөрчлөлтийн зарим нь жижиг, зөвхөн хариултыг үнэн зөв бөглөх боломжийг олгох зорилготойгоор хийгджээ. Жишээлбэл, төрсөн он, сар болон төрсөн газар гэсэн асуултуудыг туршилтын тооллогоор хамтад нь асуухад нэлээд тохиолдолд төрсөн газар бичигдээгүй байсан тул туршилтын тооллогын дараа хоёр асуулт болгож салгасан. Гэрлэлтийн нас 18 байсныг олон улсын стандартын дагуу 18 нас хүрээгүй хүмүүсийн гэрлэлтийн байдлыг асуух нь зүйтэй гэж үзсэний үндсэн дээр 15 нас болгож доошлуулсан. Мөн 7 болон түүнээс дээш насны бүх хүнээс боловсролын түвшин, зөвхөн боловсролгүй хүнээс бичиг үсгийн мэдлэгийн талаарх асуултыг асуух үүднээс эдгээр асуултыг салгасан болно.

Шилжих хөдөлгөөний асуултуудыг мөн өөрчлөв. Тооллогын хамралтын ойлголтуудыг сайжруулснаар хүмүүсийг байнгын оршин суугч, түр эзгүй, түр суугаа гэсэн гурван бүлгийн алианаар ангилах зааврыг тодруулж сайжруулсан. Суурьшил (тооллогын үеийн), байнга суудаг газартаа оршин сууж байгаа хугацаа болон өмнө нь байнга оршин сууж байсан газар гэсэн асуултуудын дэс дарааллыг эдгээр асуултыг асуухад хялбар болгох, хамгийн оновчтой замаар хариултыг асуулгын хуудсанд бичих зорилгоор цэгцэлсэн юм. Эцэст нь тодорхой хугацааны өмнө байнга оршин сууж байсан газрыг асуусан асуултын хугацаа нэг жилийн өмнө байсныг таван жилийн өмнө болгож өөрчлөв. Энэ хугацааг уртсгасны нэг үр дүн бол шилжигсдийн тоо нэмэгдэж, судалгаа хийхэд тохиромжтой болсон.

Хийгдсэн бүх өөрчлөлтөөс хамгийн чухал нь эдийн засгийн идэвхийн (хүн амын ажил эрхлэлт) талаархи асуултад хийсэн өөрчлөлтүүд юм. ҮСГ-ыхны дунд тооллогоос хүн амын эдийн засгийн идэвхийг (хүн амын ажил эрхлэлт) ямар аргаар тооцох талаар том хэмжээний чухал маргалдаан, ярилцлага явагдсан. Зарим хүмүүс сүүлийн жилийн ажил эрхлэлтийн түүх дээр үндэслэсэн ажил эрхлэлтийн байнгын идэвхи гэсэн ойлголтыг ашиглаж эдийн засгийн идэвхийг (ажил эрхэлдэг эсэхийг) тодорхойлох сонирхолтой байхад зарим нь улирлын чанартай ажлын хувьд зарим хүндрэл учирдагийг үл харгалзан тухайн үеийн идэвхи гэсэн ойлголтыг тохиромжтой гэж үзэж байв. Асуулгын хуудасны анхны хувилбар дээр ажил эрхлэлтийг тодорхойлоход байнгын болон тухайн үеийн идэвхи гэсэн хоёр аргын аль алиныг нь хэрэглэхээр оруулсан байснаа туршилтын тооллогын дараа өөрчилсөн.

Туршилтын тооллогоор нэлээд тооны хүндрэлтэй асуудлыг илрүүлсэн. Тухайн үед мөрдөж байсан хуулиар тогтоосон тэтгэврийн насыг үндэслэн эдийн засгийн идэвхи (ажил эрхлэлт)-ийн талаархи асуултыг асуух насны дээд хязгаарыг эрэгтэй хүний хувьд 59, эмэгтэй хүний хувьд 54 гэж тогтоосон байсан нь ядаж өндөр настны талаархи судалгаа хийх боломжгүй болгох зэргээр тохиромжгүй тул 15 ба түүнээс дээш настай бүх хүмүүсээс асуухаар өөрчлөв. Хүн амын эдийн засгийн идэвхийг тодорхойлох хугацаа мөн тодорхойгүй байв. Туршилтын үед сүүлийн 12 сард ядаж 7 хоног ажилласан уу гэж асууж байсан нь байнгын болон тухайн үеийн идэвхи гэсэн хоёр өөр ойлголтыг хольсон мэт байв. Туршилтын тооллогын энэ асуулт бол ажил эрхлэлтийг илүү, ажилгүйдлийг дутуу тооцоход хүргэсэн нь тодорхой болсон. Тооллогын хуудас дээр хүмүүс сүүлийн 12 сард ядаж 7 хоног ажил эрхэлсэн үү гэсэн асуултад *туйм* гэж хариулсан мөртлөө ажил хийгээгүй шалтгааныг бас давхар нөхснийг компьютерээр засвар хийсэн материалаас харж болно. Эдгээр хүмүүсийн нэлээд хэсэг нь мэдээжээр тооллогын үед болон түүнээс арай өмнө ажил хийгээгүй байж таарна. Ийм учраас эдийн засгийн идэвхийг тодорхойлох хугацааг *сүүлийн 7 хоног* болгож өөрчилсөн юм.

Хүснэгт 2. Тооллогод хэрэглэсэн ойлголт, тодорхойлолт

Ойлголт	Тодорхойлолт	Насны хязгаар
Монгол улсад байнга оршин суудаг хүний тоо	Тооллого явагдах үед Монгол Улсад байнга оршин суудаг хүн ам, өөрөөр хэлбэл байнга оршин суугч болон түр эзгүй хүний нийлбэр юм. (энд гадаадад зургаагаас дээш сараар амьдарч байгаа зарим хүмүүсийг түр эзгүй гэж оруулсан)	Бүх насны
Тооллогын шөнө	2000 оны 1-р сарын 4-нөөс 5-нд шилжих шөнө	-
Тооллогын тов	2000 оны 1-р сарын 4-ний шөнийн 12 цаг	-
Байнга оршин суугч	Тухайн үеийн байнга оршин суугаа газартаа 6 сар, түүнээс дээш хугацаагаар амьдарсан, эсвэл 6 сар, түүнээс дээш хугацаагаар амьдрах хүн	Бүх насны
Түр эзгүй хүн	Байнга оршин суудаг газраасаа өөр газарт 6 сараас илүүгүй хугацаагаар явсан хүн	Бүх насны
Түр суугаа хүн	Тухайн өрхөд (засаг захиргааны нэгж) 6 сар, түүнээс бага хугацаагаар амьдарч байгаа хүн	Бүх насны
Өрх	Нэг орон байранд хамт амьдардаг, нэгдмэл төсөвтэй, хүнс, амьдралын наад захын бусад хэрэгцээгээ хамтран хангадаг нэг буюу хэсэг бүлэг хүмүүсийг өрх гэнэ. Өрхийн гишүүд нь хоорондоо хамааралтай эсвэл хамааралгүй байж болно.	Бүх насны
Нийтийн байранд тоологдсон хүн ам	Хүн амын тооллогын үед өрхөд тоологдоогүй цэрэг, хоригдол, цагдан хоригдогчид, албадан саатуулагсад, урьдчилан хорих байранд хоригдогсод, эмнэлэг, сургуулийн дотуур байранд амьдарч байгаа хүмүүс	Бүх насны
Өрхийн тэргүүлэгч	Өрхийн бусад гишүүд өрхийн тэргүүн гэж өргөмжилсөн хүн	16 ба түүнээс дээш
Нас	Төрсөн өдөр, тооллогын товын хоорондох бүтэн насалсан жил	Бүх насны
Харъяалал	Тухайн хүний тооллого явагдах үеийн хууль ёсны харъяалагдах улс	Бүх насны
Яс үндэс	Тухайн хүний тооллого явагдах үеийн хамаарагддаг гэж хэлж байгаа яс үндэс	Бүх насны
Төрсөн газар	Монголд төрсөн бол төрсөн аймаг, нийслэлийн нэр, гадаадад төрсөн бол төрсөн улсын нэр	Бүх насны
Байнга оршин сууж байгаа хугацаа	Тухайн хүний байнга оршин суудаг аймаг, нийслэлдээ тасралтгүй амьдарсан бүтэн жилийн тоо	Бүх насны
Өмнө нь байнга оршин сууж байсан газар	Тооллогын үед байнга оршин суудаг газартаа хамгийн сүүлд шилжин ирэхээс өмнө байнга оршин сууж байсан аймаг, нийслэл, гадаадад байсан бол улсын нэр	Бүх насны

1995 оны 1-р сарын 1-нд байнга оршин сууж байсан газар	1995 оны 1-р сарын 1-нд байнга оршин сууж байсан аймаг, нийслэл, гадаадад байсан бол улсын нэр	5 ба түүнээс дээш
Гэрлэлтийн байдал	Иргэний гэр бүлийн тухай Монгол Улсын хууль болон уламжлалт ёсны дагуу тухайн хүний тооллогын үе дэх гэрлэлтийн байдал	15 ба түүнээс дээш
Боловсролын түвшин	Монгол Улсын боловсролын тогтолцоо, эсвэл түүнтэй адилтгах сургууль дүүргэсэн боловсролын хамгийн дээд түвшин	7 ба түүнээс дээш
Одоо суралцаж байгаа хүн ам	Боловсрол олгох ямар нэг шатны сургуульд үнэмлэх авах болон мэргэжил эзэмшихээр суралцаж байгаа хүмүүс	7-29 насны
Бичиг үсгийн мэдлэг	Аль нэгэн хэлээр энгийн богино өгүүлбэр унших, ойлгох, бичих чадвар	7 ба түүнээс дээш
Ажил эрхэлдэг хүн ам	Сүүлийн 7 хоногт ядаж нэг өдөр ажил эрхэлсэн хүмүүс	15 ба түүнээс дээш
Ажилгүйчүүд	Сүүлийн 7 хоногт ажил хийгээгүй, тооллогын үед ажил хайж байгаа болон тохирох ажил олдохгүй байгаа хүмүүс	15 ба түүнээс дээш
Тохирох ажил олдохгүй байгаа хүмүүс (итгэл алдарсан ажилчид)	Урд нь ажил идэвхтэй хайж байгаад тохирох ажил олдохгүй итгэл алдарсны улмаас тооллогын өмнөх сүүлийн 7 хоногт ажил идэвхтэй хайгаагүй, өөрөө тохирох ажил олдохгүй гэж үзэж байгаа хүмүүс	15 ба түүнээс дээш
Эдийн засгийн идэвхитэй хүн ам	Тооллогын үед ажил эрхэлж байгаа хүн ам болон ажилгүйчүүд	15 ба түүнээс дээш
Эдийн засгийн идэвхигүй хүн ам	Эдийн засгийн идэвхитэй хүн амаас бусад хүмүүс	15 ба түүнээс дээш

Тооллого дүн өвлөөр явагдсан тул энэ үед ихэнхи тохиолдолд ажлаа идэвхитэй хийж байгаагүй (тухайлбал, "алтны үйлдвэрийн ажилчид" гэх мэт) зарим хүмүүсийг тооллогод өөр онцгой байдлаар авч үзсэн. Тэднийг тооллогод яаж хамруулах тухай НҮБ-ын зөвлөмжид тодорхойлсон байдаг. Ажил эрхэлдэг хүн амын тодорхойлолт нь дээр тодорхойлсноос гадна дараахь хүмүүсийг мөн багтаана:

" ажилтай боловч ажлаа хийгээгүй хүмүүс: тухайн ажлыг өмнө хийж байсан ч тооллогын үед ажлаа түр хугацаагаар хийгээгүй, гэхдээ ажилдаа дахин орох албан ёсны баталгаатай, тухайлбал, ажилдаа эргэж орох нь баталгаатай, хөдөлмөрийн гэрээгээ цуцлуулаагүй хүмүүс".

Өөр нэг чухал сэдэв бол ажилгүйдэл юм. Үүнийг тооллогод хэрхэн тодорхойлох нь их хэмжээний ярилцлага, зөвлөлдөөн шаардсан асуудал байсан. Зарим хүмүүс ажилгүй гэж бүртгэгдсэн хүмүүс ажилгүйдлийн түвшин тооцоход шаардлага хангана гэж үзэж байхад зарим нь тооллогын тодорхойлолт илүү нарийн байх ёстой гэж үзэж байв. Энэ асуудал туршилтын тооллогын үр дүнгээс харахад улам бүр хурцаар тавигдах

хэрэгтэй болсон. Учир нь ажилгүй, ажил хайж байгаа мөртлөө янз бүрийн шалтгаанаар бүртгүүлээгүй хүмүүс туршилтын тооллогын үед гарч байв. Тооллогод ажилгүй гэж тодорхойлогдох хүн дараахь гурван нөхцлийг хангасан байх шаардлагатай. Үүнд: 1. тухайн хүн сүүлийн 7 хоногт ажил хийгээгүй байх; 2. эрхэлдэг ажлаасаа түр хугацаагаар чөлөөлөгдөөгүй байх; 3. одоогоор ажил хайж байх явдал юм. Үүнээс гадна ямарваа шалтгааны улмаас ажил идэвхитэй хайгаагүй боловч хэрэв тохирох ажил байна гэсэн тохиолдолд ажиллахад бэлэн байгаа хүмүүсийг гаргахын тулд *тохирох ажил олдохгүй байгаа* гэсэн хариултыг ажил хийгээгүй шалтгаанд оруулж өгсөн. Тэднийг итгэл алдарсан хүмүүс гэж нэрлэх нь олонтоо байдаг бөгөөд ажилгүйчүүдийн өргөтгөсөн тодорхойлолтод оруулж болно. Энэ тодорхойлолт Хүснэгт 2-д өгөгдсөн байгаа.

Эдгээр шинэчилсэн болон цоо шинээр бий болгосон тодорхойлолтоос шалтгаалан хүн амын 2000 оны тооллого олон талаар 1989 оныхоос ялгаатай байв. Хүснэгт 3 -т эдгээр чухал ялгааны заримыг дурьдлаа.

Гол өөрчлөлтийн нэг нь судалгаа хийхэд чухал сэдэв болох шилжих хөдөлгөөний сэдвийг 2000 оны тооллогод оруулсан явдал юм. Эдийн засгийн идэвхийг тооцож гаргахад шинэ арга хэрэглэсэн тул хоёр тооллогын ажил эрхлэлтийн тоог тайлбарлахад маш анхааралтай хандах хэрэгтэй. Боловсрол, гэрлэлтийн байдал харьцангуй бага өөрчлөгдсөн юм. Эдгээр сэдвээр хоёр тооллогыг харьцуулсан үр дүнгийн хүснэгтийг нарийвчлан гаргаж болно.

1989 онд асуусан мөртлөө 2000 онд асуугаагүй асуултууд байгаа гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй. Эдгээрт эзэмшсэн мэргэжил, амьдралын эх үүсвэр, төрөлтийн асуултууд орно. Мөн түүнчлэн 1989 оны тооллогод ажилгүйчүүдийн талаар асуусан нэмэлт асуултыг 2000 онд асуугаагүй билээ.

Хүснэгт 3. 1989, 2000 оны тооллогын хуудсанд орсон хүн амын талаарх сэдэв болон асуултын ялгаа

Сэдэв	Асуулт	1989	2000	Тайлбар
Шилжих хөдөлгөөн	1. Төрсөн газар	Асуусан	Асуусан	Төрсөн газраас шилжсэн байдлыг гаргана.
	2. Байнга оршин суугаа хугацаа, тооллогын өмнө байнга оршин сууж байсан газар	Асуугаагүй	Асуусан (Байнга суудаг аймаг, нийслэлдээ хэдийнээс сууж байна вэ?) (шилжиж ирсэн аймаг, нийслэл, (улс, он)	Шилжих хөдөлгөөнд орсон хүмүүсийн байнга оршин суусан хугацаа, шилжих хөдөлгөөний урсгалыг тодорхойлно.

	3. Таван жилийн өмнө байнга оршин сууж байсан газар	Асуугаагүй	Асуусан	Сүүлийн таван жилийн цэвэр шилжих хөдөлгөөн болон шилжих хөдөлгөөний урсгалыг тодорхойлно.
Бичиг үсгийн мэдлэг, боловсрол	1. Боловсрол болон бичиг үсгийн мэдлэг	Нэг асуултаар асуусан	Салгаж асуусан	1989 онд боловсрол, бичиг үсгийн мэдлэгийг нэг асуултаар асууж байсан; дунд боловсролоос доошхи түвшинг бага боловсрол, бичиг үсэг мэддэг, бичиг үсэг мэддэггүй гэж хуваажээ. 2000 онд боловсрол, бичгийн үсгийн мэдлэгийг хоёр өөр асуултаар асуусан тул боловсролгүй хүмүүсийн бичиг үсэг мэдэж байгаа эсэхийг тодорхойлж болно.
	2. Сургуульд суралцаж байгаа эсэх (Та одоо сургуульд сурдаг уу)	Асуусан	Асуусан	1989 онд та сургууль сурдаг уу гэж шууд асуугаагүй. Ажлын газар, суралцдаг сургууль гэж асуусан.
	3. Эзэмшсэн мэргэжил	Асуусан	Асуугаагүй	Шаардлагагүй гэж үзсэн.
Гэрлэлтийн байдал	Гэрлэлтийн байдал	Асуусан	Асуусан	1989 оны гэрлэлтийн байдлын асуултын хариултауд нь огт гэрлээгүй, гэр бүлтэй, бэлэвсэн, салсан гэж өгөгдсөн байсан. 2000 онд хамт амьдарч байгаа, тусгаарласан гэсэн хоёр хариултыг шинээр нэмсэн.
Эдийн засгийн идэвхи (2000 онд эдийн засгийн идэвхийн талаархи асуултыг 15 ба түүнээс дээш насны	1. Өнгөрсөн 7 хоногт ажилласан байдал	Асуугаагүй	Асуусан (Та сүүлийн 7 хоногт ажил эрхэлсэн үү?)	2000 онд энэ асуултыг тухайн хүн тухайн үед ажиллаж байгаа эсэхийг мэдэх зорилгоор асуусан. (Үүнээс гадна тухайн хүн ажлаасаа түр хугацаагаар чөлөөлөгдсөн эсэхийг мэдэх зорилгоор нэмэлт лавлагаа авахыг тоологч нарт зааварласан.)
	2. Эрхэлдэг ажил	Асуусан	Асуусан	Ижил төрлийн асуулт асуусан. Гэхдээ 2000 оны ангилалд өөрчлөлт орсон.

хүнээс асуусан. Харин 1989 онд эдгээр асуултыг зөвхөн 16-59 насны эрэгтэй, 16-54 насны эмэгтэйдгээс асуусан.)	3. Нийгмийн гарал, үүсэл /анги	Асуусан	Асуугаагүй	Ийм ойлголт үгүй болсон тул шаардлагагүй гэж үзсэн.	
	4. Орлогын эх үүсвэр	Асуусан	Асуугаагүй	Шаардлагагүй гэж үзсэн.	
	5. Эдийн засгийн үйл ажиллагаа	Асуусан (ажлын газар)	Асуусан (үйл ажиллагааны чиглэл)	1989 онд ажлын газар, суралцдаг сургууль гэж асуужээ. 2000 онд аж ахуйн нэгж, байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийг асуусан. Гэхдээ ангилалд өөрчлөлт орсон.	
	6. Ажил эрхлэлтийн байдал	Асуугаагүй	Асуусан	2000 онд гэрээгээр ажиллагч, ажил олгогч, хувиараа ажиллагч, хоршооллын гишүүн, гэр бүлийн бизнест цалин авалгүй оролцогч, бусад гэж асуусан.	
	7. Ажил эрхлээгүй шалтгаан	Асуусан (зөвхөн түүврээр)	Асуусан	Ажилгүйдлийг үнэн зөв тодорхойлох зорилгоор 2000 онд асуултанд өгөх хариултыг сайжруулсан.	
	8. Ажил эрхлээгүй хугацаа	Асуусан (зөвхөн түүврээр)	Асуугаагүй	Нэмэлт түүвэр судалгаа 2000 онд явагдаагүй.	
	9. Ажил хийх сонирхолтой эсэх	Асуусан (зөвхөн түүврээр)	Асуугаагүй	Нэмэлт түүвэр судалгаа 2000 онд явагдаагүй.	
	10. Таны бодлоор ажиллах ямар боломжийг бүрдүүлэх вэ?	Асуусан (зөвхөн түүврээр)	Асуугаагүй	Нэмэлт түүвэр судалгаа 2000 онд явагдаагүй.	
	11. Бусад аймаг, хотод очиж ажиллаж чадах эсэх	Асуусан (зөвхөн түүврээр)	Асуугаагүй	Нэмэлт түүвэр судалгаа 2000 онд явагдаагүй.	
	Төрөлт	Төрүүлсэн хүүхдийн нийт тоо болон амьд байгаа хүүхдийн тоо	Асуусан (зөвхөн түүврээр)	Асуугаагүй	ҮСГ нь 1998 онд ХАНҮЭМС явуулсан тул 2000 оны тооллогоор төрөлтийг тооцохыг зориогүй.

Тооллогын хуудас, зааврыг хэвлэх

Тооллогын туршилтын дараа тооллогын хуудсыг эргэн хянасны үндсэн дээр засвар хийж тооллогын хуудасны бас нэг хувилбарыг боловсруулсан. 1999 оны 5-р сард энэ хувилбарыг ҮСГ-ын даргын зөвлөлөөр хэлэлцэн баталжээ.

ҮСГ тооллогын хуудастай хамт тооллогын хуудсыг нөхөх заавар, зөвлөгөөг багтаасан тооллогын гарын авлагыг боловсруулсан юм. Тус гарын авлагыг тооллогын түр товчооныхонд тооллогыг зохион явуулах, сургалт явуулахад нэмэлт туслалцаа үзүүлэх зорилготойгоор хийв. Гэхдээ 1999 оны 5-р сард явагдсан туршилтын тооллогын үр дүнгээр тооллогын хуудасны сайжруулсан эцсийн хувилбарыг боловсруулах байсан тул гарын авлагыг 1999 оны 10-р сар хүртэл батлаагүй.

Тооллогын хуудсыг ҮСГ өөрийн хэвлэлийн нэгжээрээ хэвлэх болсон нь тооллогын төсвийг хэмнэхэд их нэмэртэй байв. Мөн тооллогын хуудас нь компьютерт шивэхэд илүү тохиромжтой, амар байсан. Тооллогын хуудсыг тооллого явуулах журмын дагуу тооллогод хамрагдах гадаадын хүмүүст зориулж монголоос гадна англи, орос, хятад хэлээр бэлтгэсэн.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

Тооллогын хуудсыг сайн боловсруулж бэлэн болгох нь чухал асуудал бөгөөд эцсийн хувилбарыг эрт эцэслэж гаргахын тулд анхаарч ажиллах хэрэгтэй. Дараагийн тооллогод чухал анхаарал хандуулах хоёр асуудал байна. Эхнийх нь тооллого хоорондын харьцуулалтыг хангахтай холбоотой юм. ҮСГ нь 2000 оны тооллогын хуудсыг боловсруулахад өмнөх тооллоготой харьцуулахад нэлээд олон өөрчлөлт хийсэн бөгөөд эдгээрийг хийх зайлшгүй бодит учир шалтгаан байсан гэж үзсэн. Эдгээр өөрчлөлтийн улмаас зарим үзүүлэлтийг өмнөх тооллогынхтой харьцуулах боломж алдагдсан талтай. Ийм учраас дараагийн тооллогод 2000 оны тооллогод хэрэглэсэн ойлголт, тодорхойлолтод зайлшгүй хийгдэх өөрчлөлт бага байх болов уу гэж найдаж байна. Ингэснээр ч тооллого хоорондын харьцуулалт сайжрах юм.

Хоёрдугаарт, туршилтын тооллогын дараа олон тооны өөрчлөлт хийх шаардлагатай гэж үзээд энэ талаар санал бодлоо өргөнөөр солилцсон ярилцлага уулзалтыг зохион байгуулсан юм. Тооллогын хуудсанд орох гол том хэмжээний бүхий л өөрчлөлтийг туршилтын тооллогын өмнө хийх шаардлагатай. Үнэн хэрэгтээ тооллогын хуудасны эцсийн хувилбар тооллого эхлэхээс ядаж 6 сарын өмнө бэлэн болсон байх хэрэгтэй. Ингэснээр жинхэнэ туршилтын тооллого нь бусад завсарын сорилтуудаас ялгаатай байх юм. Жинхэнэ туршилтын тооллого гэдэг нь тооллогын үйл ажиллагаа нэг бүрийг тус тусад нь зохион байгуулж, туршиж, баталж, үүний зэрэгцээ тооллогын бүхий л үйл ажиллагаа, түүний уялдаа холбоог нэгтгэн эцсийн байдлаар хийхийг хэлдэг. Туршилтын тооллого нь тооллогын үйл ажиллагааны төлөвлөлтийн алдаа дутагдалтай хэсгийг засах эцсийн боломж олгодог. Тийм учраас энэ нь тооллогын үйл ажиллагааны аль нэг хэсгийг турших үйл ажиллагаа биш юм.

Тооллогын хуудасны нүүрэн талын хуудсанд бичигдсэн орон сууцны төрөл, хүнтэй холбоотой мэдээллийг дараагийн тооллогод сайн анхаарч үзэх хэрэгтэй. 2000 оны тооллогын нэгэн адил асуулгын хуудасны засаг

захиргааны (газар зүйн) кодын бүтэц, тооллогын газрын зурагтай нийцэж шаталсан байх ёстой бөгөөд ингэснээр нийслэл, аймаг, сум, аймгийн төв, баг, хороо тосгон, тооллогын хэсэг, өрх зэргийг тодорхойлно. Өрхийн мэдээллийн зэрэгцээ тооллогод хамрагдах орон сууц эсвэл байшингийн дугаарыг (эзгүй эсэхийг үл хамааран) бүртгэж авах хэрэгтэй. Үүнийг тооллогын газрын зурагт байгаа дугаарыг ашиглан хийж болно. Энэ нь өрхийг түүврээр сонгоход мэдээллийн баазыг ашиглах боломжийг сайжруулах, мөн эзэнгүй байгаа орон сууцны тоог гаргаж, орон сууцны фондыг мэдэх гэсэн хоёр талын ач холбогдолтой юм. Тооллогод засаг захиргааны нэгжийг бүрэн хэмжээгээр оруулахын тулд баг, хороог мөн кодлох хэрэгтэй.

2000 оны тооллогод тохиолдож байсан нэлээд бэрхшээл сургалтын хугацаа богино, давтамж цөөн байсантай холбоотой ч 2000 оны тооллогын хуудсыг сайжруулах шаардлагатай зарим зүйл байсан. Бага сургуульд суралцаж байгаа, өөрөөр хэлбэл, боловсролгүй (бага боловсрол хараахан эзэмшээгүй байгаа) хүнийг бага сургуульд суралцаж байгаа, огт сургуульд суралцаагүй гэж ялгаж, боловсролын асуултад жижиг хэмжээний өөрчлөлт хийх хэрэгтэй. Бичиг үсгийн талаархи асуултыг бага боловсролтой бүх хүнээс асуухгүй алгасаж тэдгээрийг бичиг үсэгтэй гэж үзэж байгааг мөн эргэн харах хэрэгтэй. Үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл, ажил эрхлэлтийн талаархи асуултад зөв хариулт өгөх нь ихэнхи хүмүүсийн хувьд хэцүү байсан. Үүний гол шалтгаан нь олон улсын стандарт ангиллыг анх удаа тооллогод шинээр хэрэглэсэн, түүнчлэн тоологч, шалгагч нарт зориулсан сургалт богино хугацаатай байсанд оршино.

Тооллогын ойлголтын суурийг сайн эргэж харах хэрэгтэй. 1989 болон 2000 оны тооллогод бэлэн (*де-факто*) болон суурин (*де-юре*) хүн ам гэсэн хоёр ойлголтыг хоёуланг хэрэглэсэн. Энэ хоёр аргын аль нэгийг сонгож хэрэглэвэл тооллогын ойлголтыг энгийн болгож, тооллогын зардал, мэдээлэл цуглуулах болон боловсруулах хугацаа мөн тооллогын алдааг багасгах юм. Энэ хоёр аргын аль нэгийг сонгох шийдвэр гаргах асуудал хэцүү юм. Учир нь зарим үзүүлэлтийн хувьд дараа дараагийн тооллогыг өмнөх тооллоготой харьцуулах боломжгүй, зарим чухал хэрэглэгчид урд өмнө авч байсан тоогоо авч чадахгүйд хүрнэ. Өөрөөр хэлбэл зарим үзүүлэлт дараагийн тооллогоор гарахгүй болно. Гэсэн хэдий ч хүн амын дараагийн тооллогод энэ хоёр аргын аль нэгийг сонгосон нь дээр гэдгийг санал болгож байна.

Тооллогын асуултуудыг АЗ-ын нэг хуудсанд багтаасан нь тооллогын зардлыг асар их хэмжээгээр хэмнэхэд тустай байсан хэдий ч гэсэн тооллогын хуудасны дотоод зохион байгуулалт (хэлбэр, маяг)-д зарим хүндрэл учруулсан гэсэн санал гарч байв. Суурьшил, шилжих хөдөлгөөний асуултуудын засаг захиргааны нэгжийн талаархи мэдээлэл, эрхэлдэг ажил, үйл ажиллагааны чиглэлийн талаархи асуултын хариултыг бичих зайг том хийсэн бол зүгээр байсан. Тооллогын хамрах хүрээ (тооллогоор асуух сэдэв), тооллогын хуудасны хэлбэр, маягийг боловсруулах зэрэг асуудал нь олон дахин хэлэлцэх шаардлагатай ажил бөгөөд зарим тохиолдолд хэрэглэгч нартай зөвлөлдөх нь ашиг тустай байдаг. Үүнээс гадна тооллогод асуух асуулт хэт олон болсон тохиолдолд 1989 оныхтой адил зарим асуултыг түүвэр судалгаагаар илүү нарийн асуулгын хуудас боловсруулж асуух боломжийг харж үзэх хэрэгтэй.

Бүлэг 4. СУРГАЛТ

Хүн амын тооллого нь олон байгууллага, янз бүрийн боловсрол, мэргэжлийн олон хүмүүсийг оролцуулсан статистикийн томоохон үйл ажиллагаа юм. Тооллогын амжилт нь тооллогод оролцож байгаа хүн нэг бүр өөрт оногдсон үүрэгт ажлыг аргачлалын хувьд өндөр түвшинд гүйцэтгэснээс шалтгаална. Тооллого явуулах мэргэжлийн чадвартай, туршлагатай хүмүүс бэлэн байгаагүй учраас тооллогын бэлтгэл ажлын үед сургалт чухал ач холбогдолтой байсныг тайлбарлах үндсэн хоёр шалтгаан байсан.

Нэгдүгээр шалтгаан бол ҮСГ-т хүн амын тооллогыг дангаараа явуулах өөрийн хүн хүч, санхүүгийн нөөц бололцоо байгаагүй. Учир нь тооллогын зорилго бол цөөн хоногт хүн бүрийг ярилцлага авч тоолдог тул түүнд хүн хүч асар их шаардагдана. ҮСГ тусгай мэргэжлийн аргачлалаар хангаж байсан хэдий ч энэ нь улс орон даяар зохион байгуулалт болон удирдлагын үйл ажиллагааг явуулахад хангалтгүй юм. Тийм учраас тооллогын бэлтгэл ажлыг хангах, үндсэн газарт тооллогыг явуулах, мэдээллийг боловсруулахад олон тооны хүмүүсийг сургах шаардлагатай.

Хоёрдугаар шалтгаан бол ҮСГ болон түүний орон нутгийн байгууллагад зах зээлийн нөхцөлд орчин үеийн тооллого явуулах дадлага туршлага хомс байв. Хамгийн сүүлийн тооллого олон жилийн өмнө 1989 онд явагдсан тул ҮСГ, аймаг, нийслэлийн хэлтэст хүн амын тооллогын жинхэнэ туршлагатай хүмүүс цөөн байв. Үүнээс гадна тооллого явуулах аргад зарчмын өөрчлөлт орсон тул өмнө нь тооллогод оролцсон туршлагатай хүмүүс орчин үеийн тооллогыг явуулахын тулд шинэ арга барил, дадлагыг олж авах шаардлагатай байв.

Тооллогын сургалтын хөтөлбөрийн цаана агуулагдах ач холбогдол, олон тооны хүнийг сургалтад хамруулах шаардлага зэргийг харгалзан тооллогын сургалтын стратегийг бүр эхнээсээ боловсруулах нь зүйтэй байв. Харамсалтай нь төсөв зардлын асуудал тодорхойгүй цаг хугацаа алдсанаас сургалтын хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх ажил хүсч байсан хэмжээнд хурдан хийгдээгүй юм.

ҮСГ-ын ажиллагсдын сургалт

ҮСГ-ын өмнө тулгамдсан олон зорилтын эхнийх нь тооллогын төслийг гаргах, тооллогын төлөвлөгөөг бэлтгэх, тооллогын урьдчилсан ажлыг эхлэх чадвар бүхий өндөр мэргэшсэн ажилтнуудыг бэлтгэх явдал байв. Мэдээжийн хэрэг тооллогын ажлыг хийж чадах мэргэшсэн ажилтнууд ҮСГ-т байсан. Зарим ахмад ажилтнууд, жишээлбэл, 1989 он болон түүнээс ч өмнөх тооллогод оролцож байсан. Үндсэн багш нарын ихэнхи нь 1998 оны ХАНҮЭМС-нд оролцсон учир сургалт явуулах туршлагатай хүмүүс байв. Гэхдээ орчин үеийн тооллогыг явуулахад мэргэжлийн хүнийг шинээр бэлтгэх шаардлага байв. Энэ өндөр түвшний сургалтыг эрт эхэлсэн бол маш чухал байсан юм. Тооллогод бэлтгэж 1995 онд ҮСГ-ын 2 ажилтан ХБНГУ-ын Берлин хотод болсон тооллогын зохион байгуулалтын талаархи семинарт оролцсон. Монгол Улсын ҮСГ-ын ажилтнууд тооллогын бэлтгэл ажлын үед олон улсын сургалтад оролцож байсан нь их ач холбогдолтой болсон. Тухайлбал, ҮСГ-ын ажилтнууд Киргиз Улсын

Бишкек хотноо 1997 онд тооллогын төсөл зохиох, 1998 онд тооллогын зохион байгуулалт гэсэн сэдэвт сургалтад оролцсон байна. Үүний зэрэгцээ ҮСГ-ын хэд хэдэн ажилтан Казакстан Улсын Алма-Ата хотноо болсон мэдээлэл боловсруулах олон улсын сургалтад хамрагдсан. 1999 онд Вашингтон хотноо АНУ-ын Тооллогын товчооноос зохиосон тооллогод хэрэглэхээр сонгосон IMPS багц программын эрчимтэй сургалтад нэг хүн, тооллогод зориулсан газрын зураглалын талаархи сургалтад нэг хүн суралцжээ. ҮСГ-ын зургаан ажилтан 2000 оны 7-р сард Австрали Улсын Статистикийн газарт очиж тооллогын үнэлгээ, тархаалтын асуудлыг хэлэлцэж, судласан юм. Эдгээр сургалтын ихэнхийг НҮБ-ын ХАС, НҮБ-ын СХ болон Австрали Улсын Засгийн Газар санхүүжүүлсэн болно.

Монгол Улсад зохиогдож байсан ажил дээрх сургалт хамгийн чухал байв. 1999 оны туршид гадаадын зөвлөхүүд, ялангуяа НҮБ-ын зөвлөхүүд ирж шинээр байгуулагдсан ХАТСТ-д сургалт явуулсан юм. Жишээлбэл, НҮБ-ын СХ-ийн ажилтан ноён Карло Еллис, НҮБ-ын ХАС-гийн Бангконг дахь Улс орныг дэмжих багийн ажилтан ноён Нури Озевер нар ирж мэдээлэл боловсруулалтаар сургалт явуулсан. Мөн түүнчлэн ҮСГ-т мэдээлэл боловсруулах чиглэлээр ажиллаж байсан НҮБ-ын сайн дурын ажилтан ноён Мариан Залцман байнгын туслалцаа үзүүлж байв. ХАТСТ-ны ажилтнуудыг тооллогын ажлын шаардлага хангах боломжтой болгох зорилгоор НҮБ-ын СХ-ийн ажилтан ноён Виллям Селтзер, ноён Сэм Сухарто, ноён Икбал Алам нар ирж ҮСГ-т ажилласан. Эдгээр зөвлөхийн зардлын ихэнхийг НҮБ-ын ХАС-гаас санхүүжүүлэв. Австрали Улсын Статистикийн газрын ажилтан ноён Жон Пайс, ноён Пол Виллям нар ҮСГ-т ирж ажиллаж, тооллогын үнэлгээ, тархаалтаар сургалт явуулсан.

Урт хугацааны зөвлөхүүд ч нэмэлт, илүү эрчимтэй сургалтыг явуулж байлаа. Хамгийн чухал нь НҮБ-ын ХАС болон СХ-ийн судалгааны байнгын зөвлөх ноён Альберт Маркварт ХАНҮЭМС-нд зөвлөхөөр ажиллахын зэрэгцээ тооллогын ажилд шаардлагатай үед тусалж байв. Ажлын явцыг дүгнэх, тооллогын хүндэвтэр ойлголтуудыг хэлэлцэх, шинээр оруулах, ХАТСТ-ны ажиллагсдыг мастер багшаар бэлтгэх зэрэг зорилгоор албан ёсны дотоод сургалт, семинарыг тогтмол явуулж байв. 1999 оны 9-р сарын сүүлчээр НҮБ-ын СХ, НҮБ-ын ХАС-ын тооллогын зөвлөх Лоренс Луис сургалтын арга зүй, тоологч нарт сургалтыг яаж явуулах, мэдээллээ хүргэх (тоологч нарын сургалт ямар байх талаар) зэрэг асуудлыг ярилцах зорилгоор хоёр өдрийн сургалт явуулсан. Энэ сургалтын дараа тоологч нарын сургалтад зориулсан ойлгоход хялбар графиктай, ойлгомжтой хэлээр бичигдсэн сургалтын материалыг боловсруулах боломжтой болжээ.

Тооллогын янз бүрийн сорилт, туршилтууд тооллогын чанарыг сайжруулахаас гадна үндэсний мэргэжилтнүүдийг тооллогын бодит байдалтай танилцахад сайхан боломжийг олгов. ХАТСТ-ны бүх мэргэжилтэн Дорнод аймаг, Улаанбаатар хотод явуулсан сорилт, туршилтад биечлэн оролцож, цаашид тооллогын ажлыг сайн зохион байгуулах, сайжруулах талаар санал бодлоо илэрхийлж байлаа.

Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарын сургалт

Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарыг тооллогын комиссын даргаар тохоон томилсон бөгөөд тэд нар аймаг, нийслэлийнхээ тооллогын үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, санхүүжилтийг хариуцаж байв. Тэднийг энэ чухал үүрэгт ажилд бэлтгэхийн тулд ҮСГ 1998 оны 8-р сард нэг өдөр, 1999 оны 10-р сард

Улаанбаатар хотод гурван өдрийн эрчимтэй сургалт зохион явуулсан. Тэдний үндсэн үүрэг нь удирдах, зохион байгуулах, нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх явдал байсан тул сургалтаар тооллогын хэрэгцээ, шаардлага, тооллогын үр дүнг хэрэглэх, бэлтгэл ажил, зохион байгуулалт болон санхүүгийн талаархи ерөнхий мэдээллийг өгсөн.

Хүснэгт 4. Сургалтын хэлбэр, оролцсон хүний тоо

Сургалтын хэлбэр	Сургалтад оролцогсод	Тоо	Газар, он, сар	Өдөр	Багш
1. Үндсэн багш нарын сургалт	ҮСГ-ын удирдлага, мэргэжилтнүүд	15	ҮСГ, 1999, 9-р сар	3 өдөр	ҮСГ-т ирж ажилласан тооллогын зөвлөх
2. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарын сургалт	Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нар	23	Их тэнгэр цогцолбор, 1998, 8-р сар, Засгийн газрын ордон, 1999, 10-р сар	4 өдөр	ҮСГ-ын ХАТСТ-ны ажиллагсад
3. Багш нарын эхний шатны сургалт	Аймаг, нийслэл, дүүргийн статистикийн хэлтсийн дарга нар болон ҮСГ-ын бусад газар, хэлтсээс сонгогдсон багш нар	70	ҮСГ, 1999, 10-р сар	3 өдөр	Үндсэн багш нар болох ҮСГ-ын ХАТСТ-ны ажиллагсад
4. Тооллогын комисс болон түр товчооны ажиллагсад зориулсан сургалт	Аймгийн тооллогын комисс, түр товчооны ажиллагсад, сумын Засаг даргын орлогч (сумын түр товчооны дарга нар)	615	Аймгийн төвд 1999 10-р сард	1–2 өдөр	Статистикийн хэлтсийн дарга нар
5. Багш нарын хоёр дахь үе шатны сургалт	Аймаг, нийслэл, дүүргийн статистикийн хэлтсийн дарга нар, ҮСГ-ын бусад газар, хэлтсээс сонгогдсон багш нар	70	ҮСГ, 1999 11-р сар	3 өдөр	ҮСГ-ын үндсэн багш нар
6. Давтан сургалт	22 аймгийн тооллогын комисс, тооллогын түр товчооны ажиллагсад	315	1999 оны 11-р сард аймгийн төвд	1 өдөр	Түр товчооны багш нар
7. Газрын зургийн зураглаач, хүн ам, өрхийн бүртгэл хөтлөгч нарын сургалт	Хороо, сумдын ажиллагсад	2000	Хороо, сумын төвд 12-р сар	1 өдөр	Түр товчооны багш нар
8. Үндсэн газар дээрх эхний шатны сургалт	Тоологч, шалгагч нар	13000	1999 11-р сар	1-3 өдөр	ҮСГ-ын үндсэн багш нар болон түр товчооны багш нар
9. Үндсэн газар дээрх хоёр дахь шатны сургалт	Тоологч, шалгагч нар	3000	1999 12-р сар	1-2 өдөр	ҮСГ-ын үндсэн багш нар болон түр товчооны багш нар

Тооллогын ажилтнуудад сургалт явуулах багш нарын сургалт

1999 оны 10-р сараас хойш сургалтын хөтөлбөрийн анхаарал татсан гол зүйл бол газрын зургийн зураглаач, хүн амын бүртгэл хөтлөгч, тоологч, шалгагч зэрэг тооллогын үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийг сургах багш нарыг бэлтгэх, сургалтын материалыг бэлтгэх асуудал байв. ХАТСТ-ны ажилтнууд сургалтын материал бэлтгэж, туршилтуудыг явуулан, ҮСГ-т явагдсан тоологч нарт сургалт явуулах талаархи сургалтад оролцсон тул тэд нар бүх түвшний сургалтыг явуулах чадвартай болсон байв. Гэхдээ тооллогын үндсэн нэгж, газар дээр ажиллах 18000 орчим хүнийг оруулаад нийтдээ 24000 хүн сургахад үндсэн багш нарын тоо хангалтгүй байлаа.

Сургалтын хөтөлбөрийг бэлтгэхээс өмнө сургалтын материал болон бусад баримтыг бэлтгэх нь зайлшгүй чухал байлаа. 1999 оны 10-р сарын эхээр хийгдэх хамгийн чухал ажлууд бол тооллогын заавар, тоологч нарын сургалтын материалыг бэлтгэх байв. Эдгээр материал бэлэн болсон тохиолдолд үндсэн газар дээрх сургалтыг явуулах багш нарын тоог нэмэгдүүлэх боломжтой болох байсан. Гарын авлагыг боловсруулах нь ҮСГ-ын хувьд үндсэн газар дээрх ажлыг явуулах стратеги, хэрэглэх ойлголт, тодорхойлолт, асуулт, лавлагаа, сургалтын хугацаа, сургалт явуулах арга зэрэг асуудал дээр эцсийн зөвшилцөөнд хүрсний дараа хийх чухал асуудал байв.

Сургалтын материалыг ашиглан, үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийг сургах багш нарыг хангалттай тоогоор бэлтгэх дараагийн үе шатны сургалтаа явуулах боломж ХАТСТ-ны үндсэн багш нарт бүрдсэн юм. Энэхүү сургалтад аймаг, нийслэлийн статистикийн хэлтсийн дарга нар оролцсон бөгөөд уг сургалтыг хоёр шаттайгаар явуулав. ҮСГ дээр 1999 оны 10-р сарын 12-14-ний хооронд явуулсан эхний шатны сургалтад тооллогын удирдлага, зохион байгуулалт, тооллогын бэлтгэл ажил зэрэг өргөн хүрээтэй асуудлыг голлон, тооллогод хэрэглэх ойлголт, тодорхойлолт, тооллогын хуудасны бүтэц гэх мэт илүү төвөгтэй сэдвийг заалаа. Тэд орон нутагтаа очоод тооллогын комисс, түр товчооны ажилтан нарт тооллогын зохион байгуулалт, удирдан явуулах талаар сургалт явуулсан. Орон нутгийн статистикийн хэлтсийн дарга нараас гадна ҮСГ-ын бусад газар, хэлтсийн урьд өмнө тооллого, судалгаа явуулахад оролцож байсан цөөн тооны хүмүүс энэ сургалтад хамрагдсан юм.

1999 оны 11-р сарын 17-19-ний хооронд гурван хоногийн хугацаатай явагдсан хоёр дахь шатны сургалтад ҮСГ-ын бусад газар, хэлтсээс сонгогдсон хүмүүс, орон нутгийн статистикийн хэлтсийн ажилтнуудыг хамруулав. Энэ сургалтын гол зорилго нь үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийн сургалтыг явуулах тооллогын түр товчооны ажиллагсдыг сургах багш нарыг бэлтгэхэд оршиж байлаа. Ийм учраас уг сургалтаар тооллогод хэрэглэсэн ойлголт, тодорхойлолт, тооллогын асуултыг асуух арга, хуудсыг нөхөх зэрэг асуудлыг нарийвчлан заасан. Мөн түүнчлэн тооллогын ажлыг газар дээр зохион байгуулах, ажлын чанарыг шалгах зэрэг асуудлыг хамарав. Тус сургалтаар тооллогын ерөнхий хөтөлбөр, аймаг, нийслэл нэг бүрийн тооллогын бэлтгэл ажлын явцыг хэлэлцэж, тулгарч байгаа болон цаашид тулгарч болзошгүй хүндрэлтэй асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэл, зөвлөгөө өгсөн.

Гадаадад сууж байгаа Монгол Улсын Элчин сайдын яамны ажилтан, тэдний гэр бүлийн хүмүүс, гадаадад амьдарч байгаа хүмүүс, цэрэг, хоригдлыг тоолох тоологч нарын сургалтыг явуулахад тусгай зохион байгуулалт

шаардагдсан. 1999 оны 12 сард Гадаад харилцааны яаманд сургалт зохиов. Энд бэлтгэгдсэн багш нар Герман, Франц, Англи улсад очиж сургалт явуулсан. Бусад оронд сууж байгаа элчин сайдын яамдын ажиллагсад эдгээр оронд зохиогдсон сургалтад мөн хамрагдав. ҮСГ-ын дэд дарга гадаадад сургалтад оролцоод буцах замдаа Москва хотод ОХУ болон Зүүн Европын орнуудад сууж байгаа элчин сайдын яамдын ажиллагсдад хоёр өдрийн сургалт зохиов. Батлан хамгаалах яам цэргүүдийг тоолох үүрэгтэй байсан. Тэдэнд зориулж 1999 оны 12-р сарын хоёрдугаар хагаст ҮСГ-аас нэг өдрийн сургалт явуулсан. Үүнтэй нэгэн адилаар ҮСГ-ын ажилтнууд хоригдлуудыг тоолох талаархи сургалтыг Хууль зүйн яам дээр явуулав.

Үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийн сургалт

Тооллогын чанар бүхэлдээ ямар байх нь тоологч тоолох ёстой өрх, хүн амаа бүрэн гүйцэд тоолж, ярилцлага авч, үнэн зөв мэдээлэл цуглуулж, ажлаа хэр зэрэг гүйцэтгэснээс асар их хэмжээгээр шалтгаална. Гэхдээ хамгийн хүндрэлтэй зүйл гэвэл хэдийгээр тооллогын чанар бүхэлдээ тэд нарын ажлын чанараас асар ихээр шалтгаалдаг ч гэсэн ихэнхи тоологч нар урьд өмнө нь тооллогын ажилд оролцож байсангүй. Тооллого явуулж байсан хүмүүсийн өмнө тулгарсан хамгийн хүнд асуудал бол санхүү болон цаг хугацааны хувьд хомс, давчуу байсан үед тоологч нарт аль болох хамгийн сайн сургалт явуулах явдал байв.

Тооллогын стратеги бол тоологч нарт дэмжлэг үзүүлэхийн тулд тооллогын ажилд оролцож байгаа бусад түр ажиллагсдыг сургах явдал байлаа. Жишээлбэл, тооллогод хүн амыг бүрэн хамруулах нь тухайн нутаг дэвсгэрийн хүн амыг урьдчилан сайн бүртгэж, судалсан байхаас их шалтгаална. Тийм учир бүх зүйл дан ганц тоологч нараас шалтгаалахгүй. Тооллого явагдахад тухайн тооллогын буюу тоологчийн хэсгийг тоол гэсэн үүргийг тоологчид даалгахад үүнтэй хамт уул тоологчийн тоолох хүн амын тухай зарим нэгэн нарийн чухал мэдээллийг өгөх хэрэгтэй. Нэгдүгээрт, байшин, орон сууц бүрийн дугаар, байрлалыг зураг дээр үзүүлсэн байх шаардлагатай. Тоологчид тоолох байр, айл бүрийг олоход зориулж тоологчийн газрын зураг дээр тооллогын хэсгийн хил хязгаар, гол гол газар зүйн тэмдэглэгээ хийсэн байх нь зүйтэй. Хоёрдугаарт, тооллогын хэсгийн орон сууц нэг бүрт оршин суудаг өрхийн тоо, өрх нэг бүрт амьдарч байгаа хүний нэрсийн жагсаалтыг хийсэн байх шаардлагатай. Эдгээр газрын зураг болон өрхийн жагсаалтыг газрын зургийн зураглаач, хүн амын бүртгэл хөтлөгч нар хийсэн.

Тоологч ажлаа сайн гүйцэтгэхэд дээрхийн нэгэн адил чухал зүйл бол шалгагч нарыг томилох асуудал юм. Шалгагч бүр дунджаар 4-5 тоологч нарыг удирдаж байв. Тэд тоологч нарыг бүх өрх, хүн амаа гүйцэд тоолж байгаа эсэхийг шалгах, тэд нарт тохиолдох аргачлалын болон практикийн хүндрэлтэй асуудлыг шийдвэрлэх, ажлын ерөнхий чанарыг шалгах зорилгоор тэднийг ажлаа хийх хугацаанд дагаж явах, гүйцэтгэсэн ажлыг шалгах, тоолсон зарим өрхийг дахин тоолох зэрэг ажлыг гүйцэтгэж байсан.

Дээр дурдсан үндсэн газар дээр ажиллах олон тооны ажилтныг сонгож авах, сургах нь тооллогыг сайн явуулахад их чухал байв. Нийтдээ 13000 тоологч (өрхийн жагсаалт гаргах, тооллого явуулах), 3000 шалгагч, 2000 газрын зургийн зураглаач болон хүн амын бүртгэл хөтлөгч нар, үүнээс гадна олон тооны шалгагч, кодлогч, мэдээлэл боловсруулах операторууд тооллогын материалыг нэгтгэж, боловсруулахад хэрэгтэй байсан.

Газрын зургийн зураглаач, хүн амын бүртгэл хөтлөгч нарын сургалт

Хамгийн өргөн хэмжээний сургалт 1999 оны 12 сард эхэлсэн. Газрын зургийн зураглаачаар ажиллах хамгийн тохиромжтой хүмүүсийг хороо болон сумын тооллогын түр товчооноос сонгож, сургасан. Газрын зургийн зураглаач нар өөрсдийн зурсан хэсэг дээр боломжийнхоо хирээр ажиллаж, тоологч, шалгагч нарт тооллого явуулах үед газрын зургаа тайлбарлаж өгч байв. Газрын зургийн зураглаач нарыг сургах үед бүх ажиллагсад газрын зургийн ойлголтуудыг ойлгож, тэдгээрийг зурж чадахгүй гэдэг нь илэрхий байв. Үүний нэгэн адил тоологч бүр газрын зургийг тийм амар ойлгохгүй тул тооллого явагдах үед тэд нарт газрын зураглаачийн туслалцаа хэрэгтэй байлаа. Зааврын дагуу тухайн тооллогын хэсгийн бүх оршин суугчдыг мэддэг, нутгийн хүнийг хүн ам, өрхийн жагсаалт хөтлөгчөөр ажиллуулж болох байсан. Харин хөдөөд зардлыг багасгах зорилгоор өрх, хүн амын жагсаалтыг малын тооллоготой зэрэг хийсэн.

Тоологч, шалгагч нарын сонголт, сургалт

Тоологч, шалгагч нарыг сонгох, сургах ажил илүү зохион байгуулалттай явагдлаа. Тэдний гүйцэтгэх ажил үүргийн шаардлага болон туршилтын тооллогын туршлагыг үндэслэн бичгийн чадвар сайтай, харьцааны соёлтой, тооллого явагдах үед гарах ямар ч асуудлыг тэвчих тэвчээртэй, хичээнгүй, оролдлоготой, илүү цагаар ажиллах, хүнд хэцүү ажил хийхэд бэлэн байх зэрэг шалгуурыг ҮСГ тоологч, шалгагч нарыг сонгон авахад зориулж бэлтгэв. Хөдөөд багийн Засаг дарга боломжийн гэж үзсэн хүмүүсийг сонгож, тоологч, шалгагчаар ажиллуулахаар сумын түр товчоонд санал оруулсан. Хотод хорооны Засаг дарга болон түр товчооны дарга өөрсдөө сонголтоо хийсэн. Шалгагч, тоологч нарыг янз бүрийн хүрээнээс сонгон авчээ. Тэдгээрийн дотор сургуулийн олон багш, албан хаагч эмэгтэйчүүд, мөн тэтгэврийн хүмүүс байв.

Хөдөөд тоологч, шалгагч нарт зориулсан гол сургалт сум дээр явагдсан. Гэхдээ сургалт үүнээс хамаагүй эрт эхэлсэн юм. Олон тооны, сайн багш нарыг бэлтгэхийн тулд сургалтыг хэд хэдэн шаттайгаар явуулах шаардлагатай байв. Хамгийн сүүлийн шатны сургалт бол тоологч, шалгагч нарын сургалт юм. Хамгийн эхний шатны сургалт 1999 оны 9-р сард НҮБ-ын ХАС болон НҮБ-ын СХ-ийн зөвлөхийн тусламжтайгаар ҮСГ-ханд зориулж явагдсаныг өмнө дурдсан билээ. Энэ нь үндсэн багш нарт зориулсан анхны сургалт байсан бөгөөд ҮСГ-ын ХАТСТ-ын ажилтнууд хамрагдсан. Уг сургалт сургалтын мастер төлөвлөгөө, стратеги, сургалтын материал, сургалтын явц, шалгалтын материалыг эцэслэн боловсруулах боломж олгосон болно.

ҮСГ-ын багш нар тоологч, шалгагч нарт зориулсан гурав дахь шатны буюу үндсэн сургалтыг аймгуудад зохион явуулав. Энэ сургалт 1999 оны 11-р сарын 20-ноос эхэлсэн болно. ҮСГ-ын харьцангуй цөөн тооны багш нарын хүчийг зөв зохистой зохион байгуулахын тулд урьдчилан мэдэж байсан хэрэгцээ, шаардлагын үндсэн дээр тэднийг аймгуудад хуваарилан ажиллуулав. Хүн ам ихтэй аймгуудад тооллогын сургалтад туслуулах зорилгоор ҮСГ-аас хоёр хүн явсан. Харин хүн амын нягтрал багатай, жишээлбэл говийн аймгуудад ҮСГ нэг багш явуулсан байна.

Бүх тоологч, шалгагч нарт зориулсан сургалтыг ҮСГ-т бэлтгэгдсэн багш нар хийсэн бол зүгээр байсан боловч ийм боломж мэдээжээр байгаагүй юм.

ҮСГ-ын багш нарын ур чадварыг зөв зохистой ашиглахын тулд тооллого явуулахад янз бүрийн шалтгаанаар хамгийн хүндрэлтэй зарим хөдөөгийн сум, аймгийн төвд тэд очиж тоологч, шалгагч нарын сургалтыг явуулав. Ийнхүү ҮСГ-ын багш нар өөрсдөө хэцүү сумдыг сонгон очиж сургалт явуулсан нь сургалтад бүрэн хамрагдаагүй аймгийн түвшний зарим багш нар тооллогод муугаар нөлөөлөх эрсдэлийг багасгажээ. Хүндрэл багатай гэсэн бусад сумдад аймгийн тооллогын түр товчоо болон комиссын гишүүд очиж сургалт явуулсан. Сумын түвшний бүх сургалт нэгэн зэрэг явагдах боломжгүй юм. Сайн бэлтгэгдсэн багш нарын тоо нэгэнт хангалтгүй байсан тул нэг багш дунджаар 3-5 сумаар орж сургалт явуулсан байна. Өвлийн хатуу цагаар урт замыг туулан үндсэн газар дээр сургалт явуулах нь амар зүйл биш юм.

Нийслэлд сургалт явуулах стратеги аймгийнхтай ижил байсан. Нийслэлийн хороод ҮСГ-ын үндсэн багш нараар сургалт явуулах илүү боломжтой юм. Нийслэл хотын тоологч, шалгагч нарын сургалт 1999 оны 12-р сарын 20-нд эхэлсэн. Дийлэнхи хорооны сургалтыг, ялангуяа шаардлагатай гэж үзэж байсан хороонд тоологч, шалгагч нарын сургалтыг ҮСГ-ын ажилтнууд хийсэн. Үлдсэн хороодын тоологч, шалгагч нарын сургалтыг дүүргийн тооллогын түр товчооны ажиллагсад хийсэн хэдий ч ҮСГ-ын ажилтнууд шаардлагатай үед очиж тусалж байв.

Үүнээс гадна тооллогын эхний өдрүүдэд ҮСГ-ын багш нар сургалт богино хугацаанд явагдсны улмаас асуух зүйл, хүндрэлтэй асуудалтай тулгарч, туслалцаа хүссэн хороодоор явж туслаж байв. ҮСГ-ын багш нар хороодын ажлын явцыг шалгаж, хүндрэлтэй асуудлыг шийдвэрлэж, тооллого явуулах явцад гарсан зарим асуудлыг хэлэлцэж, зөвлөгөө өгч байсан юм.

Тооллогын сургалтын шат бүрт багш нарын тоо хангалтгүй байсан. Үүний нэг үр дүн бол тоологч, шалгагч нарын сургалтыг орон нутагт зарим газарт дөнгөж ганц өдөрт явуулж байсан нь мэдээжээр хэт богино хугацаа юм. Зарим газарт сургалтад хамрагдсан тоологч нар өөрсдөө санаачлага гарган хүмүүсээс ярилцлага авч, дадлага хийж байв.

Мэдээлэл боловсруулах түр ажилтны сургалт

Тооллогын материалыг хүлээн авах, кодлох, шивэх зэрэг тооллогын мэдээллийг бэлтгэх болон боловсруулах ажилд олон тооны түр ажиллагсдыг сонгон авч, сургаж ажиллуулсан. Эдгээр ажиллагсдын сургалтын талаар энэ илтгэлийн мэдээлэл боловсруулах хэсэгт дурдах болно.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

Анхаарал татсан гол асуудал бол Засаг дарга нарыг комиссын даргаар эрт томилсон хэдий ч тэдэнд сургалт явуулах, ажилд оруулах нь оройтсон тул Засаг дарга нараас санхүүгийн эх үүсвэрийг зохицуулах, тооллогын бүх ажилд сэтгэл тавин түүнийг газар дээр нь эхлүүлэх ажилд цаг алдсан. Тэд сургалтад нэлээд хугацаа зарцуулж, санаачлагатай, идэвхитэй оролцож байлаа. Засаг дарга нар Улаанбаатарт ирсэн завшааныг ашиглан аймгийнхаа тооллогын ажилд санхүүгийн туслалцаа үзүүлэх хүсэлтийг Сангийн яаманд тавьсан. Дараагийн тооллогод тооллогын комиссын дарга нарт тооллогын талаар танилцуулах, сургалт явуулах зэрэг ажлыг нэлээд эрт эхлэх хэрэгтэй гэж үзэж байна.

Багш нарыг сургалтад оролцогчдоор гүйцэд үнэлүүлээгүй. Хэрэв багш нарыг илүү сайн үнэлүүлсэн бол сургалт тааруу явагдсан аймгийг тогтоох, тэдгээрт жинхэнэ тооллогын үед ҮСГ-ын зүгээс туслалцаа үзүүлж болох байсан. Дараагийн тооллогод зориулж багш нар, сургалтын хөтөлбөр, сургалтын материал, сургалтын аргачлалын үнэлгээний стратегийг сайн боловсруулах хэрэгтэй байна. Мөн түүнчлэн сургалтад оролцож байгаа хүмүүст тус сургалтыг үнэлэх боломж олгох нь чухал юм. Энэ бүгдээс дүгнэхэд сургалтын хөтөлбөрийг эртнээс бэлтгэж, туршилтыг бүрэн гүйцэд, чанартай хийх шаардлагатай байгаа нь харагдлаа.

Багш нарын тоо үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийн сургалтын үргэлжлэх хугацаа, улмаар чанарыг тодорхойлох гол хүчин зүйл юм. Санхүүгийн эх үүсвэрийн хомсдолтой байдлаас голлон шалтгаалж, аймаг, нийслэлд багш нарын тоо шаардлагатай хэмжээнээс цөөн байв. Үүний улмаас үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүст зориулсан сургалтын хугацаа дэндүү богино байсан төдийгүй, бэлтгэгдсэн багш нар бүх аймаг, нийслэлд явж, сургалт явуулахад хүргэлээ. Аймгийн түвшинд багш нарын тоо хэт цөөн байсны улмаас ҮСГ-ын үндсэн багш нар тоологч, шалгагч нарт сургалт явуулж байсан тул олон газраар явж туслалцаа үзүүлж, чанарын талд илүү анхаарал тавьж ажиллах боломжгүй байв.

Дараагийн тооллогод энэ асуудлыг зохистой шийдэхийн тулд багш нарын дахин нэг түвшний сургалтыг нэмэх хэрэгтэй. 2000 оны тооллогоор багш нарыг улсын болон аймгийн түвшинд сонгов. Гэтэл хороо болон сумын түвшинд асар олон тооны багш нарыг сонгож болох байсан. Хүрэлцээтэй тооны багш нарыг сум, хорооны түвшинд бэлтгэхийн зэрэгцээ сум, хорооны засаг захиргааны ажиллагсад тоологч, шалгагч нартай улам ойрхон ажиллах, мөн тооллогын хэсгийн талаар сайн мэдлэгтэй байх нь зайлшгүй юм.

Тооллогын газрын зураг зурах, хүн ам, өрхийн бүртгэл хөтлөх хүмүүст зориулсан гарын авлагын хэсгийг цаашид сайжруулах шаардлагатай. Ялангуяа газрын зургийг зурахад авъяастай, сайн бэлтгэгдсэн хүн хэрэгтэй. Хөдөөгийн багт тооллогын хүчтэй бүтэц бүрдээгүйгээс газрын зураг зурах, хүн ам, өрхийн бүртгэл хөтлөх чадвартай хүмүүсийг олоход хүндрэлтэй байв. Дараагийн тооллогод газрын зураг, хүн ам, өрхийн бүртгэлийг хийхэд зориулж сайн заавар боловсруулах, үндсэн газар дээр ийм чухал ажлыг хийх хүмүүсийг сонгоход их анхаарал тавих, мөн сургалтын мастер төлөвлөгөөнд газрын зургийн зураглаач, хүн ам, өрхийн бүртгэл хөтлөх хүмүүст зориулсан сургалтыг нэмж оруулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

2000 оны тооллогын газрын зургийн зураглаач, хүн ам, өрхийн бүртгэл хөтөлгөч нарт зориулсан сургалтад анхаарлыг хангалтгүй тавьсан байна. Тийм ч учраас, ялангуяа нийслэлд газрын зураглалд ороогүй олон тооны сууц тооллогын үед гарч, улмаар жинхэнэ тооллогоор тоологдсон хүн амын тоо нь хүн ам, өрхийн жагсаалтад бүртгэгдсэнээс илүү байсан юм.

Сургалтын хөтөлбөрийн өмнө тулгарч байсан гол хүндрэлтэй асуудал нь мэргэшсэн багш нар дутагдалтай байсан бөгөөд улмаар үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүст зориулсан сургалт явуулах хугацаа, чанарт нөлөөлсөн болно. Аймгийн статистикийн хэлтэст бүх сумыг хамарч сургалт явуулахад хүрэлцээгүй тооны багш нар байсан. Иймээс багш нар олон сумдад сургалт явуулах шаардлагатай болж, ажлын цагийн ихэнхийг замд зарцуулж байв. Харин 2000

оны тооллогын хувьд эдгээр хүндрэлтэй асуудлыг даван туулахын тулд бүх хүч чадлаа дайчлан ажилласан бөгөөд тооллогын дараахь үнэлгээнээс үзэхэд янз бүрийн гарч болзошгүй сөрөг үр дагаврыг аль болохоор багасгаж чадсан байна. Гэхдээ байдал хамгийн дээд хүссэн хэмжээнд хүрээгүй тул дараагийн тооллогод энэ асуудлыг илүү анхаарч, сайжруулах нь зүйтэй юм.

Санхүүжилт бол хамгийн чухал хүчин зүйл гэдэг нь ойлгомжтой бөгөөд үндсэн газар дээр хийх нэн тэргүүний ач холбогдолтой ажлыг сонгох, хүрэлцээтэй хэмжээний санхүүгийн эх үүсвэрийг олоход хүч чармайлт тавьж ажиллах хэрэгтэй. Бусад хүчин зүйл мөн адил чухал бөгөөд эдгээр нь ямар нэг хэмжээгээр санхүүжилттэй мөн холбоотой юм. Санхүүгийн эх үүсвэрийг үл харгалзан сургалтын мастер төлөвлөгөөг аль болох эрт боловсруулах нь чухал. Үүний зэрэгцээ өндөр түвшний сургалтыг явуулах, турших ажлыг тооллого явуулахаас зургаан сарын өмнө эхлэх хэрэгтэй. Багш нарын тоог нэмэх, дахин нэг шатны сургалтыг хөдөөгийн багийн түвшинд нэмж зохион байгуулах нь зүйтэй. Энэ нь хөдөөгийн тооллогын хэсгийг сайн мэддэг багш нарыг ажиллуулна гэсэн үг. Нийслэл хот болон аймгийн төвийн хувьд сайн мэдлэгтэй багшийг олон болгохын тулд тооллогын түр товчооны ажиллагсдын тоог нэмэгдүүлэх хэрэгтэй. Нийслэлийн хувьд сургалтыг ҮСГ-ын багш нар, дүүргийн ажилтнууд хамтран явуулах нь хамгийн зүйтэй байсан. Харин 2000 оны тооллогод ингэж ажиллах боломж дутагдалтай байв.

1999 оны 12-р сард ҮСГ-ын багш нар Дорноговь, Дорнод, Дундговь, Завхан, Өвөрхангай, Сэлэнгэ, Төв, Хөвсгөл, Хэнтий, Дархан-Уул зэрэг аймагт дахин очиж, зарим сумдад сургалт зохион байгуулсан. Дараагийн тооллогод тоологч нарт зориулж наад зах нь гурван өдрийн сургалтыг зохион байгуулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Шалгагч нарыг тоологч нартай хамт сургахаас гадна тэдэнд зориулж нэмэлт тусгай сургалт хийх хэрэгтэй. Зарим газарт тоологч, шалгагч нарыг сонгох ажил их оройтож хийгдэв. Энэ нь сургалт нэгэнт оройтсон байхад давхар хүндрэл учруулж сургалтын хугацааг зохицуулахад саад болж байлаа.

Тооллогын дараахь үнэлгээнээс үзэхэд тоологч, шалгагч нараар сонгож болох боловсролтой бөгөөд ажил эрхлээгүй байгаа болон тэтгэвэрт гарсан хүмүүс зэрэг бэлэн нөөц байсныг ашиглаагүй, харин дунд сургуулийн олон багшийг тоологч, шалгагчаар ажиллуулсан. Боловсролтой бөгөөд ажил эрхлээгүй байгаа, тэтгэвэрт гарсан хүмүүсийг тоологч, шалгагч нараар сонгосон бол дунд сургуулийн багш нарын хэмжээнд тэд ажлаа гүйцэтгэхийн зэрэгцээ сургуулийн амралтад тохируулж сургалтаа явуулах зэрэг зохион байгуулалтын чирэгдэл гарахгүй байлаа гэсэн саналыг олон хүн гаргасан. Илүү олон тооны хүнийг тоологч, шалгагч нарын сургалтад хамруулсан бол сургалтын эцэст хийх үнэлгээний түвшинг дээшлүүлэх, үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийг сонгох шалгуурыг чанаржуулж, шалгагч нарыг олон хүнээс сонгох боломжийг олгох байв. Эдгээр саналыг дараагийн тооллогод үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийг сонгох, сургах бодлогыг боловсруулахдаа анхаарах нь чухал байна.

Бүлэг 5. ГАЗРЫН ЗУРАГ, ӨРХ, ХҮН АМЫН БҮРТГЭЛ

Тооллогыг чанарын өндөр түвшинд сайн явуулахад газрын зураг чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэ нь нэгдүгээрт, тооллогыг удирдан явуулж байгаа хүмүүс өөрсдийнхөө ажлыг тухайн засаг захиргааны нэгжийн зургийн дагуу төлөвлөж, тооллогын үйл явцыг зохицуулахад илүү хялбар болгодог, хоёрдугаарт, тоологдох орон сууцыг сайн олж, тоологч нарт оноож өгснөөр тоологч нарын гүйцэтгэх ажлын хуваарийг тооллогын хэсгийн хил хязгаартай яв цав нийцүүлснээр бүх өрхийг тооллогод хамруулахад гол үүрэг гүйцэтгэдэг, гуравдугаарт, системтэйгээр зохион байгуулж, шаталсан газар зүйн тогтолцоо нь сэдэвчилсэн газрын зураг ашиглах боломжийг олгож, ингэснээр тооллогын үр дүнгээс гарах бүтээгдэхүүний төрөл, тоог баяжуулдаг юм.

Тооллогын хэсгийн газрын сайн зурагтай байвал тооллого явуулахад тоологч тоолох бүх сууцаар орж, ингэснээр бүх өрхийг тооллогод хамруулна гэсэн үг. Тоологч нарын ажлыг шалгах, мөн тооллогын хэсгийн газрын зураг дээр тэмдэглэсэн орон сууцаар орсон эсэхийг нягтлан үзэх хэрэгтэйг шалгагч нарт зааварласан. Гэхдээ, тоологч нар тооллогын хэсгийн газрын зураг дээр тэмдэглэгдээгүй сууц, айл өрхийг олвол тооллогод хамруулах нь зайлшгүй гэдэг нь ойлгомжтой.

Тооллогын хэсгийн газрын зургийг ашиглах нь тоологдох орон сууцыг бүгдийг тооллогод хамруулсан эсэхийг бүрэн гүйцэд сайн хянахад төдийгүй, тэдгээр орон сууцанд байгаа хүн нэг бүрийг тооллогод хамруулахад чухал юм. Ийм зорилгоор орон сууц болгонд сууж байгаа өрх нэг бүрийг бүртгэх маягт боловсруулж ашигласан. Бүртгэл хийж байх үед тухайн өрхөд байнга болон түр хугацаагаар сууж байсан хүн нэг бүрийг маягтад бүртгэсэн юм. Тооллогод хамрагдах ёстой бүх хүмүүс тооллогод хамрагдсан эсэхийг хянахад л энэ бүртгэлийг ашиглах зорилготой байлаа. Гэхдээ бүртгэлд зарим орох ёстой хүмүүсийг орхигдуулах, орох ёсгүй хүмүүсийг оруулах зэрэг алдаа гаргасан байвал тоологч тооллогыг зөв явуулах үүрэгтэйгээр ажилласан билээ. Хоёр шаттай хяналт хийсэн нь шалгагчийн өгсөн зөвлөмж, санамжийг хайхрахгүйгээр тоологч нар ажлаа явуулахгүй байх дэгийг бий болгосон юм.

Газрын зураглалын ажил

Хүн ам, орон сууцны улсын тооллого явуулах тухай Монгол Улсын Засгийн газрын 1998 оны 28 дугаар тогтоолд нэг тоологч хотод 300-350 хүн, хөдөөд 30-35 өрх тоолно гэж заасан. Энэ заалтын дагуу 12,7 мянган тооллогын хэсгийг байгуулав. Тооллогын хэсэг бүрт тооллогод зориулсан газрын зураг шаардлагатай байлаа.

Тооллогын хэсэг нь газар зүйн шатлалын хамгийн доод түвшин юм. Тооллогын газрын суурь зураг эхлээд дээд түвшнийхэнд тооллогын ажлыг үр ашигтай төлөвлөхөд шаардлагатай болсон. Үүнээс үүдэн дэс дарааллын дагуу тооллогын комиссууд нийслэл, аймгийн төв, тосгоны газрын зургийг бэлтгэж, 1999 оны 9-р сард, сум, багийн газрын зургийг 1999 оны 11-р сард ҮСГ-т ирүүлэх байв. Гэхдээ энэ хугацаанд газрын зургийг хийх боломжгүй байсан юм. Харин нийслэл, аймгийн төвийн газрын зургийг тогтоосон хугацаа өнгөрсний

дараахан бэлэн болгож, 1999 оны 10-р сард ҮСГ-т ирүүлжээ. Харин хөдөөгийн хувьд хүн хүч, бусад эх үүсвэрийн хүндрэлтэй байсны улмаас газрын зураг хийх ажил нь хойшлогдсон. Ийм учраас хөдөөгийн тооллогын газрын зураг, өрх, хүн амын бүртгэлийг малын тооллоготой хамтруулан хийх нь зүйтэй гэж үзээд 1999 оны 12-р сарын 8-наас эхэлсэн мал тооллогын ажилтай хамт өрх, хүн амын бүртгэлийг хийх шийдвэр гаргасан. Өрх, хүн амын бүртгэл хийсний дараа газрын зураг зурах ажлыг эхэлсэн юм. Хөдөөгийн газрын зургийг 1999 оны 12-р сарын 25 гэхэд хийж, бэлэн болгосон.

Хот суурин газарт зураглал хийх хөдөөгийнхөөс ихээхэн өөр нөхцөл байдалд байсан. Тооллогын хэсэг хоорондын хил хязгаарыг тодорхой болгож, өрхийг тооллогод бүрэн хамруулах нөхцлийг хангахын тулд хотод газрын зургийг тооллогын хэсгээс эхлээд бүх түвшинд хийв. Нийслэлийн хувьд тооллогын газрын зургийг тооллогын хэсэг, хороо, дүүрэг, нийслэлийн гэсэн түвшинд, аймгийн төвийн хувьд аймгийн төвийн сум, баг, тооллогын хэсэг гэсэн түвшинд зурсан юм.

Хөдөөгийн нөхцөл нь хотынхоос нэлээд өөр юм. Хөдөөд газрын зургийг тооллогын хэсэг, сум, аймаг гэсэн гурван түвшинд хийхээр шийдвэрлэсэн. Харин сумын тооллогын түр товчооны гишүүд орон нутгаа болон өрхийн байршлаа сайн мэддэг тул багийн газрын зураггүйгээр тоологдох өрхийг олж чадах учир багийн газрын зургийг зураагүй бөгөөд тооллогын хэсгийн газрын зургийг сумын түвшний газрын зургаас шууд авч болно гэж үзсэн юм. Зарим газарт тоологч нарт өгсөн тооллогын хэсгийн газрын зураг нь зохих шаардлагын түвшинд хийгдээгүйгээс хэрэглэхэд бэрхшээлтэй байжээ. Аймгийн түвшний газрын зураг нь хяналт тавих үндсэн зорилгыг хангасан, харин сум болон тооллогын хэсгийн газрын зураг дээр тооллогын нарийвчилсан тэмдэглэгээг тусгахад зарим хүндрэл гарч байв.

ҮСГ сумдын газрын зургийг ARCVIEW багц программыг ашиглан хэвлэж, 1999 оны 10-р сард сумдад тарааж өгсөн. Энэ нь бүх нутаг дэвсгэрт стандарт газрын зураг хэрэглэх анхны оролдлого байв. Цаашид стандарт газрын зургийн маштабыг сумын хэмжээ, хүн амын нягтралаас хамаарч өөр өөр хийх нь зүйтэй юм. 2000 оны тооллогод сумдын газрын зургийг АЗ-ын цаасан дээр хэвлэсэн нь дийлэнхи газрын зургийн масштаб дэндүү жижиг болж, гол гол тэмдэглэгээг хийхэд төвөгтэй байв.

Багийн түвшний газрын зураг хийгээгүй, тооллогын хэсгийн хил хязгаарыг компьютерт оруулаагүй нь сэдэвчилсэн газрын зургийг тооллогын дүн шинжилгээний салшгүй хэсэг болгоход учир дутагдалтай юм. Дараагийн шатны ажилд ARCVIEW болон бусад багц программыг ашиглан аймаг, сумын хил хязгаарыг шалган тодруулж, газрын зураг дээр тод харагдах байдлаар судалгааг хэсэгчлэн үзүүлэх зэргээр тооллогын бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэмэх нь зүйтэй.

Өрх, хүн амын бүртгэл

Хөдөөд мал тооллогын үед багийн ажилтан өрх, хүн амын бүртгэлийн ХАОСТ-3 маягыг нөхөх ёстой байв. Хотод өрх, хүн амын бүртгэлийг хороо хийсэн. Энэ маягтад орон сууцны дугаар, орон сууцны төрөл, өрхийн хаяг, өрхийн гишүүдийн овог нэр, суурьшил зэрэг үзүүлэлтийг оруулсан.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

Газрын зураг, өрх, хүн амын бүртгэл хоёулаа тооллогын хамралтыг бүрэн хангах зорилготой. Эдгээр үйл ажиллагааг хөдөөд малын тооллоготой хамтатган хийсэн нь хүн амын тооллогод гарах зардлыг зохих хэмжээгээр багасгасан юм. Тоологдсон хүн амын тоо олон газарт өрх, хүн амын бүртгэлд байгаа хүн амаас нэлээд их хэмжээгээр давж байсан. Энэ нь өрх, хүн амын бүртгэлийг сайжруулж болох байсан гэдгийг харуулж байна. Дараагийн тооллогод санал болгоход тооллогын хэсгийн газрын зургийг өрхийн бүртгэл хийх ажлын өмнө юм уу эсвэл хамт хийх нь зүйтэй. Яагаад гэвэл тооллогын хэсгийн газрын зураг нь өрх, хүн амын бүртгэл хийхэд зайлшгүй шаардлагатай хил хязгаарыг тодорхой болгож өгч байгаа юм. Хотод газрын зургийг зурах ажлыг харьцангуй эрт дуусгах хэрэгтэй. Харин өрх, хүн амын бүртгэлийг тооллогод аль болох ойрхон хугацаанд хийвэл зохино. Энэ нь өрх, хүн амын бүртгэл болон тооллогын хоорондох хүн амын хөдөлгөөнөөс гарах хүндрэлтэй асуудлаас зайлсхийхэд туслана.

НҮБ-ын зөвлөмжийн дагуу тооллогын хэсэг нэг бүрийн газрын зургийг илүү системтэй бэлтгэх хэрэгтэй. Ингэхдээ газрын зураг нь зам, гол, уул толгод зэрэг газар нутгийн онцлогийг тусгаж болохуйцаар том хэмжээтэй байх хэрэгтэй. Энэ нь тооллогын хэсгийн хил хязгаар болон бусад тэмдэглэгээг газрын зурагт ойлгомжтой болгоход туслана. Тооллогыг үндсэн газар дээр зохион байгуулж явуулсан олон хүн сумын түвшний газрын зураг шаардлагатай мэдээллийг тэмдэглэж болохооргүй дэндүү жижиг, мөн түүнчлэн тооллогын хэсгийн газрын зургийг хэрэглэхэд тийм ч ойлгомжтой биш байсан гэж тэмдэглэсэн байна. Сургалтын явцад тооллогын хэсгийн газрын зураг, өрхийн бүртгэлийг гүйцэд сайн хийх нь чухал болох талаар сайн тайлбарлаж, түүнд их анхаарал тавих хэрэгтэй.

Тооллогын хэсгийн газрын зургийг 2000 оны тооллогын ажилдаа хангалттай ашиглаж чадаагүй. Харин дараагийн тооллогын хувьд тооллогын хэсгийн газрын зургийг үндэсний хэмжээний тооллогын газрын зургийн системийн суурь болгох хэрэгтэй. Дараагийн тооллогод тооллогын хэсгийн хил хязгаар, байшингуудын байрлал зэрэг гол гол тэмдэглэгээг системтэйгээр компьютерт оруулснаар тооллогын хэсгийн газрын зураг хоёр чухал зорилгыг хангах юм. Энэ нь нэгдүгээрт, дараагийн тооллого, судалгаанд суурь мэдээлэл болох бөгөөд тооллого, судалгаа явуулах тутам газрын зургийг шинээр хийхгүй харин өөрчлөлт засвар оруулаад ашиглаж болно гэсэн үг, хоёрдугаарт, тооллогын хэсгийн газрын зургийг ашиглан тодорхой нарийн хил хязгаартай, газар зүйн дурын түвшний газрын зургийг гаргах боломжтой болно. Эдгээрийг засаг захиргааны зорилгоор болон сэдэвчилсэн газрын зураг хийхэд хэрэглэнэ.

Бүх газрын зургийг ямар зорилгоор зурагдсаны дагуу зөв зүйтэй ашиглахын тулд тэдгээрийг үргэлж сайжруулж байх нь чухал. Аймаг болон нийслэл хотын түвшний газрын зураг нь сум, дүүрэг нэг бүрийн хил хязгаарыг нарийн үзүүлэх, үүнээс гадна хүрэх зам, хүн амын тоо, байрлал, нягтрал зэрэг үндсэн мэдээллүүдийг багтаах хэрэгтэй. Сумын түвшний газрын зураг дээр бүх баг, тооллогын хэсэг, тэдгээрийн хил хязгаар, мөн түүнчлэн өвөлжөө гэх мэт хүний байнга болон түр оршин сууж байгаа газрыг нарийн сайн тусгах шаардлагатай юм. Баг болон тооллогын хэсгийн газрын зурагт тооллогын бүх орон сууцны байрлал, зам, гүүр зэрэг газрын зургийг хэрэглэж байгаа хүнд байрлалыг зөв тодруулах бусад тэмдэглэгээг бүрэн гүйцэд нарийн хийсэн байх

нь чухал. Бүх тооллогын хэсэг, баг, сумын ямар ч хил хязгаар дээд шатандаа огтлолцохгүй, давхардахгүй байх хэрэгтэй. Энэ шаардлага нь тоологчийн тоолох тооллогын хэсэг, багийн тооноос хамааралгүй гэдгийг ойлговол зохино.

Дараагийн тооллогод хэрэглэх газрын зураглалын технологи нь 2000 оныхоос илүү сайн болно гэдэг нь ойлгомжтой. Сайжруулсан GPS, скайнер нь цаашид газрын зургийг компьютерт шууд уншиж оруулах асар их боломжтой болохыг харуулж байна. ҮСГ, Улсын геодези, зураг зүйн газар болон бусад газар хамтран газрын зургийн нэгдсэн мэдээллийн баазыг бий болгох шаардлагатай гэж үзэж байна. 2000 оны тооллогын газрын зураглал нь дараагийн тооллогын газрын зураглал хийхэд хангалттай суурь болж чадахгүй нь харамсалтай. Үүний зарим шалтгаан нь 2000 оны газрын зураг дээр масштаб болон байрлалыг тодруулах уртраг, өргөрөг зэрэг тэмдэглээг хийгээгүйд оршино.

Тооллогын газрын зураглалын хоёр дахь шатны ажил бол тооллогын үр дүнгийн газрын зураглал юм. Тооллогын үр дүнг тооллогын газрын зургийг ашиглан хийх нь тооллогын үр дүнг хэрэглэгч нарт ойлгомжтой болгох асар их боломжийг олгодог. Тооллогын үр дүнд ашиглах газрын зургийг хийх хэрэгтэй бөгөөд тооллогын ажлын төлөвлөгөөнд түүнийг санхүүжүүлэх эх үүсвэрийг тусгах, газрын зургийг ашиглах зөвшөөрлийг холбогдох байгууллагаас авах шаардлагатай.

Бүлэг 6. УХУУЛГА, СУРТАЛЧИЛГАА

Тооллогыг амжилттай явуулахад улс орны төр, засаг захиргааны бүх түвшний байгууллагын зүгээс туслалцаа авч чадсанаас ихээхэн шалтгаална. 2000 оны тооллогын ухуулга, сурталчилгааны ажлаас авууштай, цаашид сургамжтай зүйл их бий. 2000 оны тооллогын санхүүгийн бэрхшээлтэй байдал тооллогын сурталчилгааны төлөвлөгөөнд тусгагдсан зорилтыг бүрэн биелүүлэхэд болон тооллогын бүхий л үйл ажиллагаанд, тухайлбал хүн нэг бүр тооллогыг ойлгож, тооллогод бэлтгэхэд нөлөөлсөн юм.

Тооллогын ухуулга

Тооллого бол ҮСГ дангаараа амжилттай хийж чадахааргүй үндэсний хэмжээний үйл ажиллагаа гэдгийг нийтэд мэдүүлэх явдал нь ҮСГ-аас хийх хамгийн гол ажил байв. Иймээс үндэсний хэмжээний энэ ажилд бүх нийтийг өргөн оролцуулах сүлжээг бий болгож, тэдэнд тооллогыг өмчлөх боломжийг бий олгосноор тэдний оролцоог улам бүр өргөжүүлэх шаардлагатай байв. Төр, засаг захиргааны бүх түвшинд тооллогын ажилд асар их хэмжээний дэмжлэг үзүүлснийг өмнө дурдсан. Улсын түвшинд Ерөнхий сайд өөрөө тооллогын улсын комиссын дарга байсан бөгөөд тооллогын гол ухуулагчийн үүрэг гүйцэтгэсэн. Яамдын сайд, газрын дарга нар, аймгийн засаг дарга, ард иргэдэд зориулж зохиосон радио ярилцлагандаа Ерөнхий сайдаас тооллогыг амжилттай явуулахын төлөө ажиллахыг шаардаж уриалсан нь үндэсний тооллогод үлэмж нааштайгаар нөлөөлсөн байна.

Өргөн хүрээтэй туслалцаа авах, тооллогын ухуулгыг үр ашигтай явуулахын тулд тооллогын комиссын албан ёсны сүлжээг байгуулсан. Гол гол яамны сайд нар тооллогын улсын комиссын гишүүнээр томилогдсон юм. ҮСГ-ын дарга тооллогын улсын комиссын орлогч дарга, ҮСГ-ын дэд дарга комиссын нарийн бичгийн даргаар ажилласан нь тооллогын улсын комиссын гишүүд зөвхөн хэрэглэгчийн зүгээс биш, харин ухуулагч нарын үүднээс тооллогын бүх үйл ажиллагаанд тусламж, дэмжлэг үзүүлэх үүргээ ухамсарлан ажиллах нөхцлийг хангасан юм. Гадаад харилцааны яам, Батлан хамгаалах яам, Хууль зүйн яаманд тооллогын тусгай комисс ажилласан. Эдгээр тооллогын тусгай комиссуудын дэргэд тооллогын үйл ажиллагааг гардан явуулах тооллогын түр товчоо байгуулагдсан болно. Тооллогын бүх шатны комисс, түр товчоод нь үндэсний хэмжээний ухуулга, сурталчилгааны сүлжээг бүрдүүлж байлаа.

Тооллогын ажлыг Улаанбаатар хотод олон хүний хүртээл болгож, тооллогод зориулсан санхүүгийн эх үүсвэр олох, үндсэн газар дээрх тооллогын ажлын хөтөлбөрт туслалцаа үзүүлэх зэрэг нь ҮСГ-ын хувьд чухал байв. Улсын яам, агентлаг, сайн дурын байгууллага, хандивлагч орнуудтай хэд хэдэн уулзалт зохиосон нь тооллогын талаар мэдээлэл өгөх, тооллого явуулах шаардлагын талаархи ойлголтыг бий болгоход ҮСГ-т их туслалцаа үзүүлсэн. Энэ ажлын хүрээнд 1999 оны 6-р сард тооллогын асуудлаар хандивлагчдын уулзалтыг зохион явуулсан юм.

Тооллогын комисс бүрийн харъяа тооллогын түр товчоог байгуулж, ажлын аппаратын сүлжээг бий болгов. Эдгээр түр товчоо ухуулга, сурталчилгаанд тооллогын комиссын нэгэн адил үүрэг гүйцэтгээгүй ч газар зүйн аль ч түвшинд байгууллага, хувь хүнтэй холбоотой ажиллаж, тооллогын сурталчилгааны хөтөлбөрт нөлөөлөх чухал үүргийг гүйцэтгэлээ.

Тооллогын сурталчилгаа

Тооллогын хөтөлбөрийн бусад хэсгийн нэгэн адил тооллогын сурталчилгаа хийх санхүүгийн эх үүсвэр хүрэлцээгүй тул сурталчилгааны гол стратеги бол байгаа нөөцөө ашиглан аль болох нааштай үр дүн гаргахад оршиж байв. Тооллогын ухуулга гэсэн хэсэгт дурдсан ажлыг хийснээр тооллогын сурталчилгааны ажил амжилттай явагдах нөхцлийг бүрдүүлсэн хэдий ч сурталчилгааны ажил ҮСГ-ын хүлээж байсан хэмжээнд хүрч эрчимтэй явагдаагүйгээс гадна ерөнхийдөө оройтож эхэлсэн юм. ҮСГ дээр сургалтад ирэхэд нь аймаг, нийслэлийн комисс болон түр товчооны дарга нарт сурталчилгааны ажлын төлөвлөгөөг тарааж өгсөн.

Дорнод аймагт хийсэн туршилтын тооллогын үеэр түүнийг явагдаж байгаа талаар Монгол телевиз, радиогоор, мөн сонгосон газруудад хүмүүс биечлэн очиж мэдээлэл түгээж байсан хэдий ч түүнээс илүү сурталчилгааны ажил хийсэн бол тустай байх байсан гэдэг нь харагдсан юм. Сурталчилгааны ажил 1999 оны 5-р сард Чингэлтэй дүүрэгт явуулсан туршилтын тооллогын үед сайжирсан. Телевиз, радиогоор сурталчилахаас гадна "Өнөөдөр" сонинд тусгай ярилцлага нийтлүүлж, туршилтын тооллогод оролцохыг уриалсан зурагт хуудас зэргийг бэлтгэж, сонгогдсон хороонуудын гол гол үйлчилгээний төвүүдэд байрлуулсан.

Бага хугацаа үлдсэн тэл сурталчилгааны гол ажлуудыг тооллогын үндсэн газар дээрхи ажил эхлэхээс өмнө хийж эхлэх нь маш чухал ач холбогдолтой байв. Тооллогын эмблемийг хийж, 1999 оны 5-р сард батлуулсан. Энэ эмблемийг аль болох олон хүнд хүргэж, түүгээр тооллогыг мэддэг болоход зориулж сурталчилгааны ажилд хэрэглэсэн байна.

Тооллогын сурталчилгааны хүндрэлтэй тал нь хувийн болон олон нийтийн бүх хэсгийг төлөөлсөн янз бүрийн бүлэг хүмүүст хүрэх явдал байв. Тооллогын талаар мэдээлэл өгөх хэмжээ болон бүтцийн хувьд ялгаатай хэд хэдэн цуврал илтгэлийг бэлтгэж, олон нийтэд тарааж, янз бүрийн сэтгүүл, сонинд хэвлүүлж, мөн телевиз, радиогийн сурталчилгаанд ашигласан. НҮБ-ын ХАС-ийн тусламжтайгаар тооллогын талаар телевизийн цуврал хөтөлбөр бэлтгэж явуулав. 1999 оны 11-р сараас эхлэн эдгээр хөтөлбөрийг тооллогын янз бүрийн лоозонгийн хамт сар бүрийн хоёр, дөрөв дэх долоо хоногт нэвтрүүлж, тооллогын талаар сонирхолтой мэдээлэл хийж, тооллогын эмблемийг сурталчилсан байна.

1999 оны 5, 6, 10-р саруудад болон 2000 оны 1-р сарын эхэнд ҮСГ-ын ахмад ажиллагсад оролцсон асуулт, хариултын нэвтрүүлгийг 4 удаа зохион явуулсан. Эдгээр нэвтрүүлэг дээр үндэслэн бичсэн илтгэлүүдийг *Зууны мэдээ*, *Өнөөдөр*, *Монголын мэдээ*, *Өдрийн сонин*, *Үнэн* сонинд хэвлэжээ. Үүнээс гадна 1999 оны 11-р сард асуулт, хариултын шууд нэвтрүүлгийг телевизээр, 2000 оны 1-р сард радиогоор явуулсан. Монгол телевизийн *Цагийн хүрд* нэвтрүүлэг, Монголын радиогийн *Хурд*, мөн радио хөтөлбөрөөр

тооллогын тухай, ялангуяа тооллого явуулахад хэдэн хоног үлдэж байгаа, тооллогод хүмүүсийг идэвхитэй оролцохыг уриалсан мэдээллийг тогтмол явуулж байсан. Тооллогын өмнөх 7 хоногт тооллогын сурталчилгааны богино хэмжээний телевизийн рекламьг өдөрт гурван удаа нэвтрүүлж байв. Тооллогын асуултыг яаж асуух, хариулахыг харуулсан жижиг хэмжээний жүжигчилсэн үзүүлбэрийг 1999 оны 12-р сарын 27-нд телевизээр үзүүлсэн юм.

Аймаг, нийслэлд зориулж сурталчилгааны материал бэлтгэсэн. Дөрвөн мянган ширхэг 60*40 см-ийн хэмжээтэй өнгөт зурагт хуудас, түүнээс жижиг А4-ийн хэмжээтэй 10000 зурагт хуудас, 2000 дугтуй, 1000 ил захидлыг хэвлүүлж, аймаг, нийслэлийн тооллогын комисст тараасан. Аймаг, нийслэлийн комисс эдгээр материалыг хүлээж аваад зах, дэлгүүр, захиргааны байр, банк, шуудангийн газар, эмнэлэг, сургууль зэрэг хүмүүс цуглардаг төвлөрсөн үйлчилгээний газар байрлуулахад зориулж сум, дүүргийн тооллогын комисст хүргүүлсэн байна. Үүнээс гадна олон илтгэл, тооллогын талаархи мэдээлэл болон бусад сурталчилгааны материалыг бүх тооллогын комисст орон нутгийн сурталчилгааны ажил явуулахад зориулж илгээсэн юм.

Үйл ажиллагааг жигд явуулахын тулд Ерөнхий сайд аймгийн Засаг дарга нартай радио хурал хийж тооллогын сурталчилгаа, бэлтгэл ажлын явцын талаар ярилцаж, хэлэлцсэн зарим асуудлыг шийдвэрлэх чиглэл өгсөн юм. Энэ радио хурлыг улс орон даяар нэвтрүүлж, дараа нь телевизээр мэдээлсэн нь өргөн хүрээг хамарсан сурталчилгааны том хэлбэр болжээ. Монгол Улсын Ерөнхий сайд тооллогын ажилд анхаарч ийнхүү идэвхитэй ажиллагаа явуулсныг үзүүлсэн нь ард иргэдийг тооллогод оролцоход түлхэц өгсөн сайхан үлгэр дууриалал болов. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Н.Багабанди 2000 оны 1-р сарын 4-нд нийт иргэдэд хандаж тооллогод идэвхитэй оролцохыг уриалсан билээ.

Тооллогын үед FM радиогоор тооллогод оролцохын ач холбогдолын тухай дөрвөн лоозонг тогтмол явуулж байсан. Үүнд:

2000 оны 1-р сарын 5-11-ний өдрүүдэд хүн ам, орон сууцны улсын тооллого орон даяар явагдана.

Хүн ам, орон сууцны тооллогод иргэн бүр идэвхтэй оролцоцгооё.

Төрд данстай, түмэнд дуудагдах нэртэй иргэн гэдгээ хүн ам, орон сууцны тооллогод оролцсноороо харуулна.

Хүн ам, орон сууцны тооллогын үр дүн нь төр засгийн бодлого боловсруулах үндсэн мэдээлэл мөн.

Монгол телевизийн "Цагийн хүрд" нэвтрүүлэгээр тооллогын ажлын явцын талаар тогтмол мэдээлж байлаа. Өдөр тутам телевиз, FM радиогийн сувгаар тооллогын талаархи мэдээлэл, тайланг үргэлж үзүүлж, ихэнхи сонинд нийтэлж байсан болно. Тооллого явагдах 7 хоногт Улаанбаатар хотын төв гудамжинд тооллогын талаархи мэдээлэлтэй хоёр том самбар байрлуулсан. Үүнд:

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого 2000 оны 1-р сарын 5-11 ний өдрүүдэд улс орон даяар явагдаж байна.

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогод оролцож тоолуулах нь иргэн таны үүрэг мөн.

Тооллогын эхний өдөр тоологч Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайд нараас ярилцлага авч байгааг тэдний зөвшөөрсний дагуу телевизээр үзүүлж, сурталчилгааны ажилд ашиглав. Эдгээр бүх үйл ажиллагаа иргэдийг тооллогод өргөн оролцуулах, тооллогыг дотноор хүлээн авах, тоологч нарт туслалцаа, дэмжлэг үзүүлэхэд чухал байсан гэж тоологч нар мэдээлж байсан.

Тооллого явуулж дууссаны дараа ч гэсэн тооллогод хандах олон нийтийн сонирхлыг хадгалах, тооллого улс орны сайн сайханд яаж нөлөөлөх талаархи мэдээллийг тэдэнд хүргэж байх нь чухал юм. Тооллого хэрхэн явагдсан, иргэд тооллогод яаж оролцсон, нөхсөн тооллогын асуулгын хуудас болон бусад материалыг хэрхэн шалгаж, хүлээж аваад мэдээлэл боловсруулах төвд хэдийд шилжүүлсэн, тооллогын материалыг боловсруулах янз бүрийн шатны ажилд юу хийж байсан тухай мэдээллийг олон нийтийн хэрэгслэлээр тогтмол хэвлэж, нэвтрүүлж байсан. Бусад сонирхолтой мэдээлэл, тухайлбал тооллогын материалыг боловсруулах ажлын явцын талаар мэдээлж байв. Баримтат материал бүрдүүлэх зорилгоор 2000 оны тооллогын тухай богино хэмжээний баримтат киног хийлээ.

Сурталчилгааны ажил нь тооллогын үр дүнгийн талаар их сонирхол төрүүлсэн юм. 2000 оны 4-р сард тооллогын урьдчилсан дүнгийн товхимлыг хэвлүүлж, дотоод, гадаадын хэрэглэгчдэд тараав. Хэрэглэгчид үүнийг тэсч ядан хүлээж байв. Тухайлбал, тооллогын урьдчилсан дүнгийн тайлангаас сонгуулийн насны хүмүүсийг нас, хүйс, байршлаар гаргаж, сонгуулын комисс болон улс төрийн гол гол намуудад түгээсэн билээ.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

2000 оны тооллогын авууштай сургамжтай зүйл бол өргөн далайцтай ухуулгын ажил тооллого амжилттай явуулах гол хүчин зүйл болох нь харагдлаа. Ялангуяа Монголын нөхцөлд нөөц бололцоо, санхүүгийн эх үүсвэрийг олж гаргах, тооллогын чадварлаг, уян хатан зохион байгуулалтыг бүх түвшинд шаардаж байсан үед бүх чухал байв. Цаашид үндэсний болон бүс нутгийн түвшинд тооллогыг жинхэнэ ёсоор зохион байгуулах үйл ажиллагааг эрт эхэлж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, сайд нарын хүчийг нэгтгэн энэхүү чухал ажилд бүрэн хэмжээний туслалцаа авах хэрэгтэй.

Сурталчилгааны ажлыг эрт эхэлж, санхүүжилтийг хангалттай олж авах ёстой байсан нь 2000 оны тооллогоос харагдлаа. Ингэж чадсан бол 2000 оны тооллогын үед хугацаанд тулгаж, төлөвлөгөөнд өөрчлөлт оруулах шаардлага гарахаас сэргийлэх байв. Дараагийн тооллого явуулахдаа тооллогын сурталчилгааны ажлын стратеги, үйл ажиллагааны ерөнхий төлөвлөгөөг тооллогын үйл ажиллагааны үе шат нэг бүрт зориулж, тооллого эхлэхээс ядаж нэг жилийн өмнө боловсруулах хэрэгтэй. Энэхүү төлөвлөгөөнд тусгагдсан ажлыг гүйцэтгэхэд шаардлагатай санхүүгийн эх үүсвэрийг бий

болгохын тулд бүх хүч чармайлтаа дайчлах хэрэгтэй. Хэрэв санхүүгийн эх үүсвэр хангалтгүй байвал тооллогын бүхий л үйл ажиллагаанаас сурталчилгаа явуулах нэн тэргүүний хүрээг зөв тодорхойлох, хариуцах хүмүүсийг үйл ажиллагаагаа үр ашигтай явуулах боломжийг бий болгох хэрэгтэй. Сурталчилгааны төлөвлөгөөний хэрэгжилт болон үнэлгээг тооллогын хөтөлбөрийн нэгдсэн хэсэг болгох нь чухал.

Засаг захиргааны бүх түвшинд явуулах сурталчилгааны ажилд туслах зорилгоор сурталчилгаа явуулах үүрэг, хариуцлагыг яам, тусгай газруудад оноох хэрэгтэй. Мөн түүнчлэн тооллогын ухуулга, сурталчилгааны үйл ажиллагаатай холбоотой санхүүгийн эх үүсвэрийг эртнээс тооцож, оролцох байгууллагын төсөвт тусгасан байх шаардлагатай. Үүнээс гадна олон нийтийн мэдээллийн байгууллага тооллогыг амжилттай сайн явуулахад зориулсан үйл ажиллагаагаа өөрсдөө санхүүжүүлэх үүрэг хүлээх нь чухал. Эдгээр ажлыг гүйцэтгэхэд улс, аймаг, нийслэлийн тооллогын комисс эхнээс нь хариуцлагатай хандах хэрэгтэй.

Бүлэг 7. АСУУЛГЫН СОРИЛТ, ТУРШИЛТЫН ТООЛЛОГО, ТООЛОХ ҮЕ, ТООЛЛОГЫН ЧАНАРЫН ШАЛГАЛТ

Асуулгын сорилт, туршилтын тооллого

Тооллогыг чанарын өндөр түвшинд явуулахын тулд тооллогын үйл ажиллагаа нэг бүрт зориулж туршилт хийх эсвэл үр ашиг, үр дүнгийн цуврал туршилт хийх нь зайлшгүй чухал. Хамгийн түгээмэл боловсронгуй туршилт бол тооллогын сорилт, туршилтын тооллого мөн. Боловсруулсан хэд хэдэн стратегиэс хамгийн тохиромжтойг сонгох зорилгоор тооллогын сорилтыг хийдэг. Тооллогын сорилтыг хийснээр шийдвэрлэх зарим асуудалд тооллогоор асуух асуултыг турших, асуултын хэллэгийг оновчтой болгох, тооллого явуулах багийн хамгийн боломжийн хэмжээ, ярилцлага авах норм тогтоох, тоологч нарт сургалт явуулах арга зэрэг орно. Тооллогын сорилтын үр дүн нь үндсэн газар дээрх үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг боловсруулахад чухал нөлөө үзүүлдэг. Харин туршилтын тооллого гэдэг нь тайзан дээр гарахын өмнөх сургуулилах тоглолттой адил тооллогын бүхий л үйл ажиллагааг нэг зэрэг туршихыг хэлнэ. Иймд туршилтын тооллогоор жижиг аргачлалын чанартай асуудлыг бус, харин тооллогын өргөн хүрээтэй ойлголт болох тооллогын ерөнхий зохион байгуулалтын асуудлыг туршина. Харамсалтай нь хугацаа тулгамдсанаас шалтгаалж тооллогын сорилтын үе шатны хүрээг өргөжүүлж, түүнийг туршилтын тооллого болгон хийх шаардлага тулгарсан юм.

Анхны албан ёсны бус асуулгын сорилтыг 1998 онд Хүн ам нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн судалгаатай хамт хийсэн. Энэ нь өрхийн төрөл, хувь хүний асуулгын хуудсыг, өөрөөр хэлбэл тооллогын хуудас хэр оновчтой болсныг турших хязгаарлагдмал зорилготой байлаа.

Орон нутаг дахь анхны албан ёсны туршилтын тооллогыг 1999 оны 1-р сарын 5-11-нийг дуустал Дорнод аймгийн төвийн Хэрлэн сумын 2, 9-р баг, Сэргэлэн суманд хийв. Энэ туршилтад 12466 хүн амтай 2850 (Хэрлэн сумын хоёр баг, Сэргэлэн сум бүхлээрээ) өрх хамрагдсан. Туршилтын тооллогын гол зорилго нь өмнө хийсэн албан бус сорилтын үндсэн дээр дахин хянасан хүн ам, орон сууцны тооллогын хуудсанд байгаа тодорхой сэдвүүдийг тооллогод оруулах эсэх, асуултуудын дэс дараалал, хэллэг зэргийг туршихад оршиж байв. Мөн түүнчлэн энэхүү туршилтын тооллого нь үндсэн газар дээр ажиллах багийн зохимжтой хэмжээ, үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийг сонгох шалгуур, сорилтын явцад тоологч нарын хийж гүйцэтгэх ярилцлагын дундаж хугацаа, сургалт хангалттай байгаа эсэх зэрэг тооллогын үндсэн газар дээрх ажлын зохион байгуулалттай холбоотой асуудлыг турших боломж олгосон. Туршилтын тооллогын үр дүнг үндэслэн тооллогын үндсэн газар дээр ажиллах хүмүүсийн тоог дахин эргэж тооцож, улмаар тооллогын гарах зардлыг бас дахин тооцсон юм. Тооллогын энэ туршилт ямар хэмжээний ажил үлдэж байгааг болон тооллогын хуудас, түүнийг нөхөх зааврыг сайжруулах, мөн газрын зураг, өрх, ам бүлийн бүртгэлийн маягт зэргийг бэлтгэх шаардлагатайг харуулав.

Дээрх асуултын заримд нь нийслэлийн Чингэлтэй дүүрэгт 1999 оны 5-р сард явуулсан туршилтын тооллого хариулт өгөв. Туршилтын тооллогод 2609 өрх, 11439 хүн хамрагдсан. Энэ туршилтын тооллогоор өмнө явуулсан туршилтын тооллогын үед болон түүний дараа хэлэлцэж байсан аргачлалын чанартай асуудлаас гадна зохион байгуулалтын хариулт өгөх шаардлагатай зарим нэг чухал асуудалд илүү анхаарал тавьсан юм. Хамгийн чухал зүйл бол нийслэл хотын засаг захиргааны янз бүрийн түвшний, тухайлбал хот, дүүрэг, хорооны тооллогын комисс, түр товчоог жинхэнэ тооллого явуулах үеийн ажилд татан оролцуулах, тэдний үйл ажиллагааг зохицуулахад оршиж байлаа. Мөн түүнчлэн тооллогын мэдээлэл боловсруулах системийг туршиж сайжруулах, туршилтын тооллогын хуудасны үндсэн дээр тооллогын үр дүнгийн хүснэгтүүдийг гаргаж авахад туршилтын тооллогыг ашиглахаар төлөвлөж байв.

Эдгээр зорилт нь амьдарлаас хэтэрхий тасархай байв. Тооллогын хуудас эцэслээгүй байсан тул бэлэн болоогүй асуулгын хуудсыг турших, сайжруулахад туршилтын тооллогын ажлын нэлээд хэсгийг зориулж байв. Сургалтын материал бүрэн хэмжээгээр боловсрогдоогүй байсан учраас сургалт явуулах аргыг туршилтын тооллогоор турших нь зайлшгүй чухал байв. Тооллогын хуудас эцэслэн боловсруулсан тохиолдолд мэдээлэл боловсруулах системийг бүрэн хэмжээгээр турших боломжтой хэдий ч дээрх асуудлыг эцэслэх ажил оройтсны улмаас туршилтын тооллогын дараахан мэдээлэл боловсруулах системийг бүрэн хэмжээгээр биш, харин хэсэгчлэн туршсан юм. Гэхдээ энэ хэсэгчилсэн туршилт нь олон талын үнэлж баршгүй ач холбогдолтой байсан. Энэ туршилт нь асуултуудын дэс дараалал, үг хэллэг найруулгатай холбоотой асуудлуудыг олж илрүүлэхэд хэрэгтэй байв. Тоологч нарын зааврын дагуу ярилцлага авах, асуулгын хуудсыг нөхөх чадавхийг турших боломж өгсөн юм. Кодлох, мэдээлэл оруулах заавар хэр зэрэг болсныг эргэж хянах боломжийг бас олгов. Зарим тодорхой засвар хийх тохиромжтой арга, засвар хийгдэхгүй байгаа тохиолдлын тоо зэрэг зохион байгуулалтын чухал мэдээллийг илрүүллээ. Тооллогын олон төрлийн үр дүнгийн хүснэгтийг гарган авч болох мэдээллийн баазыг бүрдүүлсэн байна.

Гэхдээ туршилтын тооллогын өмнө тавигдсан бүх зорилго бүрэн хэмжээгээр биелэгдээгүй. Тооллого явуулах хугацаа хэт ойртсон ч гэсэн туршилтын тооллого явуулсны дараа тооллогын хуудсыг боловсронгуй болгох, тооллогын газрын зургийг бэлтгэхэд асар их хэмжээний хүч гаргаж ажиллах шаардлагатай болсон. Засаг захиргаа, газар зүйн янз бүрийн түвшинд хийгдэх сургалт гэх мэт бусад чухал асуудлыг туршилтын тооллогоор авч үзээгүй.

Туршилтын тооллогын сургамжийн дагуу тооллогын хуудсыг эцэслэн боловсруулах болон бусад шийдээгүй асуудлыг хэлэлцэж шийдвэрлэх шаардлагатай болсон. Тооллогын комисс, түр товчоог туршилтын тооллогоос өмнө байгуулсан тул түвшин бүрийн тооллогын комисс, түр товчооны гүйцэтгэх ажил үүргийг тодорхойлоход туршилтын тооллого бага хэмжээний туслалцаа үзүүлсэн болно.

Тооллогын хуудасны бүтэц, хэллэг найруулга, тооллогод хэрэглэх ойлголт, тодорхойлолтын талаар эцсийн шийдвэр гаргасан. Мөн тооллого явуулах хугацааг Засгийн газрын тогтоолоор 7 хоногоор тогтоосон нь тохиромжтой болохыг туршилтын тооллого харуулав. Эдгээр асуудлыг

шийдвэрлэсний үндсэн дээр сургалтын гарын авлагыг эцэслэн боловсруулах боломжийг олгосон юм.

Тооллогын ажлын зохион байгуулалттай холбоотой чиглэлийг туршилтын тооллогын үед тарааж чадаагүй учраас тооллогын комисс, түр товчооны дарга нарын сургалтад илүү анхаарал хандуулах зайлшгүй шаардлагатай болсон. Тооллогын нэгжүүдийн шинээр томилогдсон дарга нарыг сургах үүрэгтэй ХАТСТ-ны мэргэжилтнүүд туршилтын тооллогын төлөвлөлт, удирдан зохион явуулах ажлыг өөрсдөө гүйцэтгэсэн юм.

Тоолох үе

Ер нь жинхэнэ тооллого явуулах үед ямар нэг хэмжээгээр хүндрэлтэй асуудалтай тулгардаг хэдий ч дийлэнхи нь ажлын явцад амжилттай шийдвэрлэгдсэн. Тооллого бүр өөрийн гэсэн онцлог хүндрэлтэй асуудлуудтай байдаг. Хэдийгээр эдгээр асуудлыг авч үзэх хэрэгтэй ч гэсэн нэгэнт гарсан шийдвэр тооллогын хамралтад төлөвлөснөөс өөр байдлаар нөлөөлөөгүй бол тэдгээрт хэтэрхий их анхаарал тавьснаар хожих нь бага юм. Мөн түүнчлэн шинж чанарын хувьд нийтлэг бөгөөд аргачлалтай холбоотой хүндрэлтэй асуудлууд гардаг. Эдгээр нь дараа дараагийн тооллогод давтагдаж болзошгүй учир түүнээс сэргийлж, тэдгээрт илүү анхаарал хандуулах нь чухал.

Нэгдүгээр сарын эхэнд тооллого явуулна гэдэг бол анхаарч үзэх нэг асуудал мөн. Тооллогын үед Хөвсгөл, Сүхбаатар, Дорнод аймгуудад цаг агаар -50°C хүрч хүйтэрсэн, харин Баянхонгор, Дундговь, Увс аймгуудад хэт их хүйтрээгүй ч асар их хэмжээний цас орсон байв. Энэ нь тоологч, шалгагч нарт хүндрэл учруулж, машин тэрэг саатахад хүргэсэн. Тоологч нар мотоциклоо асааж чадахгүй байна, бензинээ авч чадахгүй байна, зам цасанд хаагдсан байна гэх мэтийн мэдээллүүдийг хүлээж авч байв. Иймээс тоологч нар явганаар эсвэл цана, чаргаар явж үүрэг даалгавраа гүйцэтгэхэд хүрч байлаа.

Дундговь аймагт зуд болсноос тус аймгийн олон малчид өөр аймгийн нутагт өвөлжиж байсан тул очиж тоолоход бэрхшээлтэй байв. Зарим газарт ерөнхий боловсролын сургуулийн амралт тооллогын эхний өдрөөс эхэлсэн учир сурагчдын байнга оршин сууж байгаа газрыг тодорхойлоход хүндрэл учруулж байв. Үүнээс гадна нүүдлээс болж газрын зураг, өрх, ам бүлийн бүртгэлд өөрчлөлт орсныг ойлгож, хэрэглэхэд заримдаа хүндрэлтэй байсан байна.

Тооллого 2000 оны 1-р сарын 5-ны өглөөний 8 цагаас эхэлж, 12-ны шөнийн 12 цаг хүртэл 7 хоног үргэлжилсэн. Тооллогын ажил эхний үедээ хүнд биш, харин ихэнхи тохиолдолд тооллогын төгсгөл үедээ хүнд, алслагдсан, холбоо барихад бэрх цөөн айл өрх үлддэг. Тооллогын эхний хоёр өдөрт хотын хүн амын 42.3 хувь, дөрөв дэх өдрийн төгсгөлд 84.0 хувийг тоолсон байв.

Тооллогын өдрүүдэд ХАТСТ-ны ажилтан нар өдөр бүр өглөөний 9 цагаас оройн 11 цаг хүртэл жижүүрлэн ажиллаж, урьдчилан зарласан утсаар лавласан бүх асуулт болон үндсэн газар дээр гарч байсан хүндрэлтэй

асуудлуудын талаар тооллогын комисс, түр товчоодод хариулт өгч байсан. Лавлах утсаар асар олон тооны асуултыг асууж байлаа.

Тооллогыг зохион явуулж байгаа болон үндсэн газар дээр ажиллаж байсан зарим хүмүүс тооллогын хамралтын зарчмыг бүрэн сайн ойлгоогүй байв. Хүн амыг орхигдуулах, давхар тоолохоос сэргийлж тооллогын хамралтын зарчим, мөн хүн амын тодорхой хэсэг бүлгийг тодорхойлох зарим арга хэмжээг авсан. Хүмүүсийн тоолуулсан эсэхийг шалгах зорилгоор нисэх онгоц, хот хоорондын автобус, төмөр замын буудал, гааль, зочид буудал, гол зам гэх зэрэг газарт шалгалтын тусгай хэсэг ажиллуулж байв. Тооллогын шөнө гэрээсээ хол явах хүн байвал тэр хүнийг тооллогод урьдчилан тоолж, давхар тоолуулахаас зайлсхийх зорилгоор тооллогын үнэмлэх олгож байсан.

Эдгээрээс илүү хүндрэлтэй асуудал бол байнга оршин суудаг газаргүй хүмүүсийг тоолох юм. Энд дээвэр, хонгил, дулааны шугам сүлжээ, уул, ой зэрэг газраар түр орогнодог гудамжны хүүхдүүд, гэр оронгүй хүмүүсийг хэлнэ. Ийм хүмүүсийг 1-р сарын 7 болон 10-ны өдрүүдэд цагдаагийн байгууллагын тусламжтайгаар тоолсон.

Чанарын шалгалт

Тооллогын үндсэн газар дээр, өөрөөр хэлбэл яг тооллого явах үед зориулж чанарын шалгалтын сайн системийг бүрдүүлсэн. Тооллогын үйл явцыг заавар журмын дагуу явуулах, хүндрэлтэй асуудлуудыг хурдан шийдвэрлэх зорилгоор чанарын шалгалтын арга хэмжээг авч байв. Энэ нь тооллогын бүрэн хамралт, хариултын үнэн зөв байдлыг хангана.

Чанарын шалгалтын зарим чухал арга хэмжээний талаар урд өмнө тодорхой бичсэн байгаа. Энд тооллогод зориулж хийсэн тооллогын янз бүрийн түвшний газрын зураг, ялангуяа тооллогын хэсгийн газрын зураг (тооллого явуулах үед зориулж хийсэн), мал тооллоготой хамт хийгдсэн өрх, хүн амын бүртгэл орно. Үүнээс гадна тооллогод туслах материал болгон ашиглаж болох орон нутгийн оршин суугчдын бүртгэлийг шинэчилсэн.

Хамгийн чухал зүйл бол тооллого явуулах үед үе шаттай хяналт тогтоох явдал юм. ХАТСТ-ны ажиллагсад аль болох олон тооллогын түр товчоодод туслах, заавар өгөх зорилгоор, ялангуяа аймгийн түвшинд олон газраар явсан. Түүнчлэн нийслэлийн, дүүргийн тооллогын товчоодтой өдөр бүр холбоотой ажиллаж, шаардлагатай гэсэн үед туслалцаа үзүүлж байв. Тооллогын комисс, түр товчоод хамгийн доод нэгжид хүрч, тэнд ажиллах ажиллагсдыг дагаж явж, газрын зураг, ажил үүргээ гүйцэтгэсэн эсэхийг шалгах, ажлыг удирдан чиглүүлэх, иргэдийн оролцох идэвхийг өндөр түвшинд байлгахын тулд орон нутгийн ухуулагчаар ажиллах зэрэг үйл ажиллагааны сүлжээг бий болгож ажилласан. Тооллого явагдах үед тоологч нар ажлын явцаа тайлагнах, хүндрэлтэй асуудлаа хэлэлцэж тохирохоор хоногт ядаж хоёр удаа тооллогын түр товчоон дээр ирэх ёстой байв.

1989 онтой харьцуулахад үндсэн газар дээрх ажлыг сайн шалгаж, зааварчилах тогтолцоог бий болгох нь маш чухал байв. Шалгагч нар тоологч нарын ажилд туслах, тоологчийн авсан ярилцлагыг шалгах, тэдэнд зөвлөгөө өгч, ажил дээр давтан сургалт явуулсан нь тооллогын ерөнхий чанарыг сайжруулахад их хувь нэмэр болж байв. Ялангуяа шалгагч нар тоологч

нарын тоолсон өрхөөр орж, дахин ярилцлага авах системтэй хөтөлбөр бий болгосон нь тоологч нарыг өөрсдийнхөө ажлыг сайн хийхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм.

Үндсэн газар дээрх ажил дууссаны дараа тооллогын комисс, түр товчооны ажиллагсад тооллогын хамралтыг шалгах ажилд туслалцаа үзүүлсэн. Тоологдсон өрхийг газрын зураг, өрх, хүн амын бүртгэлтэй тулган шалгаж, ямар нэгэн эргэлзээтэй асуудал гарвал тухайн газар, айл өрхөд дахин очиж тодруулж байсан. Мөн түүнчлэн тооллогын түр товчоо тоологч ажлаа хангалттай сайн гүйцэтгэсэн гэдгийг батлахаасаа өмнө тооллогын хуудаснаас түүвэрлэн авч шалгалт явуулсан байна. Оршин суугчийн статусыг үнэн зөв тодорхойлох оролдлого хийсэн. Энд түр эзгүй байгаа хүмүүсийг баг, хороо, сум, дүүрэг, аймгийн түвшинд асуулгын хуудас дээр бичсэн одоогийн байгаа хаягтай нь тулгаж их хэмжээний ялгаа байгаа эсэхийг шалган тогтоож байв.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

Тооллогын туршилт хийх нь тооллогын үйл ажиллагааны салшгүй чухал хэсэг юм. Хэрэв тооллогын туршилтуудыг оройтуулж хийвэл тооллогын бэлтгэл ажлын чухал хэсгүүдийг өндөр эрсдэлгүйгээр үргэлжлүүлнэ гэсэн баталгаа байхгүй юм. Санхүүжилтийн асуудал тодорхой бус байснаас зарим талаар шалтгаалан эдгээрийг шийдвэрлэх асуудал хойшлогдсон нь тооллогын туршилтууд тооллогын үе шатны ажил нэг бүрийг цаг хугацаанд нь гүйцэтгэх, хүссэн үр дүнгээ авах зэрэг өгөх ёстой үр ашгаа бүрэн авах боломжгүйд хүргэсэн юм.

Тооллогын хуудсыг бүрэн эцэслэн шийдээгүй, нэлээд асуулт маргаантай байсан үед, 1999 оны 5-р сард туршилтын тооллогыг явуулсан нь санасан үр дүнд хүрээгүй. Энэ туршилтын тооллого нь урд өмнөх сорилт, туршилтаар хийгдсэн аргачлалын чанартай, зайлшгүй хийх шаардлагатай ажлыг эцэслэх боломж олгосон ч тооллогын зохион байгуулалт болон бусад үйл ажиллагааг бүхэлд нь турших, тооллогын комисс, түр товчоодын ажиллагсдыг бие дааж зохион байгуулах ажилд оролцуулах өөр туршилт хийх боломж гараагүй юм. Энэ нь дараагийн тооллогод чухал сургамж болсон. Туршилтын элементүүдийг, өөрөөр хэлбэл аль шатны ямар үйл ажиллагааг туршихыг сайн ойлгож, ажлынхаа нэгдсэн төлөвлөгөөнд тусгах хэрэгтэй. Сорилтуудыг цаг хугацаанд нь хийх, мөн аргачлалын чанартай албан ёсны сорилт, туршилтуудыг тооллого явагдахаас ядаж 6 сарын өмнө дуусгах хэрэгтэй. Газрын зураг, өрх, хүн амын жагсаалт, сургалт, ярилцлага авах, үндсэн газар дээрх ажлын чанарын шалгалт, мэдээлэл боловсруулах зэрэг тооллогыг чанарын өндөр түвшинд явуулахад шаардлагатай тооллогын бүх элементүүдийг зөв зохистой нэгтгэн багтаасан туршилтын тооллогыг тооллого эхлэхээс хэдэн сарын өмнө дуусахаар төлөвлөх хэрэгтэй. Нэгэнт туршилтын тооллого маань тооллогын зохион байгуулалтын ажлыг бүх түвшинд туршихыг зорьж байгаа учраас туршилтын тооллогод аль болохоор олон зохион байгуулагчдыг оролцуулбал зохино. Үүнээс гадна туршилтын тооллого нь хамгийн эцсийн ажил дээрх сургалт тул тооллогын комисс, түр товчооны ажиллагсадыг бүрэн хэмжээгээр оролцуулж, хүндрэлтэй асуудлуудыг хэлэлцэх боломжийг хөтөлбөртөө тусгах хэрэгтэй.

Үүнээс гадна чанарын шалгалтын талаар авсан арга хэмжээнүүд үр дүнтэй болсон. Гэхдээ чанарын шалгалтыг улам бүр сайн болгох нь зүйтэй. Жишээлбэл, газрын зураг, өрх, хүн амын бүртгэлийг зайлшгүй сайжруулах шаардлагатай байна. Нэг тооллогын хэсэгт тоологч, шалгагч, өрх, хүн амын бүртгэл хөтлөгч, газрын зураг зураглаачийг тус тусад нь томилж ажиллуулах хэрэгтэй. Ингэснээр үе шатны ажил нэг бүр тус тусдаа хийгдэж, үндсэн газар дээрх ажлын чанарын шалгалтыг сайн хийх нөхцлийг бүрдүүлнэ.

Бүлэг 8. МЭДЭЭЛЭЛ БОЛОВСРУУЛАЛТ

Мэдээлэл боловсруулах системийн талаар товчхон тэмдэглэх нь

Тооллого явуулахаар төлөвлөж байсан эхний үед ҮСГ-т байгаа тооцоолох тоног төхөөрөмж болон бусад хэрэгсэл орчин үеийн тооллогын материалыг боловсруулахад хангалттай биш байв. Сүүлийн 10 жилд компьютерийн технологи ихээхэн шинэчлэгдэж, өөрчлөгдсөн учир ҮСГ-ын Мэдээлэл боловсруулах, программ хангамжийн газар үнэн хэрэгтээ тооллогын мэдээллийг боловсруулах системийг эхлэх боломжгүй байлаа. Гэхдээ НҮБ-ын ХАС болон Статистикийн хэлтсийн тусламжтайгаар 1998 оны 1-р улирлаас эхлэн ҮСГ шинэ тоног төхөөрөмж, программ авч эхэлсэн юм. Ингэснээр 2000 оны тооллогод шаардлагатай тооцоолох техникийн хүчин чадлыг бэхжүүлэх үндсийг бий болгосон. Эхний ээлжинд ҮСГ 38 Compaq компьютер, 2 ACER толгой компьютер болон бусад тоног төхөөрөмж авсан болно.

Программ хангамжийн хувьд ҮСГ IMPS багц программыг ашиглан тооллогын мэдээллийг боловсруулахаар шийдсэн. Энэ программыг АНУ-ын Тооллогын товчооны Олон улсын статистикийн программын төвд боловсруулсан бөгөөд Ази, номхон далайн орнууд түүнийг тооллогын мэдээллээ боловсруулахад өргөн ашигладаг. Мэдээлэл боловсруулахад ажиллах мэргэжилтнүүдийг сургах асуудал их чухал байв. АНУ-ын тооллогын товчооны Вашингтон хот дахь салбарын сургалт, НҮБ-аас Япон, Казахстан Улсад зохион явуулсан сургалт, семинарт ҮСГ-ын 4 программ зохиогч оролцсон юм. ҮСГ-т IMPS багц программыг хэрэглэхэд туслах зорилгоор НҮБ-ын ХАС болон НҮБ-ын СХ-ээс техникийн зөвлөхүүдийг ирүүлж ажиллуулсан. ҮСГ IMPS-ээс гадна программчлалын CLIPPER болон VISIAL BASIC хэлийг ашиглан тооллогод зориулж программ, тухайлбал кодлох ажлыг түргэвчилэх зорилгоор Windows-ийн орчинд хайлт хийх программыг зохиосон юм. Кодлох, мэдээ оруулах, шалгах, засварлах зэрэг мэдээлэл боловсруулах бүх төрлийн үйл ажиллагаанд зориулан Windows NT Server V4.0-ийг хянах төв болгон дотоод сүлжээг ашиглав. Түүнчлэн ҮСГ мэдээллийг хадгалах, архивлах системийг дотоод сүлжээг ашиглан боловсруулсан байна. Толгой компьютер нь Pentium II, 366 Mhz, 128 MB, 9 GB SCSI HDD, операторуудын компьютер нь Pentium 133-166 Mhz CPU, 16MB RAM, 1.2-2.1 GB HDD техникийн үзүүлэлттэй, 14-15 инчийн дэлгэцтэй байв. Энэ систем нь мэдээлэл боловсруулах, архивлах, шалгах үүргийг толгой компьютер дээр хийх боломжийг олгосон. Өдөр бүр ажлын явцын тайланг мэдээлэл хянах системд оруулж байв.

Өмнөх тооллогынхтой харьцуулбал Монгол Улсад мэдээлэл боловсруулах тоног төхөөрөмж болон программын аль алинд их өөрчлөлт орсон. ҮСГ 1999 он гэхэд тооллогын мэдээллийг урд өмнөхөөсөө богино хугацаанд үнэн зөв боловсруулах боломжтой болсон. Хүснэгт 5-аас харахад машин, тоног төхөөрөмж, системийн чадавхи их дээшилж, шинэ Pentium компьютерын сүлжээ тооллогын мэдээлэл боловсруулах системийг бий болгоход шинэ шинэ боломжуудыг олгосон. IMPS багц программыг хэрэглэснээр мэдээлэл боловсруулах системд шинэ тусгай хэрэглээний

программуудыг ашиглах шаардлага гарч улмаар Мэдээлэл боловсруулах программ хангамжийн газрын зохион байгуулалтын бүтцийг өөрчлөхөд нөлөөллөө. Эдгээр өөрчлөлт мэдээлэл боловсруулах системд ч нөлөөлсөн юм. Мөн программыг янз бүрийн газруудаас авч хэрэглэх боломжтой болсон тул олон тооны программ зохиогч, системийн мэргэжилтнүүдийг ажиллуулах шаардлагагүй болсон. Үүнийг Хүснэгт 5-д нарийвчлан үзүүлсэн байгаа. 1989 онтой харьцуулахад инженер 20 байснаа 3 болж, программ зохиогч 8 байснаа 4 болж буурсан байна.

Хүснэгт 5. Хүн ам, орон сууцны тооллогын мэдээлэл боловсруулалтын техник, программ болон боловсон хүчний хангамж, 1969-2000

	1969	1979	1989	2000
Техник	Табулятор, сортлогч	EC-1040/IB360	EC-1040 1ш 1045/IBM370 2Ш ¹	Pentium II Серверүүд
Техникийн зөөгч	Шивүүрт карт	Соронзон тууз, диск 29МБ	Соронзон тууз, диск 100МБ	Компьютерийн сүлжээ
Толгой компьютерийн чадал	Моторын эргэлтийн хурдаар	380000 үйлдэл/сек	880000x2 үйлдэл/сек	3000000 ² үйлдэл/сек
Дискийн нийт багтаамж		180МБ	1000МБ	30 000 МБ ³
Программ хангамж	Программын самбар	PL/1	PL/1	IMPS, MS SQL Server, VB
Программ зохиогчдын тоо	Хуучин ЗХУ-ын мэргэжилтэн байсан	14	8	4
Мэдээлэл шивэх терминалын тоо/ээлжийн тоо	8	12/3 ээлжээр	20-24 * 2 ээлжээр	30 (сарын дараа 34+2 болсон)/2
Инженерийн тоо		12	20	3

Тооллогын үйл ажиллагаа хэвийн явагдаж байсан ч тооллогын үр дүнг хурдан гаргахын тулд МБПХГ техникийн хүчин чадлаа эргэн харах шаардлага гарсан. Ажиллуулж байсан толгой машины хүчин чадал үндэсний хэмжээний тооллогын том файлыг нэгтгэж, боловсруулахад хүрэлцэхгүй байлаа. Тийм учраас Dell компанийн шинэ толгой машиныг Австрали Улсын Засгийн Газрын тусламжтайгаар худалдан авч, 2000 оны 9-р сарын эхээр суурилуулсан юм. Ийнхүү туслалцаа үзүүлсэн Австрали Улсын Засгийн газарт гүн талархал илэрхийлье.

Мэдээлэл боловсруулах системийг туршихын тулд эхлээд нийслэлийн Хан-Уул дүүрэг, Дундговь, Өмнөговь аймгийн материалыг машинд шивсэн. Дараа нь эдгээрийг шалгаж засаад, үр дүнгийн хүснэгтийг ноорог байдлаар гарган авч шалгаж үзэв. Үүний дараа хүснэгтийн тоог, ялангуяа газар зүйн

доод түвшинд гаргах нарийвчилсан хүснэгтийн тоог цөөн болгох зэргээр үр дүнгийн хүснэгт авах графикчилсан төлөвлөгөөг дахин оновчтой болгов. Мөн зарим хүснэгтийг шинээр нэмж, зарим хүснэгтийн хэлбэр маягийг өөрчилж, зарим үзүүлэлтийн тодорхойлт, алгоритмыг өөрчилсөн.

Мэдээлэл боловсруулах ажил эхлэхээс өмнө мэдээлэл шивэх компьютер, төхөөрөмжийг бэлтгэх, шинэчлэх зэрэг асар их хэмжээний ажил хийх хэрэгтэй байсан. ҮСГ-ын МБПХГ-ын ажиллагсадын өмнө DOS-ийн орчинд ажиллаж байсан компьютерийг шинэчлэх, сайжруулах, дотоод сүлжээг шинээр хийх, мэдээлэл шивэх компьютерийг дотоод сүлжээтэй холбох, мэдээлэл шивэх үйл ажиллагааны системийг боловсруулах зэрэг асуудал тулгарч байсан юм. Хуучин тоног төхөөрөмжөөс шалтгаалан сүлжээ ойр ойрхон тасарч, ажил хойшлогдох тохиолдол гарч байв.

Мэдээллийг кодлох, шивэх

Тооллогын мэдээлэл боловсруулах ажил эхлэхийн өмнө хийгдэх нэг чухал ажил бол кодлогч, операторч нарыг сонгож авах, сургах байв. Кодлогч, мэдээлэл шивэх операторч нарыг сонгож ажилд авах ажил 2000 оны 1-р сард нийт 114 хүнийг сонгож сургалтад хамруулснаар эхэлсэн. Сонголтыг боловсрол, компьютер дээр ажиллах чадвар, эрүүл мэнд, ээлжээр ажиллаж чадах зэрэг шалгуур дээр үндэслэн хийсэн. Сургалтыг хоёр шаттай явуулсан. Эхний ээлжийн сургалтыг 2000 оны 1-р сарын сүүлчээр 5 өдөр хийв. Энэ сургалтад тооллогын хуудасны бүтэц, урьдчилсан дүн, тооллогын чанарын ажил болон бусад баримтыг гүйцээх, өөр өөр баримт материалд байгаа хоорондоо уялдаа холбоотой үзүүлэлтүүдэд логик шалгалт хийх, эрхэлдэг ажил, үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийн асуултуудын хариултыг кодлох, засварлах зэрэг олон сэдвийг оруулсан. Сургалтын эцэст шалгалт авсны дараа 84 хүнийг сонгож хоёр дахь шатны сургалтад хамруулсан юм.

Хоёр дахь шатны сургалтаар тооллогын материалыг боловсруулахад бэлтгэх, кодлох, мэдээлэл оруулах, шалгаж, засвар хийх программуудыг хэрэглэж сурах зэрэг асуудлуудыг хамруулсан. Хоёр дахь шатны сургалтын дараа 60 хүнийг сонгож, тэд нараар кодлох, шалгах, мэдээлэл оруулах, засварлах ажлыг хийлгэсэн. Урд өмнө явагдсан хүн амын тооллого, статистикийн албанд ажиллаж байсан туршлагатай 4 хүнийг ээлжийн мастераар ажиллуулав.

Ажилд шинээр авсан хүмүүс тооллогын мэдээллийг бэлтгэх янз бүрийн ажилд хуваарийн дагуу 2000 оны 4-р сарын 18 -нийг хүртэл ажилласан. Кодлогч, шивэлтийн операторуудад мэдээлэл шивэх программ дээр ажиллаж сургах сургалт явуулсан. Операторуудыг ажлын байранд нь дасгах, нормын доод хэмжээнд хүрэх буюу мэдээлэл шивэх хурдыг тогтоох зорилгоор мэдээллийн шивэлтийн дадлага хийлгэсэн. Сургалтыг амьдралд ойртуулж, бодит хүндрэлтэй асуудлуудыг шийдвэрлэхийн тулд компьютеруудыг сүлжээнд холбосон байв.

Тооллогын бүх материалыг аймаг, дүүрэг шалгаж, хүлээн аваад, графикийн дагуу ҮСГ-т хүргүүлсэн. 3-р сарын эхнээс кодлох, мэдээлэл шивэх ажил эхэлсэн байна.

Мэдээллийг тоологч бүрээр багцлан боловсруулалтын нэгж болгон ҮСГ хүлээж авахдаа дахин шалгаж, баримт бүрдүүлсэн. Мэдээллийг бэлтгэх хамгийн чухал ажил бол тооллогын асуултын хариултуудыг кодлох байв. Кодлолтыг ихэвчлэн гараар хийсэн бөгөөд илүү уялдаатай асуултуудын хувьд компьютероор кодлох системийг бий болгосон. Энэхүү автомат кодлолт нь цаг хугацааг хэмнэж, кодлолтыг жигд, чанарын өндөр түвшинд хийх боломж олгосон.

Кодлолт эхлэхээс өмнө үзүүлэлт нэг бүрийн ангилалыг агуулсан кодлолтын гарын авлагыг дуусгах шаардлагатай байв. Зарим үзүүлэлтийн хувьд бусад байгууллагатай зөвлөлдөн хамтран тооллогын ангилалыг бэлтгэсэн. Жишээлбэл, ястан үндэстний ангилалыг 1989 оны тооллогод хэрэглэсэн ангилал дээр үндэслэн хийсэн ч гэсэн Монгол Улсын Шинжлэх ухааны академаар шалгуулж, 1998 оны 5-р сард дуусгасан. Суурьшил, шилжих хөдөлгөөний асуулттай холбоотой гадаад орнуудын жагсаалтыг Монголын Улсын Иргэний бүртгэл мэдээллийн улсын төвтэй хамтран гаргажээ. Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын яам Ажил эрхлэлтийн олон улсын стандарт ангилал дээр үндэслэн Үндэсний ажил мэргэжлийн ангиллыг гаргаж баталсныг, ҮСГ тооллогод зориулан нэлээд хялбарчлан анх удаагаа 2000 оны тооллогод ашигласан юм. 1998 онд ҮСГ Эдийн засгийн бүх төрлийн үйл ажиллагааны ангилалыг боловсруулж, 1998 онд явагдсан аж ахуйн нэгж, байгууллагын тооллогод хэрэглэсэн. Ажил эрхлэлт болон үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийн ангилалын кодлолт хоёулаа хэцүү байсан. Үүний шалтгаан нь тоологч нарын бичиж тэмдэглэсэн хариулт тодорхойгүй, ангилал өөрөө хүндэвтэр байдаг оршино.

Дээрх хоёр ангилалын кодлолтыг компьютерийн тусламжтай хийсэн. Ингэснээр хэт их хэмжээний сургалт явуулах, кодлох ажлыг хөнгөвчилсэн. Эрхэлдэг ажил, үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийн компьютерийн кодлолтыг ажлын 44 хоногт дуусгасан. Кодлолтыг шалгах ажил 34 хоног үргэлжилсэн бөгөөд гэхдээ кодлох ажилтай зэрэгцэн явагдсан юм. Ийнхүү бүхий л кодлох ажлыг ойролцоогоор хоёр сарын дотор хийж 2000 оны 5-р сарын 10-нд дуусгасан байна.

Мэдээлэл шивэх үйл ажиллагаа 2000 оны 4-р сарын 24-нд эхэлсэн. Энэ үйл ажиллагааг сааталгүй явуулахын тулд олон тооны шалгалтын системийг бий болгов. Мэдээлэл шивж оруулах ажлын явцыг бүртгэх, операторчийн ажлыг хянах компьютерийн программ боловсруулсан. Мэдээллийн үнэн зөв байдлыг хангах, мөн үр ашгийг зохицуулах зорилгоор нийслэл хот, аймгийн төвүүдийн тооллогын материалыг дахин шивсэн юм.

2000 оны 9-р сард бүх мэдээллийг шалгаж, засварлаж дууссаны дараа үр дүнгийн хүснэгтийг урьдчилсан байдлаар гарган авсан бөгөөд үүнийг үндэслэж, үр дүнгийн хүснэгт гаргах төлөвлөгөөг эргэж зассан болно. Мэдээллийг шивж оруулах, шалгаж, засварлах, хүснэгт гаргах зэрэг ажилд IMPS багц программын моделуудыг ашигласан бөгөөд тооллогын урьдчилсан дүнг боловсруулах программыг программчлалын Clipper, "Хайлт" хийх, боловсруулалтын явцын хянах программуудыг Visual Basic хэлээр боловсруулсан билээ.

36 компьютер (ажлын байр) мэдээлэл шивэхэд, хоёр компьютерыг шалгагч буюу ахлагч нарт өгсөн. Хоёр толгой машиныг сүлжээнд холбож,

ажиллуулав. Мэдээлэл шивэх үйл ажиллагааны явцад 49 хүн мэдээлэл шивэх оператороор, 9 хүн дахин шивэлтийн оператороор, 8 хүн шалгагч буюу ахлагчаар ажилласан юм. 2000 оны 7-р сар дуустал бүх оператор хоёр ээлжээр, ажлын 6 хоногоор ажиллаж байв. 7-р сарын эцсээр шивэлтийн ихэнхи ажил дуусч, нэг ээлжинд шилжсэн. 2000 оны 7-р сарын сүүл гэхэд Гадаад харилцааны яам, Батлан хамгаалах яам, Хууль зүйн яамны шугамаар тоолсноос бусад бүх материалыг шивж дуусгасан. Эдгээр яамны шугамаар тооллогыг тусгай зарчимаар явуулсан тул шалгалт, засвар хийх мөн тусгай зарчмыг бий болгох хэрэгтэй байсан.

Засвар хийх

Засварыг хоёр шаттайгаар үйлдлээ. Эхний үе шатанд бичилтийн алдааг гараар засч, хоёр дахь үе шатанд IMPS болон Сонсог-ын засварын модулийг ашиглан автомат засвар хийсэн. Кодлогдсон тооллогын хуудсуудыг багц багцаар нь шивж, шалгаж, засварласны дараа үндэсний хэмжээний файл үүсгэж нэгтгэсэн. Үндэсний хэмжэний том файл үүсгэсний дараа алдаа гарахаас сэргийлж дахин нэг шалгалт хийсэн. ХАТСТ-ны ажиллагсад гараар болон автоматаар хийх засварын ажлыг хоёуланг нь зохицуулж, засвар хийх үзүүлэлтүүдийн жагсаалтыг гарган өгч байв. Бүх засварын ажлыг ХАТСТ-ны ажиллагсад зохицуулж байсан ба 2000 оны 9-р сарын 10 гэхэд засварын ажил бүхэлдээ дууссан юм.

Тооллогын үр дүнгийн хүснэгт

Тооллогын үр дүнгийн 36 хүснэгтийн анхны хувилбарыг Чингэлтэй дүүрэг, Дорнод аймагт явагдсан туршилтын тооллого, НҮБ-ын зөвлөмж, мэдээлэл боловсруулах болон тооллогын талаар ирсэн зөвлөхүүдийн зөвлөмж дээр үндэслэн боловсруулсан. Ажил мэргэжил, үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийн ангилал бэлэн болоогүй байсан тул ажил эрхлэлтийн талаар ямар ч хүснэгт боловсруулагдаагүй.

Тооллогын урьдчилсан дүнг 6 хүснэгтээр гаргаж, 2000 оны 3-р сарын 25-нд тооллогын улсын комисст танилцуулсан бөгөөд тус комисс урьдчилсан үр дүнг нийтэд тархаахыг зөвшөөрсөн юм.

2000 оны тооллогын үр дүнгийн хүснэгтийн төлөвлөгөөнд нийт 92 хүснэгт, үүнээс хүн амтай холбоотой 58 хүснэгт, орон сууцтай холбоотой 34 хүснэгт гаргахаар тусгасан. 2000 оны 6-р сард Өмнөговь, Дундговь аймаг, нийслэлийн Хан-Уул дүүргийн тооллогын материалаар үр дүнгийн хүснэгтийг боловсруулж гаргалаа. ХАТСТ-ны мэргэжилтнүүд эдгээр хүснэгтийн хоорондын уялдаа холбоо, программын болон бусад алдааг шалгасан. Эдгээр хүснэгтийг шалгаж, хэлэлцэн шийдвэрлэсний дагуу засварлаж, дахин гаргаж авсан. Энэхүү гарган авсан хүснэгтийг ҮСГ-ын ХАТСТ-ны мэргэжилтнүүд, НҮБ-ын ХАС-ын зөвлөх Лоренс Льюс дахин шалгав. Тэд үр дүнгийн хүснэгтийг боловсронгуй болгоход үнэтэй санал зөвлөгөө өгсөн. Эдгээрийг үндэслэн тооллогын үр дүнгийн хүснэгтийн эцсийн хувилбарыг 2000 оны 10-р сард гарган авлаа.

Хамгаалалт, архивлалт

Тооллогын мэдээллийг боловсруулах үед тооллогын нөхсөн хуудас болон бусад материалыг ойр ойрхон хэрэглэхэд тохиромжтой, найдвартай газар хадгалах нь чухал байв. ҮСГ дотоод болон гадаадын туршлагаас санаа авч, ус, галын аюулаас хамгаалсан тусгай тавиур хийлгэж тооллогын бүх материалыг хадгалж байлаа. Тооллогын бүх материалыг хүлээн авахдаа хаягийг шалгаж, засч, аймаг, сум, дүүргээр нь тооллогын зааварт бичсэний дагуу ангилж хадгалсан. Тооллогын материалыг хадгалах өрөөнөөс гаргаж авах, буцааж тавих бүрт тусгай дэвтэр гарган тэмдэглэж байсан. Тооллогын мэдээллийг боловсруулж дууссны дараа тооллогын материалыг авч ашиглахад амархан, олон жил хадгалахад илүү хүчирхэг систем хэрэгтэй. Иймд тооллогын хуудасны нууцлалт, бүрэн бүтэн байдлыг хангах системийг бий болгох маш чухал юм. Үндэсний архивийн газраас үүнтэй холбоотой зөвлөгөөг авсан. Тэдний зөвлөгөөг үндэслэн хавтас нэг бүрийн өрхийн тэргүүлэгчийн нэр, өрхийн гишүүдийн тоо, насны бүтэц зэрэг мэдээллийг бэлтгэсэн.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

2000 оны тооллогын үед олон хүндрэлтэй асуудлууд гарч ирж байв. Хүндрэлтэй асуудлуудыг шийдэхийн тулд мэдээлэл боловсруулах үр ашигтай, ажил хөнгөвчилсөн үйлчилгээ явуулах шаардлага ҮСГ-ын өмнө тулгарч байсан боловч цаашдын сургамжтай зүйлсийн талаар санал бодлоо илэрхийлэхэд эрт юм гэж үзэж байна. Учир нь дараагийн буюу 2010 онд тооллого явагдах үед технологийн хурдан хөгжил одоогийн тооллогын суурь үндсийг өөрчлөх магадлал ихтэй. Тийм учраас дараагийн тооллогод мэдээлэл боловсруулах ямар систем байхыг урьдчилан тодорхойлох нь амжилтгүй болж болно.

Гэсэн хэдий ч дараагийн жилүүдэд анхааралдаа авч үзэх хэд хэдэн санал дэвшүүлж байна. Хүн ам зүйн мэргэжлийн болон мэдээлэл боловсруулах хүмүүсийн хоорондын ялгааг бага болгох зорилгоор хүн ам зүйн мэргэжлийн ахлах ажилтнуудад мэдээлэл боловсруулах талаар сургалт явуулах хэрэгтэй. ҮСГ-т дотоод сүлжээг бий болгосон нь түүнийг ямар хүчин чадалтайг харуулсан бөгөөд тооллого, судалгаанд илүү нэгдсэн арга хэрэглэх явдлыг эрчимжүүлснээрээ ач холбогдолтой боллоо.

Мэдээлэл боловсруулалтын ажлыг газар зүйн нэгжүүдээр хийлгэх асуудлыг авч үзэх хэрэгтэй. 2000 оны тооллогын материалыг төвлөрүүлж боловсруулсан нь цаг хугацаа шахуу, мэргэжилтэй боловсон хүчин ҮСГ-т төвлөрсөн байсантай холбоотой юм. Боловсруулалтын ажлыг ҮСГ дээр ийнхүү төвлөрүүлснээр бусад газарт хийж болох ажлаар ҮСГ-ын ажиллагсдын ачааллыг нэмэгдүүлжээ. Мэдээллийн автомат дамжуулалт ирээдүйд хурдан дээшилэхийг ашиглан, мэдээлэл бэлтгэх, кодлох, шивж оруулах, зарим шалгалт, засварын ажлыг аймаг, нийслэлийн хэлтэс дээр хийж болох юм. Аймгуудад шаардагдах техник, холбооны тоног төхөөрөмж, программ хангамж, хүний нөөцийг бий болгох талаар цаашид анхаарах хэрэгтэй.

Ирээдүйд технологи байнга сайжран өөрчлөгдөж байх учир мэдээлэл оруулах, тооллогын нөхсөн хуудас хаана байгааг шуурхай мэдэх арга шинэ

түвшинд хүрнэ. Тооллогын хуудасны дизайныг төгс боловсруулж, гар бичмэлийг унших чадвартай скайнер ашиглах нь мэдээлэл оруулах ажлыг өөрчилнө. Мэдээлэл оруулах ажлыг хийх ийм хурдан аргын зэрэгцээгээр кодлох, засварлахад ч мөн шинэ аргуудыг хэрэглэж мэдээлэл боловсруулахад зарцуулах хугацааг дээд зэргээр багасгах зорилт тавих нь чухал. 2000 оны тооллого нь зарим шинэ аргыг туршиж, хэрэглэх үнэлэшгүй боломж олгосон юм. Зарим асуултын хариултын кодыг хайх ажлыг компьютерээр хийсэн. Цаашдаа эдгээр программыг боловсруулсан аргыг сайн судлаж, сайжруулбал илүү үр дүнд хүрч болох юм. Хамгийн чухал зүйл бол шалгаж, засварлах ажлыг хурдасгах хэрэгтэй. Ингэснээр мэдээлэл оруулах ажлын хугацааг бүхэлд нь багасгах болно. 2000 онд автомат засварыг зохих хэмжээний болгоомжтойгоор нэвтрүүлсэн. Засварыг автоматаар хийх нь ажлын цаашдын чиглэл болох учраас мэдээлэл оруулах, засвар хийх ажлын хурд ба мэдээллийн үнэн зөв байдал хоёрын хоорондох тэнцвэрийг зөв барихад ҮСГ анхаарвал зохино.

Бүлэг 9. ТООЛЛОГЫН ЗАРДАЛ

Төсвийн стратеги болон санхүүгийн төлөвлөлт

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогыг явуулахад хөрөнгө мөнгө, санхүүгийн бэрхшээл их байсан тул уг тооллогыг аль болох хямд аргаар явуулах талаар ҮСГ тооллогын бүх шатанд анхаарч зардлыг багасгах арга хэмжээг авч байлаа. Түүнчлэн Монгол Улс зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжилт хийж, улс орны эдийн засаг, санхүүгийн байдал хүнд хэцүү үед Монгол улсын хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллого явагдсан юм.

Монгол Улсын сүүлчийн тооллого 1989 онд явагдсан бөгөөд ээлжит тооллого 1999 онд буюу яг 10 жилийн дараа явагдах ёстой байсан боловч үндсэндээ хөрөнгө мөнгөний асуудал тодорхойгүйгээс бэлтгэл ажлыг эрт эхэлж чадаагүй зэргээс болж хойшлогдон 2000 оны 1 дүгээр сард явагдлаа.

Хүн амын тооллого зардал ихтэй, хүн хүч их шаардсан нүсэр ажил болох нь тодорхой. Тиймээс тооллого явуулах хугацаа тодорхой болсон нөхцөлд ҮСГ ажлаа маш анхааралтай явуулах шаардлагатай байв. Тухайн үед тооллогыг олон улсын жишгээр чанартай явуулах санхүүгийн баталгаа байхгүй байлаа. Хэдийгээр ҮСГ ажлынхаа төлөвлөгөөнд тооллогын бүх үе шатыг нарийн тусгасан байсан ч бүх үе шатны ажлын гүйцэтгэл санхүүжилтээс шалтгаалж байв. Зардлыг тооцохдоо тооллогын бэлтгэл ажлыг хангахад нэн тэргүүнд шаардагдах ХАТСТ-ны цалингийн сан, тооллогын хуудас, маягт, заавар, сургалтын материалыг бэлтгэж, хэвлүүлэх, тооллогын туршилт, багш нарыг бэлтгэх, газрын зураглал, өрх, хүн амын бүртгэл хийх, тооллогын сурталгааны зардлыг оруулсан. Мөн тооллогын үеийн гол үйл ажиллагаанууд болох газар дээрхи сургалт, тоолох үеийн болон хяналтын тооллогын зардал, тооллогын дараагийн үе шатанд хийгдэх мэдээлэл боловсруулалт, судалгаа шинжилгээ болон үр дүнгийн тархаалт, тооллогын мэдээллийн хадгалалт, хамгаалалтын зардал тусгагдсан. Түүнчлэн 2000 оны тооллогыг олон улсын заавар удирдамжийн дагуу явуулахад тусламж дэмжлэг үзүүлэхээр ирэх олон улсын мэргэжилтнүүд болон зөвлөхүүдийн зардалыг тусгаж өгөх явдал чухал байв.

Улс орны төсөв, санхүүгийн байдал хүндрэлтэй байсан тул хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогыг түүний чанарт нөлөөлөхгүйгээр аль болох хямд аргаар хийх бодлогыг баримталсан. Дэлхийн улс орнууд 90-ээд онд хүн амын тооллогоор нэг хүнд дунджаар 5 ам.долларын зардал гаргасан гэдэг тооцоо байдаг. Монгол Улсын хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогоор тоологдсон нэг хүнд дунджаар 1 ам доллар 30 центээс хэтрэхгүй зардал гаргахаар урьдчилан тооцсон юм. Энэ нь улсын хэмжээнд нийтдээ 3 тэрбум орчим төгрөг болж байв.

Тооллогын нийт зардлыг төвлөрсөн төсөв, орон нутгийн төсөв, олон улсын байгууллагаас хэрэгжүүлж байгаа төслийн хөрөнгө гэсэн 3 гол эх үүсвэрээс бүрдүүлэхээр тооцсон. Урьдчилсан төлөвлөгөөгөөр тооллогын хагас зардлыг улсын төсвөөс үлдсэнийг нь олон улсын байгууллагын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхээр тооцоолж байв. Улсын төсвөөс гарах зардлын 1 тэрбум орчмыг

төвлөрсөн төсвөөс, 500 гаруй саяыг орон нутгийн төсвөөс гаргахаар төлөвлөсөн юм.

Тооллогын зардал болон санхүүжилт

Тооллогын бодит зардлыг тооцох боломжгүй юм. Тооллогын чухал чухал үе шатанд олон байгууллага болон хувь хүмүүс идэвхтэй оролцов. Эдгээр үйл ажиллагааны зардлын зөвхөн зарим хэсгийг л ҮСГ-ын тооллогын төсвөөс гаргалаа. Энэ талаар хэдхэн жишээ дурдахад хангалттай юм.

Тооллогын улсын комиссын ихэнх гишүүд өөрсдийн яамдын дэргэд тооллогын комисс болон түр товчоодыг байгуулан ажиллуулж өөрийн хариуцсан үүргээ гүйцэтгэсэн. Эдгээр байгууллагын зардлыг гол төлөв тухайн нэгжийн төсвөөс санхүүжүүлсэн болно. Уг төсөвт бүх шатны тооллогын түр товчоодыг удирдах шууд зардал тусгагдсан байсан боловч сайн дурын үүднээс тооллогын үйл ажиллагааг төлөвлөх болон сургалт явуулахад дэмжлэг тусалцаа үзүүлсэн олон хувь хүмүүсийн зардлыг урьдчилан тооцоолж тусгаагүй юм. Тооллогын зар сурталчилгааны хувьд мөн дээрхтэй ижил төстэй зүйл ажиглагдлаа. Тооллогын албан ёсны зар сурталчилгааг мэдээллийн гол хэрэгслэлүүдээр явуулж зардлыг нь тооллогын төсвөөс гаргав. Тэгэхдээ тооллогын зарим сурталчилгааг үнэгүй явуулж, заримыг нь өөр эх үүсвэрээс санхүүжүүлсэн. Мөн түүнчлэн олон хүмүүс сайн дурын үүднээс тооллогыг сурталчлах үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцож байлаа.

ҮСГ-ын хувьд ч тооллогын бүх зардал тооллогын төсөвт шууд тусгагдаагүй байна. Тооллогод зориулж мэдээлэл боловсруулах болон хэвлэх шинэ тоног төхөөрөмжүүдийг худалдан авсан зардлыг тооллогын төсөвт тодорхой тусгаж өгсөн байв. Харин зарим мэдээлэл боловсруулах болон хэвлэх тоног төхөөрөмжүүдийг ҮСГ-ын төсвөөс, мөн өөр төслүүдээс санхүүжүүлсэн. ҮСГ нь Европын холбооноос хэрэгжүүлж ирсэн ТАСИС хөтөлбөрийн хүрээнд хэвлэлийн орчин үеийн суурь машин тоног төхөөрөмж авсан болно. Хэвлэлийн ажлыг цаг хугацаанд нь амжилттай дуусгахын тулд ҮСГ-ын Төрийн захиргааны удирдлага мэдээлэл болон МБПХГ-аас тусламж авах шаардлага гарсан юм.

Тооллогын чиглэлээр явагдсан ихэнх сургалт, ялангуяа гадаад орнуудад явагдсан сургалтыг төслийн төсвөөс санхүүжүүлсэн учир энэ нь тооллогын шууд зардалд тооцогдоогүй. Мөн түүнчлэн НҮБ-ын шугамаар ирсэн зөвлөхүүдийн зардлын ихэнхийг тухайн байгууллагууд өөрсдөө гаргав. Эдгээр зөвлөхүүдийн болон НҮБ-ын СХ-ийн зөвлөхүүдийн цалинг НҮБ-ын төсвөөс, харин замын зардал болон томилолтын зардлыг НҮБ-ын ХАС-гаас хэрэгжүүлж байсан тооллогын төслөөс санхүүжүүлсэн байна. Харин тооллогын чиглэлээр ирсэн удаан хугацааны зөвлөхүүдийн зардлыг тооллогын төсвөөс гаргасан. Бусад төслийн шугамаар ирсэн холбогдох ур чадвартай зарим зөвлөхүүдийг тооллогын ажилд татан оролцууллаа.

Тооллогын бүх зардлыг тооцох боломжгүй ч гэсэн тооллогын шууд зардлыг тооцоход тооллогын төлөвлөсөн төсвөөс хамаагүй бага байна.

Тооллогын шууд зардал анхны төсвөөс хамаагүй бага байсан. Тооллогын шууд зардлын 50 хувийг олон улсын байгууллагууд, гол төлөв НҮБ-ын ХАС болон Австрали Улсын Засгийн газар санхүүжүүлэв. Хэрвээ эдгээр байгууллага тусламж үзүүлээгүй байсан бол тооллогын үйл ажиллагаа хойшлогдох буюу

хийгдэхгүй байв. Чанарын өндөр түвшинд хүрсэн орчин үеийн тооллого явуулахад улсын санхүүжилт хангалтгүй байсан тул тооллогын гол үйл ажиллагаануудыг НҮБ-ын ХАС-ийн санхүүжилтийн тусламжтайгаар явуулна гэсэн тохиролцоонд хүрсэн. НҮБ-ын ХАС-ийн Монгол дахь суурин төлөөлөгчийн газар нь хэдийгээр санхүүгийн бэрхшээлтэй тулгарч байсан ч Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг шинэчлэх зайлшгүй шаардлагатай байгааг чухалчлан үзэж тооллогын үйл ажиллагаанд өндөр ач холбогдол өгсөн. Түүнчлэн тооллогод шаардагдах хөрөнгийн зарим хэсгийг олон улсын байгууллага, хандивлагч орнуудын тусламжаар санхүүжүүлэх зорилгоор хандивлагчдын уулзалтыг НҮБ-ын ХАС-тай хамтран 1999 оны 6-р сард Улаанбаатарт зохион байгуулж, Монгол Улсын хүн ам, орон сууцны ээлжит тооллого явуулахад санхүүгийн дэмжлэг тусалцаа үзүүлэхийг хандивлагч орон, олон улсын байгууллагуудад уриалсны үр дүнд тооллогын ажилд Австрали Улсын Засгийн газар буцалтгүй тусламж олгох шийдвэрийг 2000 оны эхээр гаргасан. Энэ тусламжийн хөрөнгийг тооллогын дараахь үе шатны үйл ажиллагаанд зарцуулав. Энэ хөрөнгийг НҮБ-ын ХАС-ын шугамаар олгож, зарцуулалтыг ХАС зохицуулсан болно. НҮБ-ын ХАС-аас 1997-2000 онд ҮСГ-т нилээд хэмжээний тусалцаа үзүүлсэн. Энд ҮСГ-ыг бэхжүүлэхэд тусалсан тусламжаас гадна, хүн амын тооллого, 1998 оны ХАНҮЭМС-нд зарцуулсан шууд зардал багтана.

Хандивлагчдаас нилээд тусламж авч байсан хэдий ч тооллогын нийт шууд зардал маш бага байсан. Тооллогыг аль болох хямд аргаар явуулах үүднээс олон арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэв. Зарим тохиолдолд энэ нь тооллогын ажилд сөрөг нөлөө үзүүлж байлаа. Тухайлбал, орон сууцны болон хувь хүний гэсэн тооллогын 2 маягтыг нэг маягтад багтааж нэг өрхийг нэг хуудсаар тоолохоор асуулгын хуудсыг боловсруулсан нь тооллогын хуудсыг хэвлэх болон тээвэрлэх зардлыг ихээхэн багасгаж чадсан боловч асуух асуултуудын тоог хязгаарлаж, хариулт бичих зайг багасгасан билээ.

Тооллогын туршид удирдлагууд санхүүгийн бэрхшээлтэй тулгарч байсан. Улсын төвлөрсөн төсвөөс хүн ам, орон сууцны ээлжит тооллогод зориулан 1999 онд 200 сая төгрөгийг батласан явдал нь тухайн үедээ хүрэлцээтэй санагдаж байсан хэдий ч үүнээс илүү их зардал гарсан байна. 1999 оны 12-р сарын эхэн гэхэд ХАТСТ-ны ажилтнуудын цалинд оны эхнээс 10 гаруй сая төгрөг зарцуулжээ. Дээр нь 8-р сард 50 орчим сая төгрөгийн санхүүжилт авсан билээ. Цаана нь 140 орчим сая төгрөгийн санхүүжилтийн асуудал хүндрэлтэй, олдох эсэх нь эргэлзээтэй болчихсон байдалтай байв. 8-р сард авсан 50 сая төгрөгнөөс тооллогын хуудас, түүнийг нөхөх заавар, тооллогын удирдамжийг хэвлүүлээд цаана нь тооллогод оролцох бүх шатны ажилтнуудад сургалт явуулах, томилолтоор орон нутагт ажиллах, хүн амын дунд сурталчилгааны ажил хийхэд хөрөнгө мөнгө огт хүрэлцээгүй хүндрэлтэй байлаа. Ерөнхий сайдаас Сангийн сайдад тооллогын зардлыг санхүүжүүлэх хугацаатай үүрэг даалгавар өгөгдсөний үндсэн дээр хүндрэлтэй асуудал шийдвэрлэгдсэн юм.

Улс орон бүхэлдээ санхүүгийн бэрхшээлтэй тулгарсан үе байсан бөгөөд энэ нь улсын болон орон нутгийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн нөлөөлж байгааг ҮСГ мэдэрч байлаа. Тооллогын гол үйл ажиллагаанууд болох орон нутгийн сургалт, тоологч шалгагч нарын цалин, аймгийн тооллогын комисс болон түр товчооны ажилчдын цалин болон бусад газар дээрх зардлуудыг орон нутгийн төсвөөс гаргана гэж тохиролцсон байсан боловч ингэх ямарч боломжгүй байгаа талаар ихэнх орон нутгийн удирдлагууд мэдээлж байлаа. Эхний үед бүх үйл ажиллагаа тодорхой бөгөөд ойлгомжтой байв. Орон нутгаас тооллогын

холбогдолтой зарим зардлыг гаргах талаар Засгийн газрын 1998 оны 28-р тогтоолд тодорхой зааж өгсөний дагуу бүх аймгууд 1999 онд гарах зардлаа тооцож Сангийн яаманд ирүүлсэн боловч түүнийг ҮСГ-ын төсөвт оруулах тул орон нутгийн төсөвт тусгах шаардлагагүй гэсэн хариуг Сангийн яамнаас өгсөн байв. Энэ нь улс орон даяар ихээхэн чирэгдэл учруулж сургалт болон орон нутагт тооллогын бэлтгэл ажлыг хойшлуулахад хүргэж байв.

Байдал хэдийгээр хүндрэлтэй байсан боловч Сангийн яамнаас 1999 оны 12 дугаар сарын эцэст шаардлагатай хөрөнгийн санхүүжилт хийсэн. Тэгэхдээ энэ нь хүртэл байдлыг хүндрүүлж тооллогын хөтөлбөрт зарим өөрчлөлтүүдийг яаралтай хийхэд хүргэсэн.

Сангийн яамнаас аймаг, нийслэлийн засаг дарга нарт 11-р сарын 1-нд хүргүүлсэн албан бичгээрээ тооллогын үеэр орон нутагт гарах зардлыг орон нутгийнхаа төсвөөс санхүүжүүлэх эрхийг тэдэнд олгосон байв. Үүний зэрэгцээ Ерөнхий сайд нийслэлийн засаг дарга нарт тооллогын зардлыг санхүүжүүлэх талаар үүрэг даалгавар өгсөн тул Засаг дарга нар тооллогод зориулан тодорхой хөрөнгийг гаргаж, тооллого орон нутагт амжилттай явагдсан болно. Мөн 1999 оны 11-12 дугаар сард тооллогын сургалтад зориулж нийт 72 сая төгрөгийг орон нутгийн төсөв болон НҮБ-ын ХАС-ийн төслийн хөрөнгөнөөс зарцууллаа.

Зардлын эцсийн дүн бүрэн гарах болоогүй. 2000 он болон түүнээс хойш тооллогын үр дүнд судалгаа, шинжилгээ хийх, ҮСГ-т хэрэглэгчдийн үйлчилгээг бэхжүүлэх зорилгоор тооллогын үр дүнг тархаах программыг хэрэгжүүлэхэд санхүүгийн туслалцааг үргэлжлүүлэн авах шаардлагатай болно. ХАТСТ-ны ажилтнуудын чадавхийг сайжруулах нь нэн тэргүүний асуудал хэвээр байгаа тул нэмэлт сургалтуудыг зохион байгуулах, ажилчдын цалингийн санг хэвээр байлгах зэрэг шаардлагуудтай тулгараад байна.

Дүгнэлт, цаашид анхаарах асуудал

Тооллогын нийт зардлыг урьдчилан тооцоолж хэдий хэмжээний хөрөнгө мөнгө шаардлагатай байгааг эртнээс мэдэж байх нь их чухал.

Тооллогын төсөв болон стратеги харилцан уялдаатай байдаг. Төсөвт гарах өөрчлөлтүүдийг эртнээс мэдрэн хэд хэдэн хувилбар төлөвлөгөөг боловсруулах замаар мастер төлөвлөгөөг өөрчлөх явдлыг гаргахгүй байвал зохино.

2000 оны тооллогоос сурч мэдсэн цаашид анхаарах хамгийн чухал асуудлууд ойлгомжтой болсон. Тооллого явуулах шийдвэр гарсан тохиолдолд тооллогын зардлыг ямар эх үүсвэрээс хэрхэн санхүүжүүлэх асуудлыг нэн даруй шийдвэрлэх шаардлагатай. Дараагийн тооллогонд анхаарах чухал зүйл бол 2000 оны улсын тооллогын үед тулгарч байсан санхүүжилтын хоёр үндсэн хүндрэлээс зайлсхийх хэрэгтэй. Үүнд:

1. Тооллогын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд хүрэлцэхүйц төсөвтэй байх,
2. Санхүүжилтийн саатал, бууралт зэрэг гэнэтийн санхүүжилт нь тооллогод муугаар нөлөөлдөг. Иймд тооллогийн төсвийг урьдчилан баталгаажуулах шаардлагатай.

Бүлэг 10. ТООЛЛОГЫН ҮНЭЛГЭЭ*

Энэ бүлэгт дурдсан аргачлалын зарим асуудал нь хүндэвтэр учир тооллогын үнэлгээний аргачлалын талаархи тусгай мэдлэг шаардана. Гэхдээ тооллогын чанарт үнэлгээ хийх сонирхолтой хүмүүсийг хэрэгцээтэй янз бүрийн материалаар хангах шаардлага байдаг. Энэхүү үнэлгээний хэсэг нь мэргэжлийн болон мэргэжлийн бус хүмүүст тооллогын давуу болон дутагдалтай талуудыг сайн ойлгоход туслана гэдэгт найдаж байна.

Санхүүгийн хүндрэлтэй байдлын улмаас тооллогын аль ч хэсгийн нэгэн адил тооллогын үнэлгээний төлөвлөгөө тийм ч нарийн сайн хийгдээгүй. Тооллогыг үнэлэн дүгнэх асар олон тооны арга байдаг ч эдгээрээс хамгийн тохиромжтойг нь хэрэглэвэл тооллогын ерөнхий үнэн зөв байдлыг бодитоор харуулах боломж олгоно. Тооллогод хэрэглэдэг үнэлгээний аргыг бүгдийг хэрэглэх шаардлагагүй. 1989 оноос 2000 оны хооронд хүн амд гарсан өөрчлөлт энэ онуудын тооллого хоорондын харьцуулалтыг шууд хийхэд хүндрэлтэй болгосон. Тооллогын үнэлгээний хамгийн эхнийх нь 1989 оны тооллогын хүн амыг төрөлт, нас баралтын бодит байдалд ойрхон төсөөлөл дээр үндэслэн хойш нь тооцож хүн амын хэтийн тооцоог хийж, 2000 оны хүн амтай харьцуулах, эсвэл 2000 оны хүн амыг мөн төрөлт, нас баралтын төсөөлөл дээр үндэслэн урагш нь тооцож 1989 оны хүн амтай харьцуулах явдал юм.

Гэхдээ ингэж тооцох нь нилээн олон тооны шалтгааны улмаас 2000 оны тооллогын алдааг тэр бүр сайн илрүүлж чадахгүй юм. Эдгээр шалтгааны зарим нь 1989 болон 2000 оны тооллогуудын хамралтын зарчим өөр, тооллого хооронд харьцангуй их хэмжээний шилжих хөдөлгөөн явагдсан, тооллогыг нэг жилээр хойшлуулж 2000 онд хийсэн нь таван жилийн насны үелрлийн шугамуудыг нэгтгэсэн зэрэг болно.

Бидэнд тооллогыг үнэлэх өөр аргууд бий. Хамгийн чухал арга нь тооллогын үр дүнг бусад мэдээллийн эх үүсвэртэй харьцуулах явдал юм. Монгол улсад төрөлтийн талаархи мэдээллийн хувьд хамгийн сүүлийн үеийн эх үүсвэр нь 1998 онд явагдсан ХАНҮЭМС болон иргэний бүртгэлийн мэдээлэл юм. Хэдийгээр тооллогоор төрөлтийг хэмжихийг зориогүй, түүнчлэн дээрх эх үүсвэрүүд харьцангуй давуу талтай ч гэсэн тооллогын чанарыг үнэлэх зорилгоор тооллогын материалыг үндэслэн тооцоо хийх боломжтой юм. Эдгээр гурван эх үүсвэрээр төрөлтийн түвшинг тооцоход өөр өөр арга хэрэглэж байгаа тул үр дүнг харьцуулж тайлбарлахдаа маш анхааралтай хандах хэрэгтэй.

Тооллогын хамралтын болон бусад алдааг үнэлэх өөр арга бий. 2000 оны тооллогын үндсэн газар дээрх ажлыг дууссаны дараа тооллогын хамралтыг үнэлэх зорилгоор жижиг хэмжээний хяналтын тооллогыг явуулсан. Энэхүү хяналтын тооллогын түүвэрийн хэмжээ бага мөн олон тооны хүндрэлтэй асуудалтай тулгарсан тул тооллогыг бүрэн хэмжээгээр үнэлэх нэмэлт зүйл болж чадаагүй юм.

Хяналтын тооллогын зорилго нь тооллогын асуултын хариултын чанарыг үнэлэх мэдээллийн үндсэн эх үүсвэр болгоход оршоогүй. Тийм учраас хяналтын тооллогоор цөөн тооны асуулт асуусан. Гэхдээ хэсэгчилсэн жижиг хэмжээний

* Энэхүү бүлгийг ҮСГ-т тооллогын зөвлөхөөр ирж ажилласан ноён Лауренс Льюс бэлтгэв.

түүвэрлэлтийн хүрээнд тооллого болон хяналтын тооллогын ижил асуултад өгсөн хариултуудыг тулгаж, асуултад яаж хариулсныг судалж үзсэн. Үүнээс гадна 2000 оны тооллогод нас, хүйсний асуултын хариултын үнэн зөвийг шалгах стандарт шалгалт хийсэн. Эдгээр шалгалт нь 2000 оны тооллогод хийсэн үнэн зөв байдлыг шалгасныг өмнөх тооллогуудтай харьцуулах боломж олгосон байна.

Энэхүү үнэлгээний хэсэгт алдааны цар хэмжээ, мөн тооллогын хамралтын зарчмыг зарим байдлаар өөрчилж хэрэглэсэн нь тооллогын чанарт хэрхэн нөлөөлснийг үнэлэх оролдлого хийсэн.

Эдгээр аргуудын аль нь ч тооллогын үнэн зөвийг нарийн сайн хэмжихэд хангалттай биш ч гэсэн бүгд нийлээд аливаа хүндрэлтэй асуудлыг нарийн судлахад маш хэрэгтэй зэмсэг болох юм. Эдгээр нь хэрэглэгчдэд тооллогын мэдээллийг ойлгохдоо анхааралтай хандах хэрэгтэй гэдгийг, түүнчлэн дараагийн тооллого явуулах хүмүүст сайжруулж, анхаарч үзэх шаардлагатай асуудлыг тодорхойлоход тус хүргэнэ.

Тооллого болон бусад эх үүсвэрийн хоорондын зөрүү

Эхлээд харахад хүн амын тооллогыг ХАНҮЭМС-тай харьцуулах нь хэцүү мэт санагдана. Юуны өмнө эдгээрийг цаг хугацааны хувьд өөр үед явуулсан. Хүн амыг тоолох ажлыг үндсэн газар дээр 2000 оны 1-р сарын 5-11-ний хооронд явуулсан байхад ХАНҮЭМС-г 1998 оны 10-12-р сарын хооронд явуулсан. Хоёрдугаарт, энэ хоёр статистикийн эх сурвалж нь хамрах хүрээ, хамралтын хувьд том ялгаатай байсан. ХАНҮЭМС нь хэдийгээр өрхийн гишүүдийн талаар зарим асуултыг асуусан ч гэсэн ер нь нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдээс голлон асуулгыг асуусан юм. Харин хүн амын тооллогоор Монгол улсад байгаа, хамралтын зарчмыг хангасан хүн нэг бүрийг тоолсон. ХАНҮЭМС-д хариулт өгч байгаа эмэгтэй нэг бүрээс төрөлтийн түүхийг нарийвчлан асуусан нь төрөлтийг тооцох үндэс болж байна. Төрөлтийн талаархи асуудлыг ХАНҮЭМС-гаар нарийн асуусан гэж үзсэн учраас тооллогоор асуугаагүй.

Гэхдээ янз бүрийн аргыг ашиглан хоёр эх үүсвэрээс ижил төрлийн хэмжигдэхүүн, өөрөөр хэлбэл төрөлтийн ерөнхий коэффициент (ТЕК)-ийг тооцож, цаг хугацааны хувьд харьцуулахуйц болгож болно.

Урд өмнө нь 1998 оны ХАНҮЭМС-тай төстэй төрөлтийн талаархи судалгааг явуулахад түүвэрлэлтэд нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг сайн сонгосон хирнээ хүн амын өрхийн бүтцийг нийт хүн амын төлөөллийг хангахуйцаар сонгоход учир дутагдалтай тал ажиглагддаг. Энэ байдал мөн 1998 оны ХАНҮЭМС-д ажиглагдсан. Уг судалгааны насны бүтэцтэй холбоотой хүндрэлтэй асуудлууд энэ судалгаагаар гарсан төрөлтийн бүтцийг тооллогын стандартчлагдсан хүн амд хэрэглэхэд гарч ирж байна. Судалгаа (стандартчлагдаагүй) болон хүн амын тооллогоос тооцож гаргасан (стандартчлагдсан) төрөлтийн тоо, ТЕК хоорондоо их ялгаатай байна.

Хүснэгт 6. 1998 оны ХАНҮЭМС-наас тооцсон төрөлт ба хүн амын тооллогоор гарсан эмэгтэйчүүдийн насны бүтэц

Насны бүлэг	Насны бүлэг дэх төрөлтийн коэффициент (ХАНҮЭМС) ¹	Эмэгтэй хүн ам (тооллого)	Тооцсон жилийн дундаж төрөлт ¹
15-19	.054	132314	714
20-24	.216	119059	25717
25-29	.169	107443	18158
30-34	.105	94036	9874
35-39	.050	86887	4344
40-44	.018	64317	1158
Бүгд			59965

¹ 1995 оны 11 сараас 1998 оны 11 сар хүртэлх гурван жилийн хугацаанд хамааралтай

Хүснэгт 6-д үзүүлсний дагуу энэ хоёр эх үүсвэрийг хамт хэрэглэх эхний үе шат болгож, судалгаагаар гаргасан насны бүлэг дэх төрөлтийн коэффициентийг 2000 оны тооллогын эмэгтэйчүүдийн насны бүлгээс үндэслэн төрөлтийн тоо болон ТЕК-ийг тооцов.

ХАНҮЭМС-наас тооцсон стандарчлагдсан ТЕК-ийг $(b_i/P)*1000$ гэсэн томъёогоор тооцдог. Энд b_i нь насны бүлэг дэх төрөлтийн нийлбэр дүн, P нь хүн амын тооллогоор тоологдсон хүн ам болно. $(59965/2381236)*1000$ буюу 1000 хүн амд 25.2 төрөлт ногдож байна.

Хүн амын тооллогоос төрөлтийн тоог тооцож авах нь харьцангуй хүндрэлтэй асуудал юм. Тооллогын хүн амын тоог тооллогын өмнөх жилүүдэд төрсөн хүүхдээс энх тунх байгаа хүүхдийн тоо гэж төсөөлж, үүнээс томъёоны ноогдвор буюу тухайн хугацааны төрөлтийн тоог гарган авч болно.

Эхлээд тооллогын төрөлтийг ХАНҮЭМС-ны хугацаатай зэрэгцүүлэхүйц болгох хэрэгтэй. Энэ нь судалгаанаас өмнөх 3 жилийн хугацаа юм. ХАНҮЭМС болон тооллого хоорондын зай нэг жил гаруй байгаа тул тооллогын үед 1-4 настай байгаа хүн амын төрөлтийн тооцооны хугацаа нь ХАНҮЭМС-ны төрөлтийг тооцсон хугацаатай яв цав таарах юм. Тооллогоос төрөлтийг тооцохын тулд төрөлтийн үелрэл бүрээс нас нэг бүрээр энх тунх байгаа хүний тоог гаргах юм. Ингэхдээ хүн амын шилжих хөдөлгөөн гараагүй гэж төсөөлнө. Мөн түүнчлэн тооллогоос урвуу магадлалаар буюу энх тунх байгаа хүн дээр үндэслэсэн төрөлтийн тооцоог хийхийн тулд төрөлтийн үелрэл нэг бүрт тооллого болон төрөлтийн хооронд тохиолдсон нас баралтын тоог тооцох хэрэгтэй. Энэ тооцоог Хүснэгт 7-д үзүүлэв.

Хүснэгт 7. Урвуу магадлалын аргаар тооцсон төрөлтийн тоо

Тооллогын нас (A)	Хүүхдийн тоо, тооллогоор (B)	Урвуу магадлалын коэффициентүүд ¹ (C)	Тооцсон төрөлтийн тоо (D)= (B)/(C)
1	48628	.907	53614
2	47468	.899	52571
3	49525	.896	55289
4	52387	.893	58672
Бүгд			220146

¹Эдгээр коэффициентийг тооцоход насжилтын модел хүснэгтийг хэрэглэсэн. Тухайн хугацаанд дундаж наслалт 60-аас арай илүү байна гэж үзээд Зүүн-моделийг хамгийн тохиромжтой гэж сонгож хэрэглэсэн.

"Энгийн" үед, өөрөөр хэлбэл өөрчлөлт багатай үед насжилтын хүснэгтийн суурь хүн ам буюу томъёоны хүртвэрийг (тухайн төрөлтийн тооцоонд хамаарагдах үеийн дундаж хугацааны хүн амын тоог) тооллогын хүн ам, тооллого хоорондын өсөлтийн тогтмол хувийг үндэслэн *урвуу магадлалын* аргаар тооцож болох байсан. Харамсалтай нь тооллого хоорондын шилжих хөдөлгөөний төрх байдлаас шалтгаалж жилийн дундаж өсөлтийн хувь хазайсан тул шугаман интерполяцийг хэрэглэх боломжгүй юм. 1989 болон 2000 оны тооллогыг харьцуулахад тооллого хоорондын казак болон орос үндэстний гадаад цэвэр шилжих хөдөлгөөн ойролцоогоор 85000 хүн байна. Эдгээр шилжилтийн ихэнхи нь тухайн арван жилийн эхний үед явагджээ.

Хүснэгт 8. 1989, 2000 оны тооллого хоорондох хүн амын тооцоо

Он (А)	Тооллогын хүн ам мян. (В)	Гадаад шилжих хөдөлгөөн мян. (С)	Хүн ам ¹ мян. (D)	Цэвэр өсөлтийн хурд % (E)	Тооллого хоорондын хүн ам ² мян. (F)
2000	2,381		2,506	1.50	2,381
1999		5	2,468	1.50	2,348
1998		5	2,431	1.50	2,316
1997		5	2,395	1.50	2,285
1996		5	2,359	1.50	2,254
1995		5	2,324	1.85	2,224
1994		10	2,282	2.20	2,192
1993		15	2,232	2.20	2,157
1992		20	2,183	2.20	2,128
1991		25	2,136	2.20	2,106
1990		30	2,089	2.20	
1989	2,044		2,044		

¹Хамгийн эхний буюу 2000 оны тоог гаргахдаа 2000 оны тооллогын дүн дээр гадаад цэвэр шилжилт болох 125000 хүнийг нэмж авсан. Тооллого хоорондын жилүүдийн тооцоог дараахь байдлаар хийв. Эхлээд $r=(P_2/P_1)/n$, томъёог ашиглан цэвэр өсөлтийн хурдыг тооцсон. Энд P_2 бол тооцож гаргасан 2000 оны хүний тоо, P_1 бол тооцож гаргасан 1989 оны хүний тоо, n бол хоёр тооллогын хоорондох жилийн тоо болно. Энэ өсөлтийн дундаж хурдыг E -д үзүүлсэн цэвэр өсөлтийн хурдыг гаргахад хэрэглэсэн бөгөөд үүнийг дараа нь дээрх томъёогоор D -д байгаа тооцоог гаргаж авахад хэрэглэсэн.

² D -д үзүүлсэн хүн амын тооцоо нь C -ээс тооцсон гадаад цэвэр шилжилтийн өссөн дүнгээр бага.

Тооллогоор гадаад шилжих хөдөлгөөний тоог нарийн гаргаж чадахгүй ч гэсэн төрөлтийн тооцоо хийх хүртвэр болох хүн амын тоог гаргаж авахын тулд зарим боломжийн төсөөллийг хийж болох юм. Азаар төрөлтийн тооцоо нь иймэрхүү төсөөлөл дээр үндэслэсэн хүн амын тооцооноос үүсэх жижиг алдаанд тэр бүр мэдрэмтгий биш юм.

1990-2000 оны хооронд явагдсан гадаад цэвэр шилжих хөдөлгөөн нь нийтдээ 125 000 хүн болж, эдгээрийн ихэнхи нь энэ 10 жилийн эхээр болсон гэж төсөөлье. Мөн энэ хугацаанд хүн амын цэвэр өсөлт буурсан гэж бодъё. Эдгээр төсөөллийг бодит зүйл гэж үзвэл хийсэн тооцоо нь ямарваа хэмжээгээр тохиолдлын чанартай юм.

Өмнө нь тооцож гаргасан тооллогын өмнөх 1-5 жилийн хооронд тохиолдсон төрөлтийн тоо, тухайн хугацааны дундаж хүн ам буюу тооллогоос гурван жилийн өмнөх хүн амыг (эдгээр төрөлтийн суурь хүн ам) ашиглан тухайн хугацааны ТЕК-ийн дунджийг дараахь байдлаар тооцно:

(220146/4)/2285 буюу 1000 хүн амд 24.1 төрөлт ногдож байна.

2000 оны хүн амын тооллогын насны бүтэц дээр үндэслэн тооцсон энэ тооцоо нь ХАНҮЭМС-ны насны бүлэг дэх төрөлтийн коэффициент дээр үндэслэн тооцсон стандартчлагдсан ТЕК болох 25.2 той харьцуулахуйц байна. ХАНҮЭМС-ны тайланд туссан стандарчлагдаагүй ТЕК 28.5 байсан бөгөөд энэ нь шугамаас гажсан мэт харагдаж байна.

Дээр тооцсон төрөлтийн бүх коэффициент нь иргэний бүртгэлийн мэдээллээр тооцсноос өндөр байна. Тооллого болон өмнө нь тооцсон хүн амын өсөлтийн хувийг үндэслэн ТЕК-ийг иргэний бүртгэлийн мэдээгээр тооцсныг доор үзүүлэв:

Хүснэгт 9. Иргэний бүртгэлийн мэдээг үндэслэн тооцсон ТЕК

Он	Бүртгэгдсэн төрөлт	Тооцсон жилийн дундаж хүн ам	ТЕК
1995	54,052	2,332	23.2
1996	51,618	2,300	22.4
1997	49,317	2,270	21.7
1998	49,062	2,239	21.9
1995-98	204,049	2,285	22.3

Тооллого болон ХАНҮЭМС-наас тооцсон төрөлтийн коэффициент хоорондоо ойролцоо байсан. Харин иргэний бүртгэлийн мэдээгээр тооцсон дундаж ТЕК тооллогоор тооцсон коэффициентийн дөнгөж 90 хувь болж байгаа бөгөөд ХАНҮЭМС-ны коэффициентоос бүр илүү бага байна. Гэхдээ тооцооны аргачлалын тодорхой бус байдал, мөн бидний үнэлгээний гол зорилго бол иргэний бүртгэлийн мэдээг үнэлэх биш зэргийг харгалзан үзэж энэ тооцоог тайлбарлахад болгоомжтой хандах хэрэгтэй.

Хамралтын алдааг хэмжих: Хяналтын тооллого

Тооллогын үнэлгээний талаар хэлэлцэх явцад тухайн үед тулгарч байсан санхүүгийн бэрхшээлийг харгалзан үнэлгээг хийхдээ хяналтын тооллого бус, харин чанарын шалгалтад илүү анхаарал тавихаар тохирсон. Энэ үзэл санаа нь тооллогыг хамралт муутай явуулж сайн үнэлгээ хийснээс сайн хамралттай, өндөр чанартай явуулж тааруухан үнэлгээ хийсэн нь дээр гэсэн байр суурь дээр үндэслэлтэй байв. Гэхдээ жижиг хэмжээний хяналтын тооллого нь үнэлгээний зарим асуудалд хариулт өгөх нь дамжиггүй гэж үзэв. Хэрэв хяналтын тооллогыг хамгийн хэцүү гэсэн газруудад хийхээр хязгаарласан бол хамгийн өндөр хэмжээний алдааг илрүүлэх магадлалтай бөгөөд тооллогод том хэмжээний алдаа гараагүй гэдгийг харуулна.

Тооллогын дараа жижиг хэмжээний хяналтын тооллого явагдаж, хамралтын алдааг хэмжихийг зорьсон. Хяналтын тооллого явуулахдаа урд өмнөх туршлага болон үндсэн газар дээр ажилласан тайланг үндэслэн хамралтын хүндрэлтэй асуудалтай тулгарч болох хот газрыг сонгосон. Хяналтын тооллогыг жинхэнэ тооллогын үндсэн газар дээрх ажил дууссны дараахь 3 хоногт явуулсан. Ингэснээр

хяналтын тооллогод төлөөллийг бүрэн бүрдүүлсэн түүвэрлэлтийг хийх ямар ч оролдлого хийгээгүй. Аймгийн төвийн сум болон дүүргийг зориудаар сонгож, эндээс 27 тооллогын хэсгийг санамсаргүйгээр сонгосон. Хэдийгээр жинхэнэ ярилцлага авсан хүний тоо доор дурдагдах шалтгаанаас улбаалан хүлээгдэж байгаа тооноос ялигүй илүү гарсан ч түүвэрлэлт нийт хүн амын 0.5 хувь болсон.

Тооллогын хуудсыг үндэслэн хяналтын тооллогын хуудсыг боловсруулсан. Хяналтын тооллогын гол зорилго нь агуулгын алдааг биш хамралтын алдааг үнэлэх зорилготой байсан тул хувь хүнээс нэр, нас, хүйс, байршил, шилжиж ирсэн он, сүүлийн 7 хоногт ажилласан эсэх гэсэн асуултуудыг асуув. ҮСГ хяналтын тооллогын тоологч нарыг сонгох ажлыг идэвхитэй сайн гүйцэтгэсэн. Аймгийн төвийн сум, хороодоос тухайн тооллогын хэсэгт ажиллаагүй, хамгийн сайн гэсэн ажилтаныг сонгож хяналтын тооллогын тоологчоор ажиллуулжээ. Хяналтын тооллого, жинхэнэ тооллого хоёрын бие даасан байдлыг хангах өөр нэг асуудал бол хяналтын тооллого явуулахаар сонгогдсон тоологч нарт тэд нарыг сонгосон талаархи мэдээллийг жинхэнэ тооллогын ажил дуусах хүртэл мэдэгдээгүй байв.

Аймаг, нийслэлийн тооллогын комисс, түр товчоо нь хяналтын тооллогыг явуулах үүрэг хүлээсэн. Үндсэн тооллогод хэрэглэсэн хамралтын зарчим, өрхийн тодорхойлолтыг хяналтын тооллогод хэрэглэсэн. Хяналтын тооллогын дараа жинхэнэ болон хяналтын тооллогод хамрагдсан хүмүүс тэдгээрийн шинж чанарыг тулгаж, үр дүнг харьцуулсан юм. Үүгээр зарим чухал асуудал урган гарч ирсэн. Монгол улс хяналтын тооллогын үр дүнг тайлбарлахад хүндрэлтэй учирч байгаа ганц улс биш юм. Хяналтын тооллогын хувьд хамгийн эхний авч үзэх шаардлагатай бөгөөд хамгийн хүндрэлтэй асуудал бол зарим аймаг, дүүргийн тооллогын комисс, түр товчооны ажилтнууд хяналтын тооллогын түүвэрлэлтийн сонголт ямар чухал зүйл гэдгийг ойлгоогүйд оршино. Үүнийг зарим тайланд (Сэлэнгэ болон Дорнод аймагт) хяналтын тооллогод сонгогдоогүй хүн амыг хяналтын тооллогоор тоолсон гэж бичснээс харж болно. Энэ хүндрэлтэй асуудлаас шалтгаалан "Зөвхөн хяналтын тооллогод" тоологдсон хүний тоо хиймлээр өсч, улмаар хамралтын алдааг мөн хиймлээр нэмэгдүүлж, ингэснээр жинхэнэ болон хяналтын тооллогын тулгалтыг бүх газарт хийх боломжгүй болсон. ҮСГ-т ирж ажилласан зарим зөвлөхүүдийн тэмдэглэсний дагуу хоёр дахь хүндрэлтэй асуудал бол жинхэнэ болон хяналтын тооллогын үйл ажиллагаа бүх газарт тусдаа хийгдэж чадаагүй, тийм ч учраас зарим аймгийн хувьд үндсэн болон хяналтын тооллогын материал хоорондоо яв цав нийцэж байсан гэсэн асуудал байв. Хамралтын бодит алдааг ойлгосноор энэ асуудал эсрэг нөлөө үзүүлнэ гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй.

Үр дүнг нарийвчлан үзвэл дээрх хүндрэлтэй асуудлууд тохиолдсон байх шууд бус баримт харагдаж байна. Архангай, Баян-Өлгий, Дархан-Уул аймаг, Хан-Уул дүүрэгт жинхэнэ болон хяналтын тооллогын үр дүнгийн хооронд ямар ч ялгаа байхгүй байгаа нь тооллого хичнээн сайн явагдсан ч гэсэн тийм байх нь үнэмшилгүй юм. Гэтэл үүний эсрэгээр зарим газарт түүвэрлэлт давхцаж, ингэснээр магадгүй тооллогын хамралтыг төлөөлж чадахгүйд хүрч, том хэмжээний алдаа гарсан талтай. Эдгээр хүндрэлтэй асуудлыг шийдэхийн тулд түүвэрлэлтийн бүтцээс хамгийн их болон бага хязгаарыг буюу мэдээжээр буруу явагдсан гэсэн зарим аймаг, дүүргийг тулгалтаас хассан юм. Дундаж руу чиглэсэн ийм үр ашигтай регресс хийснээр дараахь үр дүн гарч байна.

Хүснэгт 10. Тооллогын асуулгын хуудас, хяналтын тооллогын хязгаарлагдсан түүвэрлэлт дэхь хамралт

Тоологдсон хүний тоо						Жинхэнэ болон хяналтын тооллогод хоёуланд нь тоологдоогүй хүний тоо	Өөрчлөгдсөн түүвэрлэлт бүгд		
Зөвхөн жинхэнэ тооллогод (A)		Зөвхөн хяналтын тооллогод (B)		Жинхэнэ болон хяналтын тооллогод хоёуланд нь (C)					
Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%	Тоо	%
191	1.9	74	0.8	9573	97.3	1	0	9839	100

Тулгалтыг жинхэнэ болон хяналтын тооллогод эсвэл хоёуланд нь хамрагдсан хүмүүсийн хувьд хийсэн гэдэг нь ойлгомжтой. Гэхдээ зарим хүмүүс жинхэнэ болон хяналтын тооллогын аль алинд хамрагдаагүй байж болно. Үүнийг уламжлалт аргын дагуу зөвхөн жинхэнэ тооллогод хамрагдсан хүнийг зөвхөн хяналтын тооллогод хамрагдсан хүнээр үржүүлээд хоёуланд нь хамрагдсан хүний тоонд хувааж гаргана. Энд:

$$((A)*(B))/(C) \text{ буюу } 191*74/9,573$$

буюу ойролцоогоор 1 хүн

Онолын дагуу сонгогдсон тооллогын хэсгийн хүн ам нийтдээ 9,839 байна. Зөвхөн хяналтын тооллогод хамрагдсан хүн ам, хоёуланд нь хамрагдаагүй хүн амыг авч үзэхэд тооллогын дутуу хамралт $(74+1)/9,839$ буюу 0.8 хувь гэж гарч байна. Хэдийгээр энэ судалгаа нь төгс төгөлдөр аргаас хол ч гэсэн тооллогын дутуу хамралтын харьцангуй бодит, үнэн зөв хувийг гаргаж өгснөөрөө ач холбогдолтой юм. Хяналтын тооллогод хамгийн хүндрэлтэй гэсэн газрыг сонгосон тул тооллогын алдааг хяналтын тооллогыг үндэслэн тооцсон нь харьцангуй өндөр талдаа байна гэдгийг ойлгох хэрэгтэй. Ямар ч тохиолдолд жижиг хэмжээний хяналтын тооллогыг явуулах гол зорилго бол тооллогын алдааны талаар мэдээлэх, тооллогод хамралтын том хэмжээний алдаа гараагүй гэдгийг харуулах, өөрөөр хэлбэл хяналтын тооллого нь жинхэнэ тооллого шаардлагын түвшинд явагдсан гэдэг зайлшгүй баталгааг өгөхөд оршино.

Хэдийгээр жижиг хэмжээний хяналтын тооллого хэрэгтэй гэдэг нь харагдсан ч үр дүнг тайлбарлахдаа анхааралтай хандах хэрэгтэй бөгөөд үүнийг тооллогын үнэн зөвийг магадлах эцсийн ганц зүйл мэтээр ойлгож болохгүй юм. Дараагийн хэсэгт тооллогын хамралтын зарчмыг өөрчилснөөр хүн амыг орхигдуулах алдаа гарч болзошгүйг харуулав.

Хамралтын алдааг хэмжих: Хамралтын зарчмыг хэрэглэхтэй холбоотой алдаа

Тооллогын хамралтын алдааны үр дагаврыг үнэлэн дүгнэх нь тийм амар биш юм. Хамралтын зарчмыг үл дагасны улмаас хүн амыг буруугаар тодорхойлж тухайн хүн амд орох ёсгүй хүнийг оруулсан, харин тухайн хүн амд орох ёстой хүнийг оруулаагүй байвал эдгээр тоог ялгаж, тооцож болох ч гэсэн тэдгээрийг өөрчилж, орлуулж байгаа янз бүрийн шинж чанартай бүлэг хүмүүс нь асуултын хариултын чанарт зарим хэмжээгээр үл мэдэгдэх нөлөө үзүүлнэ.

Алдааны өөр нэг эх үүсвэр бол хамралтын зарчмыг мөрдөлгүй буруу ангилах явдал юм. 2000 оны тооллогын хувьд хоёр төрлийн дутагдалтай талыг дурдаж болно. Нэгдүгээрт хүн амыг тоолохдоо де-факто болон де-юре гэсэн аргыг хоёуланг нь зэрэг хэрэглэнэ гэсэн зорилт тавьсан. Хоёр дахь нь тооллогын хамралтыг шалгахын тулд өрх, хүн амын бүртгэлийг ашигласан нь муугаар нөлөөлсөн байж болох талтай. Тооллогын хамралтын зарчмыг тодорхойлж, мөрдөхөд гарсан эдгээр болон бусад хүндрэлтэй асуудлыг дараахь хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 11. Хамралтын зарчмыг хэрэглэхэд гарсан алдааны эх үүсвэр

Арга	Дэд бүлэг		Ангилал		Тайлбар
	Онол	Бодит байдал	Олон улсын стандарт	2000 оны тооллого	
Де-факто Бэлэн	Тооллого явуулах үед байгаа байнгын оршин суугч	Бүртгэлтэй оршин суугч	Байнга оршин суугч	Байнга оршин суугч	
		Бүртгэлгүй оршин суугч	Байнга оршин суугч	Байнга оршин суугч	
				Түр суугаа	Зарим байнгын оршин суугчийг түр суугаа гэж тодорхойлох нь де-факто хүн амын хамралтад ямар ч нөлөө үзүүлэхгүй ч гэсэн бусад асуулт, тухайлбал, шилжих хөдөлгөөний асуултанд нөлөөлөх юм.
	Түр суугаа	Монгол дотроос	Түр суугаа	Түр суугаа	
		Гадаадаас	Түр суугаа	Орхигдсон	Гадаадаас түр суугаа хүмүүсийг хассан нь де-факто хүн амын хамралтыг дутуу болоход хүргэсэн
Де-юре Суурин	Тооллого явуулах үед байгаа байнгын оршин суугч	Бүртгэлтэй байнгын оршин суугч	Байнгын оршин суугч	Байнгын оршин суугч	
		Бүртгэлгүй байнгын оршин суугч	Байнгын оршин суугч	Байнгын оршин суугч	
				Түр суугаа	Зарим байнгын оршин суугчийг түр суугаа гэж тодорхойлох нь тэднийг де-юре хүн амаас хасч байна гэсэн үг.
	Түр эзгүй байгаа байнгын оршин суугч	Монголд	Түр эзгүй	Түр эзгүй	
		Гадаадад	Түр эзгүй	Түр эзгүй	
Бусад	Удаан хугацаагаар эзгүй байгаа хүмүүс	Гадаадад удаан хугацаагаар эзгүй байгаа хүмүүс	Тоологдохгүй	Гадаадад удаан хугацаагаар эзгүй байгаа хүмүүс	Удаан хугацаагаар эзгүй байгаа зарим хүмүүсийг тооллогод хамруулсан нь де-юре хамралтын тодорхойлолтыг өргөжүүлж байна.

Де-юре хүн амыг авч үзвэл хоёр бүлэг хүмүүсийг буруугаар тодорхойлсон тохиолдол харагдаж байна. Зарим байнга оршин суугчийг түр суугаа, тухайлбал гэр бүлээрээ түр суугаа гэж буруу ангиллавал тэдгээр нь де-юре хүн амаас хасагдаж

улмаар де-юре хүн амыг дутуу тоолоход хүргэнэ. Хоёр дахь бүлэг хүмүүс бол гадаадад 6, түүнээс олон сараар байгаа буюу байхаар төлөвлөж байгаа монголчууд юм. Эдгээр хүмүүс онолын хувьд авч үзвэл тооллогод хамрагдахгүй юм. Харин эдгээрийг хүн амд оруулж тоолсон нь хүн амын тоог илүү болгоход хүргэнэ. Эдгээр хоёр бүлэг хүмүүсийг де-юре болгож тоолсны сөрөг нөлөөг бас тэмдэглэх нь чухал.

Эдгээр хоёр бүлэг хүмүүсийг аль алиныг нь тооллогын материалаас бүрэн хэмжээгээр тодорхойлох нь амар биш юм. Тооллогын үед түр эзгүй байгаа (гэхдээ Монголдоо өөр газарт түр суугаа) хүмүүсийг түр суугаа (Монголдоо өөр газарт байнга оршин суудаг) хүмүүстэй харьцуулснаар хүндрэлтэй асуудал улам бүр нэмэгдэх байдал үзэгдэнэ. Онолын хувьд энэ хоёр бүлэг хүмүүс хоорондоо ижил байх ёстой бөгөөд тооллогын үндэсний хэмжээний файлаас шалгаж болно. Харин бодит байдал дээр түр суугаа хүмүүс биеэрээ тооллогод байж байдаг учир тэднийг тоолох нь түр эзгүй хүмүүсийг тоолохоос хамаагүй амархан байдаг. Гэхдээ түр суугаа гэж хариулсан хүн амын тоо түр эзгүй хүн амаас илүү байгаа нь ямар нэг хэмжээгээр буруу ангилсан гэдгийг харуулж байна. Харин гадаадад урт богино хугацаагаар түр эзгүй байгаа хүмүүсийг ялгах нь илүү төвөгтэй юм. Харьцуулалтаас харахад түр суугаа хүний тоо түр эзгүй хүний тооноос илүү байгаа нь зарим байдлаар хүмүүсийн байршлыг буруу ангилсан нь харагдаж байна. Түр болон удаан хугацаагаар гадаадад байгаа хүмүүсийг ялгаж, салгахыг оролдох нь илүү хүнд асуудал юм. Эрхэлдэг ажил, эдийн засгийн үйл ажиллагааны асуултын зарим хариулт болон эдгээр асуултанд хариулах ёсгүй насны бүлгийн хүмүүсийн тоог судалж үзэхэд тооллогын үед гадаадад амьдарч байгаа 15 мянган хүнийг тооллогод оруулсан гэсэн таамаглал хийхээр харагдаж байна.

Бүх эх үүсвэрээс авч үзэхэд де-юре хүн амыг 1 хувиар дутуу тоолсон мэт харагдаж байна. Урд өмнө бидний дурдсны дагуу мэдээллийн чанарт нөлөөлсөн нөлөөллийг тодорхойлоход илүү хэцүү бөгөөд сайн бодож боловсруулах хэрэгтэй. Гэхдээ нийт хүн амын тоотой харьцуулахад тооллогын алдаатай тохиолдол нь олон биш учир тэдгээрийн мэдээллийн чанарт нөлөөлөх нөлөөлөл нь тооллогын чухал үндсэн чанар болон тооллогын судалгаанаас гарсан дүгнэлтүүдийг ямарваа хэмжээгээр буруутгаж, муутгах нөлөө үзүүлэхгүй юм.

Де-факто тооллогын хувьд гарч ирж байгаа хүндрэлтэй асуудлууд арай өөр юм. Зарим байнга оршин суугчдыг (гэр бүлээрээ амьдарч байгаа хүмүүсийг) түр суугаа гэж буруугаар ангилсан тохиолдолд энэ хоёр хоёулаа тухайн газарт тоологдож байгаа тул тооллогын бодит тоонд ямар ч нөлөөгүй юм. Харин де-факто хүн амд гадаадаас түр суугаа хүнийг оруулаагүй байна. Эдгээр бүлэг хүмүүсийг хүн амын тоонд оруулахгүй байгаа нь хүн амын тоонд яаж нөлөөлж байгаа нөлөөллийг нарийн сайн тооцож чадахгүй юм. Гадаадаас түр суугаа хүмүүсийг тоолох нь зүйтэй байсныг тооллогын чанарт нөлөөлж байгаа нөлөөлөл, нэн ялангуяа тооллогын үр дүнгийн хүснэгт харуулсныг хойшид анхаарч үзэх хэрэгтэй. Ингэснээр төрсөн улс, харьяалалаар гэх мэт олон хүснэгтийг гаргаж болох байв.

Агуулгын алдааг хэмжих нь: Хяналтын тооллого

Өмнө тэмдэглэсний дагуу хяналтын тооллогын үндсэн зорилго бол тооллогын хамралтын алдааг хэмжихэд оршино. Гэхдээ жинхэнэ болон хяналтын тооллогод өгсөн хариултууд аль зэрэг нийцэж байгааг шалгахын тулд 1192 хүнийг түүвэрлэж авсан. Энэ түүвэрлэлтийн хүрээнд жинхэнэ болон хяналтын тооллогын хуудаснаас хүмүүсийн нас, 15 ба түүнээс дээш насны хүмүүсийн хувьд сүүлийн 7 хоногт ажил эрхэлсэн үү гэсэн асуултын хариултыг харьцуулсан юм. Энэ харьцуулалтын дүнг хүснэгт 12-т харуулав.

Хүснэгт 12. Жинхэнэ болон хяналтын тооллогын хуудасны асуултын хариултыг шалгасан байдал

Үзүүлэлт	Тулгал Т хийсэн хүний тоо	Зөрүүгүй		Зөрүүтэй		Тайлбар
		Тоо	%	Тоо	%	
Нас	1192	1178	98.8	14	1.2	14-ийн 11нь зөвхөн нэг насаар зөрүүтэй байсан.
Сүүлийн 7 хоногт ажил эрхэлсэн	847	841	99.3	6	0.7	

Нийт хүмүүсийн 99 хувь нь жинхэнэ болон хяналтын тооллогод хоёуланд нь насаа ижил хариулт өгсөн байна. Хяналтын тооллого жинхэнэ тооллого дууссаны дараахь гурав хоногт явагдсан тул тооллогод тоологдсон хүн амын 1 хувийнх нь төрсөн өдөр тооллогоос хойш болсон байж болох учир насны зөрүү гарсныг алдаа гэж үзэхгүй нь ойлгомжтой юм. Энэ үр дүнгээс үзэхэд жинхэнэ тооллогод насыг үнэн зөв хариулсан гэж үзэж болохоор байна.

Сүүлийн 7 хоногт ажил эрхэлсэн үү гэсэн асуултанд нийт түүврийн 99 хувиас илүү нь жинхэнэ болон хяналтын тооллогод ижил хариулт өгчээ. Үндсэн болон хяналтын тооллогын ажил эрхлэлттэй холбоотой асуултад хамааралтай хугацаанд өөрчлөлт орсон. Тиймээс тооллогын алдаанд хамааралгүй зарим зөрүү байж болох юм. Дээр дурдсаны нэгэн адил хяналтын тооллогын түүвэрлэлт хэдийгээр жижиг байсан ч гэсэн асуултуудын хариултын нийцсэн түвшин өндөр гарсан гэсэн дүгнэлт хийж болно.

Агуулгын алдааг хэмжих нь: Насны индекс

Насны асуултын хувьд хүмүүс насаа сайн мэдэхгүй байх, эсвэл асуулга авахдаа насыг сайн асуухгүй байх зэргээс шалтгаалан тэг буюу таваар төгссөн насанд "төвийлт" үүсдэг. Монгол Улсын хувьд насыг төрсөн өдөр дээр үндэслэн тооцож байгаа тул насны төвийлт нь төрсөн он, өдрөө зориудаар өөр болгох, ингэснээр төрсөн он, тооллого явуулсан өдрийн хооронд өөрчлөлт орсноос шалтгаалан насны "төвийлт" үүснэ. Иймд бид хэрэв насны "төвийлт" үүсвэл энэ нь есөөр төгссөн насанд үүснэ гэж үзэж болно.

Насны төвийлтийг шалгахын тулд хоёр аргыг хэрэглэлээ. Эхнийх нь Виплийн индекс бөгөөд энэ нь 23-62 насны хооронд орших тэг буюу таваар төгссөн насны хүний тоог энэ насны хязгаарт багтах нийт хүн амын тавны нэг хувиар илэрхийлнэ. Иймд хэрэв сонгогдсон хоёр тоо болох тэг буюу тав нь бүх тооны тавны нэгийг төлөөлж байвал 100 хувь болж энэ нь "төгс" үнэлгээ болно. Насыг тооцоход төрсөн өдрийг хэрэглэж байгаа гэж дээр тэмдэглэсэн бөгөөд насны бүтцийг шалгахад хэрэглэж байгаа энэ аргад санамсаргүй байдлаар сонгогдсон тоог хэрэглэж байгаа юм. Хэрэв есөөр төгссөн насанд "төвийлт" байвал энэ нь Виплийн индекс 100

хувиас доош гарснаар харагдах юм. Хүснэгт 13-аас харахад бүх тооллогын индексүүд үнэн хэрэгтээ 100-аас доош байна.

Ямар нэгэн тоон дээр онцгой “төвийлт” гараагүй тохиолдолд хэрэглэхэд хамгийн тохиромжтой индекс бол Мейзийн холимог индекс юм. Мейзийн индексийн цаад утга бол төгсгөлийн орон нэг бүрийн дүн хоорондоо тэнцүү бөгөөд орон бүрийн хүлээгдэж байгаа эзлэх хувь нийт хүн амын 10 хувь байна гэсэн үг. Энэ хүлээгдэж байгаа тэнцүү тархаалтаас хазайсан хазайлтыг тэмдэг харгалзахгүйгээр орон бүрт нэмж, төвийлтийн нийлмэл индекс гарна. Энэ тохиолдолд хамгийн сүүлийн орон бүрийн эзлэх хувь нийт хүн амын 10 хувь болж, “төгс” үнэлгээ нь тэгтэй тэнцүү байна.

Бусад тооллоготой харьцуулбал 2000 оны тооллого дээр байгаа нь Хүснэгт 13-т үзүүлснээс харагдаж байна. Бидний төсөөлж байсны дагуу Виплийн индекс 100-аас доош байна. 2000 оны тооллого хүртэл Виплийн индекс өсч 100-д ойртож байгаа нь насны "төвийлт" буурч, насны талаархи мэдээллийн чанар цаг хугацаа өнгөрөх тутам сайжирч байгааг харуулж байна. Мэйзийн индексийн хувьд тооллого хоорондын зөрүү их байгаа нь насны мэдээллийн чанар сайжирч байна гэсэн санааг гаргаж байгаа юм. Мэйзийн индекс 1979 оноос хойш, ялангуяа 2000 онд 1989 оныхоос илүү их буурсан нь тооллогоос тооллогод сайжирч ирснийг харуулж байна. Хамгийн их хазайлттай, индексэд хамгийн их нөлөөлж байгаа насны төгсгөлийн орон бол ес гэдгийг тэмдэглэх нь чухал. Энэ нь хүмүүс төрсөн оноо тэгээр төгссөн он болгож, түүнийг "төвийлгөж" байсны дээр тооллогыг тэгээр төгссөн онд явуулж, эдгээр дээр үндэслэн насыг тооцсонтой холбоотой.

Хүснэгт 13. Нас, хүйсний асуултын нөхөлтийн үнэн зөв байдал, 1979, 1989, 2000 оны тооллогоор

Индекс	Үнэлгээ, хувиар		
	1979	1989	2000
Виплийн	97.8	99.2	99.3
Мэйзийн	2.6	2.1	1.3

Энд насны бүлэг нэг бүрт хүйсийн харьцааг гаргаж тооцдог НҮБ-ын нас-хүйсний үнэн зөв байдлын индекс зэрэг өөр аргыг хэрэглэж болох байсан. Гэхдээ бидний авч үзсэн шалгалтууд Монгол улсад насны мэдээлэл маш сайнаас гадна энэ нь 2000 онд 1989 оныхоос хамаагүй сайжирсан гэдгийг харуулав. Үүнээс гадна сүүлийн 10 жилд нас, хүйсний ялгаатай гадаад шилжих хөдөлгөөн гарсан учир нас, хүйсний шалгалтуудыг тайлбарлахад амар биш байж болох юм.

Тооллогын бодит чанарыг ойлгохын тулд энэ бүлгийн үнэлгээнд хэрэглэсэн олон аргын нөлөөллийг нэгтгэж үзэх хэрэгтэй. Нааштай талаас нь харвал, эдгээр үнэлгээнүүдээс тооллого ерөнхийдөө амжилттай явагдсныг батлаж байгаа гэж дүгнэж болох юм. Нэгдүгээрт, тооллогоос гаргаж авсан үзүүлэлтүүд, жишээлбэл төрөлтийн үзүүлэлтүүдээс харахад тооллогын насны бүтэц, нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн бодит тоо бусад найдвартай эх үүсвэрүүдээс авсан ижил төрлийн үзүүлэлттэй тохирч байна. Хяналтын тооллогын үр дүнгийн (хэдийгээр жижиг түүвэрлэлтээр зөвхөн хотын хүрээнд хязгаарлагдан хийгдсэн ч) бодит тооны алдааны коэффициент тийм өндөр биш, өөрөөр хэлбэл тооллогын судалгааны үр дүнгийн ач холбогдлыг бууруулахааргүй байна. Хоёрдугаарт, 2000 оны тооллогын чанарыг өмнөх тооллогуудтай харьцуулах боломж олдсон тохиолдолд хамралт, чанарын хувьд өмнөх тооллогуудаас хамаагүй сайжирсан нь харагдаж байна.

Дүгнэсэн тэмдэглэлүүд

Санхүүгийн хүндрэл, зах зээлийн эдийн засагт шилжиж байгаа улс, оронд тохирсон орчин үеийн тооллогыг явуулахын тулд аргачлалд асар их өөрчлөлт оруулсан зэрэг уламжлалт бэрхшээлтэй асуудлууд байсан ч тооллого харьцангуй амжилттай явагдсныг нэг ёсны амжилт гэж үзэх нь зүйтэй. 2000 оны тооллого 1989 онтой харьцуулахад олон талаар давуутай, сайжирсан зүйл байсныг үнэлгээний хэсэгт тэр бүр дурьдсангүй. Гэхдээ эдгээр давуутай тал нь ойлгомжтой, үнэн зөв мэдээлэл цуглуулж авснаар илэрхийлэгдэнэ. Жишээлбэл, шилжих хөдөлгөөн, сургуульд суралцаж байгаа, бичиг үсгийн мэдлэгийн талаархи үзүүлэлтүүдийг сайжруулсан нь үндэсний хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулагч нарын хэрэглэх тооллогын мэдээллийн баазыг сайжруулсан нь дамжиггүй. Хөдөлмөрийн нөөцийн талаар, тухайлбал ажилгүйчүүдийн талаар нэмэлт асуулт оруулсан нь үндэсний хэмжээний хөгжлийн асуудал, хөдөлмөрийн нөөцийн төлөвлөлтөд нилээд хувь нэмэр болно.

Гэхдээ эдгээрээс 2000 оны тооллогод ямар ч хүндрэлтэй асуудал байхгүй гэж хэлж болохгүй. Тийм байх ч боломжгүй юм. Тухайн тооллогод тулгарч байсан олон төрлийн хүндрэлтэй асуудлуудын талаар энэ тайлангийн бусад бүлэгт бичигдсэн. Харин нилээд онцгой хүндрэлтэй асуудлуудын заримаас үнэлгээний бүлэгт бичсэн. Хамралт ерөнхийдөө өндөр байгаа ч зарим хүндрэл учирсан. Жишээлбэл, хот руу шилжиж ирээд удаагүй байгаа хүмүүс бүгдээрээ тухайн үед байнга оршин сууж байсан газраа тоологдож чадаагүй. Үүнээс гадна Монгол улсад түр хугацаагаар оршин суугаа гадаадын иргэдийг тооллогоос хасч авснаар Монгол улсын тооллогын дүн Монгол улсын байнгын оршин суугчийн хүрээнд хязгаарлагдсан. Хамралтын талаархи эдгээр хүндрэлтэй асуудлаас шалтгаалан тооллогын үр дүнгийн хэвлэгдэн гарах хүн амын тоог байнга оршин суудаг хүнээр хязгаарлав. Зарим тодорхой зорилгын үүднээс үнэлгээний үр дүн нь тооллогын үр дүнгийн хүснэгтийг тайлбарлахад хэрэгтэй байж болно. Гэхдээ үнэлгээний үр дүн нь ихэнхи тохиолдолд хэрэглэгчдийн өргөн хүрээнд тооллогын үр дүнг хэрэглэхэд бараг нөлөө үзүүлэхгүй юм. Тооллогод үнэлгээ өгч, хүндрэлтэй асуудлуудыг дурьдаж байгаа гол шалтгаан бол эдгээр асуудлыг дараа, дараагийн тооллогод анхаарч үзэж, тооллогын хэрэглэгчдийн хэрэгцээг бүрэн хангах, үнэн зөв мэдээллийг цуглуулахад оршино.

Хүн амын, орон сууцны 2000 оны үндсэн тооллогог багтгаж, түүнийг зохион байгуулах үйл ажиллагааны ерөнхий график

Үндсэн рийн ажиллагаа	1999												2000					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6
1. Бэлтгэх ажил	Тооллого явуулах эрх зүйн үндэсний бүрэлдүүлэлт(1997-1998 онд хийгдсэн) Тооллогын үндсэн хөтөлбөр байгуулах Тооллогын зарчмын хэлтэрийн үйл ажиллагааг тогтоох(1997-1998 онд хийгдсэн үр дүнд) Тооллогын зарчмын дүрэм, хууль, журмыг батлах Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн тооллогын хөтөлбөрийг байгуулах, ажил нь оруулах Туршилтын тооллогийг дорнод аймаг, нийслэл явуулах, үр дүнг гаргах																	
2. Агуулгын хэлтэрийг боловсруулах, үр дүнгийн хүснэгт бэлтгэх	Агуулгын үзүүлэлт, хэлтэрийг тогтоох, эхэлсэн батлуулах(1997-1998 онд) Маягтыг нөхөх зааврыг боловсруулах, эхэлсэн батлуулах(1998 онд эхэлсэн) Боловсруулалтын үр дүнгийн хүснэгтийн загваруудыг бэлтгэх Тооллого явуулах ажиллагаа, үүнийг хариу эхэлсэн боловсруулах(1998 онд)																	
3. Тооллогын ажлаа	Зурагт ажлын эрх зүйн үндэсний ажиллагаа бэлтгэх Зурагт ажлын эрх зүйн үндэсний ажиллагаа гүйцэтгэх Тооллогын зургааныг эхэлсэн болон болох: Хот, сумын газарт Хамтаар																	
4. Сургалт, семинар	Сургалтын төлөвлөгөө, гарын авчлагыг материаллаг бэлтгэх Тооллогын хөтөлбөрийн дэргэ нарын сургалт Тооллогын түр товчооны дэргэ нарын сургалт Сум, дүүргийн тооллогын хөтөлбөр, түр товчооны ажилтны сургалт Сум, дүүргийн тооллог, шалгалт нарын сургалт УСГ-ын ажилтны сургалт Шившиг, кодлогч нарын сургалт																	
5. Сурталчилгааны	Сурталчилгааны эсвэл үйлдвэр бэлтгэх Хүн амын, орон сууцны тооллогогийн ажиллагааг сурталчлах: Иргэдэд Төрийн албан тушаалтанд Хүн амын төлөөлөгчид Зурагт зураг, сурталчилгааны материал хийгүүлэх																	
6. Зохион бусад ажил	Тооллого, шалгалт нарыг сонгох ажил Тооллогын маяг, зааврыг хэвлүүлж, хургуулах Тооллогын газар дээр нь зохион байгуулах, хяналт тавих төлөвлөгөөнийг Өрх, хүн амын бүртгэлийг гаргаж болон болгох																	
7. Тооллогийг явуулах	Хүн амын, орон сууцны тооллогийг орон даяар явуулах Хамтаар хөтөлбөрийг явуулах Удсан хөтөлбөрийг үргэлжлэн дүн гаргах																	
8. Мэдээллийг хүлээн боловсруулах	Мэдээллийг боловсруулах програмыг бэлтгэх, гурших Мэдээллийг боловсруулах төлөвлөгөө бэлтгэх болон болох Мэдээллийг газар дээр нь шалгах дүрэм, хууль, журмыг боловсруулах Мэдээллийг УСГ-д хүлээн авах Мэдээллийг боловсруулах програмын боловсон ажилтныг бэлтгэх болон болох Мэдээллийг боловсруулах програмын бэлтгэх болон болох Мэдээллийг кодлох Мэдээллийг шившиг																	
9. Тооллогын үндэсний дүнг гаргах	Тооллогын дэлгэрэнгүй үр дүнг хүснэгтээр гаргах Дэлгэрэнгүй дүнг хэрэглэгчид хүргэх Тооллогын дүнгээр ном хэвлүүлэх Тооллогын дүнг үндэсний сумын ажилтны үйл ажиллагааны ажил хийх																	
10. Тооллогын баримтжуулалт	Тооллогын үүдэллэгийн баримтыг бүрдүүлэх Тооллогын материалыг үндэсний архивт шилжүүлэх																	

Тооллогын өдөр

Төлөвлөгөөт хугацаа
Гүйцэтгэл

Статистикийн тухай Монгол Улсын хуулиас

1 дүгээр зүйл. Хуулийн зорилт

Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын статистикийн мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоо, үйл ажиллагааны зарчим, статистикийн байгууллага, мэдээлэгчийн бүрэн эрхийг тогтоож, тэдгээрийн хооронд болон хэрэглэгчдийг статистикийн мэдээллээр хангах явцад үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино.

2 дугаар зүйл. Статистикийн тухай хууль тогтоомж

Статистикийн тухай хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн холбогдох бусад актаас бүрдэнэ.

7 дугаар зүйл. Тооллого, судалгаа явуулах

1. Үндэсний статистикийн газар улсын хэмжээний хүн ам, орон сууцны тооллогыг 10 жил тутам, салбар хоорондын тэнцлийг 5 жил тутам гаргаж, мал, тэжээвэр амьтад, хашаа худаг, тэжээл, аж ахуйн нэгжийн тооллого, тодорхой сэдвээр хийгдэх түүвэр болон иж бүрэн судалгааг шаардлагатай гэж үзсэн үед удирдан явуулна. Тооллого, судалгаа явуулахад шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэрийг тухайн жилийн төвлөрсөн болон орон нутгийн төсөвт тусгана.

2. Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан тооллого явуулах хугацааны товыг Засгийн газар, түүвэр болон иж бүрэн судалгааныхыг Үндэсний статистикийн газар тогтооно.

3. Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаас өөр хугацаанд тооллого явуулах зайлшгүй шаардлага гарвал Засгийн газар Улсын Их Хуралтай энэ талаар зөвшилцөн хугацааг нь тухай бүр тогтооно.

9 дүгээр зүйл. Статистикийн мэдээлэгчийн эрх, үүрэг

Статистикийн мэдээлэгч нь дараахь эрх, үүргийг хэрэгжүүлнэ:

1/ мэдээлэл, судалгааны үзүүлэлт, аргачлалыг боловсронгуй болгох талаар статистикийн байгууллагад санал оруулах;

2/ хуульд өөрөөр заагаагүй бол албан ёсны статистикийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг статистикийн байгууллагаас батлаагүй буюу зөвшөөрөөгүй үзүүлэлт, аргачлалаар албан ёсны статистикийн мэдээллийг гаргаж өгөхөөс татгалзах;

3/ өөрийн мэдээллийн нууцыг задруулахгүй байхыг холбогдох хуулийн этгээд, иргэнээс шаардах;

4/ статистикийн байгууллагаас гаргасан мэдээлэл, судалгааны нэгдсэн дүнтэй танилцах;

5/ статистикийн мэдээлэл, судалгаа гаргахад шаардагдах анхдагч бүртгэл хөтлөх;

6/ статистикийн мэдээлэл, судалгааг батлагдсан буюу зөвшөөрөгдсөн үзүүлэлт, аргачлалын дагуу тогтоосон хугацаанд үнэн зөв гаргаж өгөх;

7/ улсын тооллогод хамрагдах;

8/ аж ахуйн нэгж, байгууллага нь зохих журмын дагуу регистрийн дугаар авах;

9/ албан ёсны статистикийн мэдээллийг энэ үйл ажиллагааг эрхэлдэг холбогдох байгууллагад өөрийн зардлаар хүргэх.

22 дугаар зүйл. Статистикийн мэдээллийг хууль бусаар ашиглах, мэдээллийн нууцыг задруулахыг хориглох

1. Статистикийн мэдээлэгч, хэрэглэгч зэрэг холбогдох этгээд статистикийн мэдээллийг хууль бусаар ашиг олох зорилгоор ашиглахыг хориглоно.

2. Хэрэглэгчдээс албан ёсны статистикийн мэдээлэл, судалгааны дүнг дур мэдэн өөрчлөхийг хориглоно.

3. Албан ёсны статистикийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг байгууллагын ажилтан албан ёсоор мэдээлэх түвшинд хүрээгүй статистикийн мэдээлэл, судалгааны дүн, төрийн болон аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний нууцад хамаарах мэдээллийг нийтэд задруулахыг хориглоно.

4. Хэрэглэгчээс албан ёсны статистикийн мэдээллийг статистикийн байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр бусдад худалдах, дамжуулахыг хориглоно.

5. Статистикийн байгууллагын тооцоолох машины зөөгч болон санах байгууламжид хадгалсан тооллого, түүвэр судалгаа, мэдээллийн боловсруулалтын дэлгэрэнгүй материалыг тогтоосон хугацаанаас өмнө устгах, үгүй болгох, бусдад дамжуулах, худалдахыг хориглоно.

23 дугаар зүйл. Хууль тогтоомж зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлага

1. Статистикийн тухай хууль тогтоомж зөрчсөн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол зохих журмын дагуу захиргааны хариуцлага хүлээлгэнэ.

2. Статистикийн улсын байцаагчаас иргэн, албан тушаалтанд ногдуулсан захиргааны шийтгэлийн талаар гарсан гомдлыг шүүхийн журмаар шийдвэрлэнэ.

Монгол Улсын Үндэсний статистикийн газар батлав. 1999 он. № 125

Маягт. ХАОСТ-1

МОНГОЛ УЛС ХҮН АМ, ОРОН СУУЦНЫ 2000 ОНЫ УЛСЫН ТООЛЛОГО

Тооллогын хуудсанд бичигдсэн хариултыг "Хувь хүний нууцын тухай" Монгол Улсын хууль болон "Статистикийн тухай" Монгол Улсын хуулийн 22 дугаар зүйлийн 3 дугаар заалтын дагуу тооллогын бүх шатны ажилтнууд нууцлан хадгална.

Тооллогын комиссын дугаар

Аймаг, нийслэлийн нэр

(НЭРИЙГ БИЧИХ)

Сум, дүүргийн нэр

(НЭРИЙГ БИЧИХ)

Тосгоны нэр

(НЭРИЙГ БИЧИХ)

Баг, хорооны нэр

(НЭРИЙГ БИЧИХ)

Байршил (Нийслэл-1. Аймгийн төв-2. Тосгон-3. Сумын төв-4. Хөдөө-5.)

Тоологчийн дугаар

Тооллогын хуудасны дугаар

Гудамжны нэр

(НЭРИЙГ БИЧИХ)

Байшингийн дугаар

Сууц /хашаа/-ны дугаар

Сууц эзэмшигч өрх

1

Тухайн сууцанд хамт суудаг өрх

2

Нийтийн болон бусад байр

3

Тоологдсон хүний тоо

Тооллогын хуудасны тоо

Асуултууд		Эцгийн(эхийн) нэр			0 1			0 2			
		Өөрийн нэр									
Бүх хүн хариулна.	1. Өрхийн тэргүүлэгчтэй ямар хамааралтай болох										
	Тэргүүлэгч өөрөө-01	Эгч/ах / дүү -05	Ач, зээ -09	01	05	09	01	05	09		
	Эхнэр/ нөхөр -02	Хадам эх/ эцэг -06	Бусад төрөл	02	06	10	02	06	10		
	Охин/ хүү -03	Бэр/ хүргэн -07	төрөгсөд -10	03	07	11	03	07	11		
	Эх/ эцэг -04	Эмэг эх/ өвөг эцэг -08	Хамааралгүй -11	04	08		04	08			
	2. Хүйс		Эрэгтэй -1	Эмэгтэй -2	1	2	1	2			
	3. Төрсөн		Он			____			____		
			Сар			____			____		
	4. Нас (бүтэн жилээр)					____			____		
	5. Аль улсын харъяат		Монгол Улс			0 1			0 1		
		Харъяалалгүй			8 8			8 8			
		Гадаадын (улсын нэрийг бичих)			____			____			
6. Яс үндэс		Халх			0 1			0 1			
		Бусад (нэрийг бичих)			____			____			
7. Суурьшил		Байнга -1	Түр эзгүй -2	Түр суугаа -3	1	2	3	1	2	3	
		Түр эзгүй хүний түр сууж байгаа, түр суугаа хүний байнга суудаг			____			____			
		Аймаг, нийслэл /улс /-ийн нэр			____			____			
		Сум, дүүрэг /хот/-ийн нэр			____			____			
8. Та байнга суудаг /нийслэлдээ/ байна вэ?		аймагтаа	Төрснөөс хойш -1	Шилжиж ирсэн -2	1 2			1 2			
		Шилжин ирсэн аймаг, нийслэл /улс /		Шилжин ирсэн он	1 9			1 9			
9. Төрсөн		Аймаг, нийслэл /улс /-ийн нэр			____			____			
10. 1995 оны 01.01 нд байнга суужбайсан аймаг, нийслэл /улс/ (5 ба түүнээс дээш насны бүх хүн хариулна.)					____			____			
7 ба түүнээс дээш настай хүн хариулна	11. Боловсрол										
	Боловсролгүй -1	Бүрэн дунд -4	Тусгай мэргэжлийн Бага -2	Техник дунд, бүрэн бус дээд -6	1	4	6	1	4	6	
	Бүрэн бус дунд -3	мэргэжлийн -5	Дээд	Дээд	2	5	7	2	5	7	
	Бүрэн бус дунд -3	мэргэжлийн -5	Дээд	Дээд	3			3			
12. Бичиг үсгийн мэдлэг		Бичиг үсэг мэддэг -1			1			1			
		Бичиг үсэг мэддэггүй -2			2			2			
13. Та одоо сургуульд сурдаг уу? (7-29 насны хүн хариулна.)		Тийм -1 Үгүй -2			1 2			1 2			
15 ба түүнээс дээш настай хүн хариулна.	14. Гэрлэлтийн байдал										
	Огт гэр бүл болоогүй -1	Тусгаарласан -4	1 4			1 4					
	Батлуулсан гэр бүлтэй -2	Цуцалсан -5	2 5			2 5					
	Батлуулаагүй гэр бүлтэй -3	Бэлбэсэн -6	3 6			3 6					
	15. Та сүүлийн 7 хоног ажил эрхэлсэн үү? Тийм -1 Үгүй -2		1 2			1 2					
	16. Эрхэлдэг ажил		____			____					
	17. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл		____			____					
	18. Ажил эрхлэлтийн байдал										
	Гэрээгээр ажиллагч -1	Хоршооллын гишүүн -4	1 4			1 4					
	Ажил олгогч -2	Гэр бүлийн бизнест	2 5			2 5					
Хувиараа ажиллагч -3	цалин авалгүй оролцогч -5	3 6			3 6						
		Бусад -6									
19. Та яагаад ажил эрхлэхгүй байна вэ?											
Сургуульд сурдаг -1	Тохирох ажил олдохгүй	1 5			1 5						
Тэтгэвэр, нөхөн олговорт -2	байгаа -5	2 6			2 6						
Өвчтэй, тахир дутуугийн групп -3	Ажил хайж байгаа -6	3 7			3 7						
		Гэрийн ажилтай -4			4			4			
		Бусад -7									

ҮРГЭЛЖЛЭЛТЭЙ ЮУ?

ТИЙМ -1 ҮГҮЙ -2

03			04			05			06		
01	05	09	01	05	09	01	05	09	01	05	09
02	06	10	02	06	10	02	06	10	02	06	10
03	07	11	03	07	11	03	07	11	03	07	11
04	08		04	08		04	08		04	08	
1		2	1		2	1		2	1		2
0 1 8 8			0 1 8 8			0 1 8 8			0 1 8 8		
0 1			0 1			0 1			0 1		
1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1 9			1 9			1 9			1 9		
1	4	6	1	4	6	1	4	6	1	4	6
2	5	7	2	5	7	2	5	7	2	5	7
3			3			3			3		
1			1			1			1		
2			2			2			2		
1		2	1		2	1		2	1		2
1 4			1 4			1 4			1 4		
2 5			2 5			2 5			2 5		
3 6			3 6			3 6			3 6		
1		2	1		2	1		2	1		2
1 4			1 4			1 4			1 4		
2 5			2 5			2 5			2 5		
3 6			3 6			3 6			3 6		
1		5	1		5	1		5	1		5
2		6	2		6	2		6	2		6
3		7	3		7	3		7	3		7
4			4			4			4		

БАЙР, ОРОН СУУЦНЫ ТӨРӨЛ, НӨХЦӨЛ

№	Асуултууд	Шилжилт
01	Сууцны төрөл	Байшин 1 Гэр 2 → Асуулт 11
БАЙШИН		
02	Зориулалт	Сууцны тусдаа байшин 1 Нийтийн сууцны байшин доторх сууц 2 Оюутан, сурагчдын нийтийн байр 3 Ажиллагчдын нийтийн байр 4 Нийтийн эзэмшлийн бусад байр 5 Сууцны бус 6 Бусад 7
03	Өрөөний тоо	
04	Сууцны талбай	Квадрат метр
05	Халаалт	Төвлөрсөн 1 Төвлөрсөн бус 2 Бусад 3
06	Усан хангамж	Халуун, хүйтэн устай 1 Зөвхөн хүйтэн устай 2 Зөөврийн: Гүний худаг 3 Уурхайн худаг 4 Бусад 5
07	Хог зайлуулалт	Хоолойгоор 1 Төвлөрсөн цэгт 2 Дангаараа 3 Тодорхой цэг байхгүй 4
08	Бие засах газар	Сууц дотроо Тусдаа 1 Нийтийн 2 Сууцны гадна 3
09	Гал тогооны өрөө	Өрөөтэй 1 Өрөөгүй 2 Нийтийн 3
10	Онгоц, шүршүүрийн өрөө	Өрөөтэй 1 Өрөөгүй 2 Нийтийн 3 → Асуулт 17
ГЭР		
11	Гэрийн тоо	
12	Ханын тоо	Үндсэн гэр
13	Усан хангамж	Гүний худаг 1 Уурхайн худаг 2 Гол, мөрөн, булаг, шанд 3 Нуур, цөөрөм 4 Бусад 5
14	Хог зайлуулах зориулалтын цэгтэй эсэх	Тийм 1 Үгүй 2
15	Бие засах зориулалтын цэгтэй эсэх	Тийм 1 Үгүй 2
16	Бохир усны зориулалтын цооногтой эсэх	Тийм 1 Үгүй 2
БҮХ ӨРХ НӨХӨХ АСУУЛТ		
17	Сууцны өмчлөл	Төрийн 1 Хувийн 2 Холимог 3
18	Цахилгаан гэрэлтэй эсэх	Тийм 1 Үгүй 2
19	Телефон утастай эсэх	Тийм 1 Үгүй 2

Тоологч _____
2000 оны 01-р сарын өдөр

Шалгагч _____
2000 оны 01-р сарын өдөр

Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллогод ажиллагсдын тоо

Аймаг, нийслэл	Тооллогын комисс, түр товчоодын гишүүд	Тоологч	Шалгагч	Бусад	Бүгд
Архангай	257	781	195	76	1309
Баян-Өлгий	191	547	137	56	931
Баянхонгор	261	624	156	80	1121
Булган	216	416	104	64	800
Говь-Алтай	231	462	115	72	880
Дорноговь	191	269	67	56	583
Дорнод	200	409	102	56	767
Дундговь	211	362	90	64	727
Завхан	338	662	166	96	1262
Өвөрхангай	249	890	222	76	1437
Өмнөговь	199	318	80	60	657
Сүхбаатар	182	367	92	52	693
Сэлэнгэ	223	431	108	68	830
Төв	340	672	168	108	1288
Увс	262	600	150	80	1092
Ховд	228	510	127	68	933
Хөвсгөл	308	832	208	96	1444
Хэнтий	248	446	112	76	882
Дархан-Уул	70	347	87	16	520
Улаанбаатар	1704	2435	609	476	5224
Орхон	45	267	67	8	387
Говьсүмбэр	53	60	15	12	140
Бусад*	170	-	-	-	170
Нийт	6377	12707	3177	1816	24077

*Тооллогын улсын комисс, ҮСГ болон яамдын тооллогын комисс, түр товчоод